

Основни показатели за социално приобщаване и основни права в България

Тематичен доклад за положението на ромите

Настоящият доклад обобщава резултатите от мащабно проучване, проведено в рамките на проект „Нови подходи за събиране на данни за труднодостъпни групи от населението, изложени на риск от нарушаване на техните права“. Проектът е финансиран по програмата на Европейското икономическо пространство и Норвежкия финансов механизъм в рамките на покана BGLD-3.001, програма „Местно развитие, намаляване на бедността и засилено включване на уязвимите групи“.

Илона Томова, Любомир Стойчев

Съдържание

Въведение	1
Политическа значимост на анализа по отношение на ромите в България.....	1
Проучването накратко	2
Ромите в България - демографски данни и измерения на социалното изключване и дискриминацията.....	3
Образование	6
Контекст.....	6
Резултати.....	9
Образование и грижи в ранна детска възраст	9
Образователен статус	12
Дискриминация и тормоз	16
Сегрегирано образование.....	16
Заетост	19
Контекст.....	19
Резултати.....	20
Платена работа.....	20
NEETs	23
Бедност и социално изключване.....	27
Контекст.....	27
Резултати.....	28
Риск-от-бедност и дълбока бедност	28
Тежки материални лишения.....	29
Детска бедност.....	30
Здраве.....	33
Контекст.....	33
Резултати.....	34
Самооценка на здравословното състояние.....	34
Здравно осигуряване и регистрация при общопрактикуващи лекари	37
Използване на здравни услуги	41
Неудовлетворени медицински нужди.....	43
Дискриминация при достъпа до здравни услуги.....	43
Детско здраве.....	44
Ранни раждания.....	46
Жилища	48
Контекст.....	48
Резултати.....	48
Жилищни лишения	49
Пренаселеност	52
Евикции.....	53
Дискриминация	56
Контекст.....	56
Резултати.....	57
Дискриминация.....	57
Насилие и тормоз.....	63
Съобщаване на случаи на дискриминация, насилие и тормоз	64
Пространствени измерения на депривация. Ромските махали	68
Контекст.....	68
Резултати.....	69

Образование	70
Заетост	71
Риск-от-бедност и дълбока бедност	73
Здраве	76
Жилищни условия.....	77
Дискриминация.....	80
Заключения и препоръки.....	83
Премахване на важни пропуски в законодателството	84
Закон за защита срещу дискриминация	84
Закон за гражданската регистрация.....	84
Закон за здравното осигуряване	84
Създаване на стабилна и надеждна система за мониторинг.....	85
Актуализиране на целите на стратегията	85
Запълване на пропуските в данните по отношение на териториалната сегрегация.....	85
Изчерпателно отразяване на дискриминацията.....	85
Оптимизиране на процеса на събиране на данни.....	86
Измерване на антициганизма и социалната дистанция	86
Източници	87
Анекси.....	98
Анекс 1: Базови индикатори за мониторинг на равенството, включването и участието на ромите	98
Цел 1: Превенция и борба срещу антиджипсизма и дискриминацията	98
Цел 2: Намалване на бедността и социалното изключване.....	98
Цел 3: Подпомагане на ромското участие чрез овластяване и изграждане на сътрудничество и доверие в публичните институции	98
Цел 4: Реално увеличаване на равния достъп до качествено общо образование	99
Цел 5: Реално увеличаване на равния достъп до качествена и устойчива заетост	99
Цел 6: Подобряване здравето на ромите и реално увеличаване на достъпа до качествени здравни услуги	99
Цел 7: Реално увеличаване на равния достъп до десегрегирани жилища и комунални услуги	100
Цел 7-а: Протводействие на екологичната депривация и подпомагане на екологичната справедливост.....	100
Анекс 2: Възможни цели на Националната стратегия на Република България за приобщаване и участие на ромите 2021-2030.....	100
Анекс 3: Анкетирани лица според етническата им принадлежност по самоопределение	101
Анекс 4: Извадка.....	101
Анекс 5: Методология за картиране на „маргинализирани местности“, възприемани от околното население като „ромски квартали“, проведена от ИОО-София.....	102
Цел на картографирането	102
Дефиниции и методология	103
Работа на терен.....	103
Резултати	104
Етнически състав на населението в картографираните квартали	104

Въведение

Политическа значимост на анализа по отношение на ромите в България

Настоящият доклад е изготвен като част от проекта „Нови подходи за събиране на данни за труднодостъпни групи от населението, изложени на риск от нарушаване на техните права“, финансиран по програмата на Европейското икономическо пространство и Норвежкия финансов механизъм, покана BGLD-3.001, програма „Местно развитие, намаляване на бедността и засилено включване на уязвимите групи“. В него се анализира положението на ромите в България в годината, предшестваща разработването на новата национална рамка за равенство, приобщаване и участие на ромите (до 2030 г.). Анализът се основава на данни от представително проучване, проведено от Националния статистически институт на България (НСИ), допълнени с информация от други източници.¹ Докладът има за цел:

- Да очертае основните предизвикателства, пред които са изправени ромите в България, като опише техните социално-икономически характеристики и опита им в областта на дискриминацията, тормоза и виктимизацията, отразявайки въздействието на множеството рискове и неблагоприятни условия, при които живеят мнозинството от тях;
- Въз основа на резултатите от анализа да се подпомогне формулирането и остойностяването на политиките за прилагане на националната рамка за равенство, приобщаване и участие на ромите и да се предложат приоритетните области за въздействие, съобразени със спецификата на ромите в България, като се посочат количествени целеви показатели за наблюдение на напредъка.

Повечето от индикаторите, анализирани в доклада, могат да се използват като отправна точка за наблюдение на напредъка в приобщаването на ромите спрямо целите, заложи в рамковия документ.

В настоящия доклад са използвани определенията за „уязвими групи“, „дискриминация“, „тормоз“ и „насилие“, както и индикаторите за тяхното наблюдение, представени в обобщаващия доклад „Ключови индикатори за социално включване и основни права в България“,² изготвен в рамките на настоящия проект. Повечето от показателите следват списъка в портфолиото от показатели, предложени от Европейската комисия през 2020 г.³

В доклада се посочват и конкретни текстове от българското законодателство, които оказват отрицателно и непропорционално въздействие върху уязвимите групи, увеличавайки риска от множество лишения и (институционална) дискриминация. Докладът не претендира да представи

¹ До 2015 г. България не събира текуща административна и статистическа информация от извадкови изследвания, рдезагегрирана по етнически признак. Официални данни за демографските процеси, социално-икономическия статус, образователния ценз, местоживееенето и условията на живот на представителите на големите етнически общности се събират и публикуват от НСИ само за годините на преброяването. От 2015 г. въпросът за етническата принадлежност е включен в българския въпросник на Европейското изследване на доходите и условията на живот (EU-SILC). НСИ публикува данни за заетостта, риска от бедност и социално изключване и материалните лишения, дезагегрирани по етническа принадлежност, ежегодно на български и английски език.

² НСИ, FRA (2021 г.), Ключови показатели за социално приобщаване и основни права в България.

³ Европейска комисия (2020 г.), Съобщение на Комисията до Европейския парламент и до Съвета "Съюз на равенството: Стратегическа рамка на ЕС за равенство, приобщаване и участие на ромите" {SWD(2020) 530 окончателен}, [приложение 2, COM\(2020\) 620 окончателен](#).

изчерпателен анализ на пропуските в правната рамка за приобщаване на ромите, но изтъква някои ключови области, в които са необходими спешни законодателни промени, за да може да се постигне устойчиво намаляване на нарастващите социални неравенства, социално изключване и дискриминация спрямо уязвими групи като ромите.

Структурата на настоящия доклад, изчисляването на индикаторите, дезагрегирани по етнически и/или други признаци, и анализът на данните следват изискванията на FRA, посочени в *Наръчника за методология за изчисляване на индикаторите за мониторинг на Стратегическата рамка на ЕС за равенство, приобщаване и участие на ромите - адаптиран за НСИ*, и доклада „Ключови индикатори за социално приобщаване и основни права в България“, изготвен в рамките на проект „Нови подходи за събиране на данни за трудностъпни групи от населението, изложени на риск от нарушаване на техните права“.

Проучването накратко

Представителното проучване, разработено и осъществено специално за проект BGLD-3.001-0001 „Нови подходи за генериране на данни за трудностъпни популации, застрашени от нарушаване на правата им (наричано в доклада „Проучване на НСИ/ФРА 2020“), беше проведено между 19 май и 17 септември 2020 г. То събра информация за положението на над 26 600 лица на възраст 15 и повече години и на 3600 деца до 14 години. Участието в проучването беше доброволно и въпреки усложнената ситуация в страната (поради въведените мерки за борба с епидемията от коронавирусно заболяване (COVID-19)) процентът на отговорилите достигна 80.6 %.

Изследваните домакинства са селектирани чрез прилагане на двустепенна стратифицирана клъстерна извадка със случайни вероятности, пропорционални по размер. Извадката съдържа 15 000 частни домакинства в 2 500 клъстера, представителни за българското население, живеещо в частни домакинства (по адресна регистрация). *Извадката не е подсилвана. Данните са претеглени към населението към 31.12.2019 г., използвайки метода „калибриране“ – дизайн теглата на извадката (реципрочната стойност на вероятността за попадане на извадковите единици) се коригират с неотговорилите, след което калибрирането се прилага на индивидуално ниво за възпроизвеждане на населението към 31.12.2019 г. по възрастови групи, пол, твид на населеното място и област.*

Интервюирани са всички членове на домакинствата на възраст 15 и повече години. Интервюта с пълномощници не са допускани. Въпросите, отнасящи се до деца под 15 години, бяха включени в интервюта с майките на децата; а когато това не беше възможно, информацията се предоставяше от друг законен представител (родител или настойник). Данните бяха събрани чрез интервюта лице в лице с помощта на компютър/таблет.

Изследването се фокусира конкретно върху четири групи, за които е установено, че са изложени на висок риск от бедност, социално изключване и нарушаване на основните права:

- ромската общност (лица, които се самоопределят като роми).
- деца (лица на възраст под 18 години).
- възрастни хора (лица на 65 или повече години).
- хора с увреждания (лица, които са отговорили, че са били ограничени или силно ограничени в обичайните си дейности през шестте месеца преди проучването поради здравословни проблеми).

Настоящият доклад е един от поредицата от четири тематични доклада, в които се анализира положението на всяка от тези четири групи в България. В съответствие с указанията на НСИ по време на теренната работа по изследването, в доклада се използва етнонимът „роми“ само за лицата, които се самоопределят по този начин, за да бъдат данните сравними с данните от преброяванията и всички други изследвания на НСИ.

Ромите в България - демографски данни и измерения на социалното изключване и дискриминацията

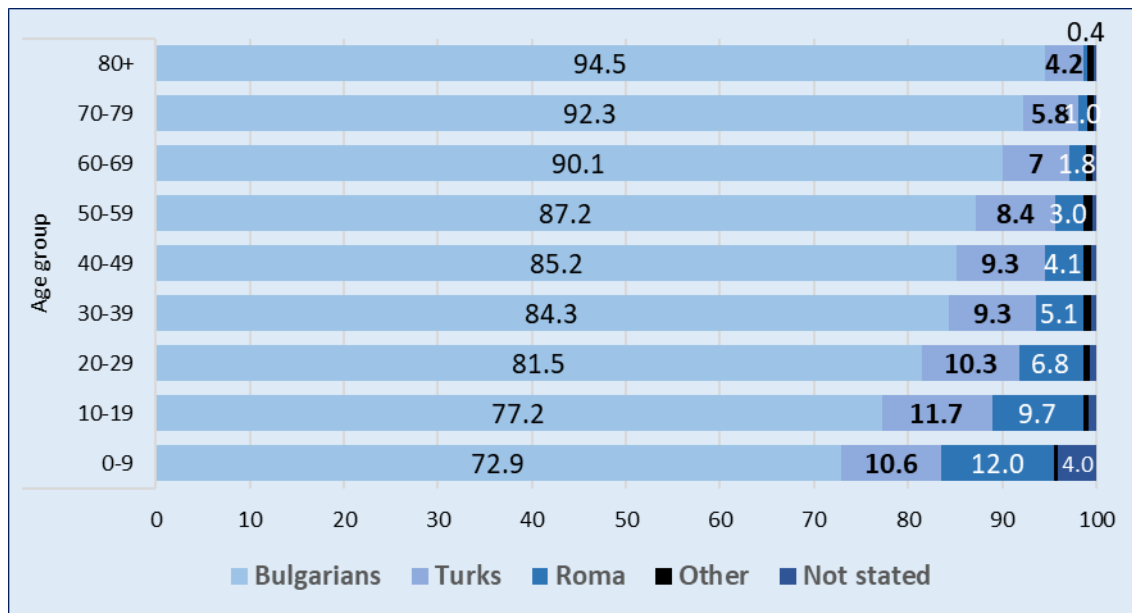
България е сред [страните от ЕС с най-голям дял ромско население](#). Според официалните данни от последните три преброявания на населението (1992⁴ г, **2001** и **2011**), дялът на самоопределилите се като роми е около 4-5 %. Ромското население е по-младо, по-висока раждаемост от неромското (макар разликите да намаляват през последното десетилетие)⁵ и по-ниска продължителност на живота и.⁶ Възрастовите различия между големите етнически групи (самоопределилите се като роми, българи и турци), промените в дела на фертилния контингент на големите етнически общности и разликите в тяхното фертилно поведение ще предопределят промените в етническия състав на населението в страната в дългосрочен план (Фигура 1). Икономическото благосъстояние в България все повече ще се определя от образованието и квалификацията на настоящите и бъдещите кохорти деца от големите малцинствени общности, от техния здравен статус и от степента и скоростта на социалното включване на етническите малцинства във всички сфери на живота.

⁴ Национален статистически институт. (1994). Преброяване на населението и жилищния фонд към 4 декември 1992 г. Резултати от преброяването на населението. Том I. Демографски характеристики.

⁵ Илиева, Н., Казаков, Б. (2014 г.), [Прогноза за ромското население в България \(2020-2050 г.\)](#).

⁶ World Bank (2014), [Diagnostics and policy advice for supporting Roma inclusion in Romania](#); Томова, И. (2005). Демографски процеси в големите етноконфесионални общности в България. В: Демографско развитие на Република България; Пампоров, А. (2007). Броят на ромското население в България като проблем при изграждането на адекватна социална политика. В: Топалова, В., А. Пампоров (съст.) Интеграция на ромите в българското общество.

Фигура 1. Разпределение на населението на България по възраст и етническа принадлежност през 2011 г. (%)

Източник: НСИ, Преброяване 2011 г., стр. 27.

Съветът на Европа използва етнонима „роми“ като обобщаващо название, което включва синти, кале и свързаните с тях групи в Европа, включително травелърите и източните групи (Дом и Лом), и обхваща голямото разнообразие на близки групи, включително лица, които се самоопределят като „цигани“.⁷ В България кръгът от лица, които попадат под общото понятие „роми“, също е широк и включва лица, които се самоопределят като „миллет“, като „турци“ или като „рудари“, „лингурари“, „копанари“, които често предпочитат да бъдат наричани „власи“ или „румънци“⁸, както и такива, които се самоопределят като джоревци⁹, но настояват да бъдат наричани като (и приемани за) етнически българи от мнозинството и работещите в държавните институции.¹⁰ Тези хора винаги са били определяни от околното население като роми/цигани¹¹ и се сблъскват с предразсъдъци независимо от начина, по който се самоопределят. Същото се отнася и за мюсюлманите, живеещи в гетата, които рядко се самоопределят като „роми“, но се възприемат от околното население като „турски цигани“, и които са изправени пред още по-голям риск от маргинализация от останалите групи, приемани като роми/цигани.

⁷ Съвет на Европа (2012 г.), [Описателен речник на термините, свързани с ромските въпроси](#).

⁸ Виж Колев, Д., Т. Фрумова, А. Кръстева, Н. Неделчев, Д. Димитрова, 2004. Книга за учителя (Ръководство за учители). стр. 23.

⁹ Подгрупата *джоревци* е потомък на смесени бракове между роми и българи. Въпреки сравнително добрия си икономически статус те са еднакво отхвърлени както от ромите, така и от българите. Повечето от тях се самоопределят като българи и приемат като обида, ако някой ги нарече роми/цигани. Обикновено те са по-добре образовани в сравнение с останалите роми. Равнището на безработица сред тях е едно от най-ниските за ромите в страната.

¹⁰ В анкетата четирима души (сред които и дете на една година) са избрали идентичността „Други“, декларирайки „Копанари“.

¹¹ Марушиакова, Е., В. Попов, (1993). Циганите в България (Циганите в България). София: „Клуб 1993“; Томова, И. (1995). Циганите в преходния период. София: ИМИР; Томова, И. „Конструиране на ромската идентичност в България“, Социологически проблеми, кн. 3-4, 2005 (стр. 187-214), Пампоров, А. (2006). Ромското всекидневие в България. София: ИМИР; Колев, Д., Т. Фрумова, А. Кръстева, Н. Неделчев, Д. Димитрова, 2004. Книга за учителя (Ръководство за учители)

Религията и майчиният език са допълнителни аспекти на ромската идентичност, усилващи риска от уязвимост на съответната субгрупа. По време на преброяването през 2011 г. 36.6% от лицата, определили себе си като роми, са декларирали, че са източноправославни християни, 10.1% са посочили принадлежност към различни евангелски църкви, а 18.3% са се определили като мюсюлмани (НСИ 2011). Останалите или не са посочили религията си, или изрично са заявили, че не са религиозни и не се чувстват принадлежащи към определено вероизповедание. Що се отнася до езика, за мнозинството от самоопределилите се като роми (85.0 %) майчин език е един от основните ромски диалекти, за около 6.7% от тях той е турски, а за 0.6% - румънски. Само 7.5% от тези, които се самоопределят като роми, посочват български като майчин език. Трябва да се отбележи обаче, че през 2011 г. 9.8% от респондентите не са отговорили на доброволния въпрос за майчиния си език.¹²

Като се има предвид припокриването и взаимното допълване на различните аспекти на ромската идентичност, в настоящия доклад (в съответствие с подхода на НСИ при представянето на данни, дезагрегирани по етнически признак) са анализирани данните за положението на самоопределилите се като роми спрямо другите две големи етнически групи в България, а именно българската и турската. Съответно повечето показатели за дискриминация са изчислени по „всички признаци“ на дискриминация и по три признака (етническа принадлежност или цвят на кожата, или религиозни убеждения). По този начин показателите отразяват по-добре многоизмерността на „ромите“ като събирателно понятие.

Друг фактор, който оказва значително влияние върху увеличаването на риска от бедност и социално изключване в България, е местоживеенето (и по-специално сегрегираният начин на живот). То до голяма степен определя (не)възможността за намиране на работа и генериране на достойни доходи, достъпа до качествени медицински услуги и добро образование, което допълнително засилва маргинализацията на общността. В резултат на това местоживеенето допринася за представянето на ромите като демографска, културна и социална заплаха в медиите и в част от политическия дискурс.¹³ Това представяне подхранва негативните чувства към ромите и страховете на населението като цяло, като допринася за засилването на етноцентризма на мнозинството и за етнизирването на социалните неравенства.¹⁴

¹² НСИ (2012 г.), [Преброяване на населението през 2011 г. Том 1, Население. Книга 2, Демографски и социални характеристики](#), стр. 129.

¹³ През 2011 г. 9.8% от анкетираните не са отговорили на доброволния въпрос за майчиния си език. И тук най-висок дял на неотговорилите се наблюдава при децата на възраст 0-9 години и в младите възрастови групи (НСИ 2012 г.).

¹³ Георгиев, Й., Томова, И., Грекова, М., Кънев, К. (1993). Някои резултати от изследването „Етнокултурна ситуация в България - 1992 г.“ Социологически преглед (3). София. 55-81.; Лазарова, Г. (2002). Образът на ромите. Изследване на съвременната българска преса. София: СЕГА; Пампоров, А. (2009). [Социални дистанции и етнически стереотипи спрямо малцинствата в България](#). София. Стойчев, Л. (2012). Динамика на цените, равнище на безработица и ромско съдържание във всекидневниците: август 2010 - 2011 година. Население 2012 (3-4), 128-141; БХК 2001-2020.

¹⁴ Вж. доклада на ЕКРН за България (четвърти (2008 г.) и пети (2014 г.) цикъл на наблюдение); Daftory, F., F. Grin (Eds.) (2003 г.). *Nation Building, Ethnicity and Language Politics in Transition Countries*. ECMI and OSI. Budapest; Митев, П.-Е. (1994). Отношения на съвместимост и несъвместимост във всекидневния живот между християни и мюсюлмани в България - социологическо изследване, Вж: Желязкова, А. (ред.) *Отношения на съвместимост и несъвместимост в ежедневието между християни и мюсюлмани в България*. София. Шулер, С. (2009). (Аспекти на маргинализацията на ромите в Румъния и България. Население 2009 (3-4). София. (79-96); Томова, И., Л. Стойчев (2013). Репрезентации за ромите в Разградска област, Население (3-4). 175-186; Канушев, М. (2018). Стигматизираната девиантност, или как се конституира множественото изключване. В: *Неравенства и социална (дез)интеграция: В търсене на съвместността*. Бояджиева, П., М. Канушев и М. Иванов (ред.). София. Изток-Запад; и др.

Образование

Акценти

- Данните показват, че едва 27.7% от ромските деца на възраст 0-4 години посещават детска градина или ясла - далеч под 46.0% от децата на етническите българи.
- Делът на ромските деца, включени в ранно детско образование на възраст между 3 и 6 години, е 58.3% (в сравнение с 83.0% от децата на етническите българи и 77.0% от турските деца).
- Едва 86.2% от ромските деца на възраст 7-15 години ходят на училище (в сравнение с 96.6% от децата на етническите българи и турци).
- Особено тревожно е ранното напускане на училище: само 28.0% от ромите на възраст 20-24 години са завършили средно или по-високо образование - със значителна разлика между половете (31.8% сред ромските мъже и 23.4% сред ромските жени).
- Сегрегацията в образованието е основен фактор, който допринася за ограничаването на достъпа до качествено образование и представлява нарушаване на основни права. 63.5% от ромските деца на възраст 6-15 години посещават училища, в които всички или повечето от съучениците им са роми.

Контекст

Европейският стълб на социалните права подчертава, че всички деца имат право на достъпно образование и грижи с добро качество. Редица национални нормативни актове определят качествено, достъпно и приобщаващо образование като свой приоритет.¹⁵ Положителните резултати са видими в модернизиранието на системата за образование и обучение, в повишаването на привлекателността на учителската професия и в увеличаването на значението на професионалното образование и обучение за пазара на труда.

Най-сериозните предизвикателства пред достъпа до качествено и приобщаващо образование, които все още продължават да съществуват в страната, включват:

- влошаване на **качеството на общественото образование** на всички образователни равнища (видно от външните оценки¹⁶), трудности при преминаването от образование към заетост;¹⁷ и косвено - засилена емиграция на цели семейства, мотивирана от желанието на родителите и/или младите хора да получат по-качествено образование;¹⁸

¹⁵ Закон за предучилищното и училищното образование 2015 г., Национална програма за развитие „България 2020“ и „България 2030“, Национална стратегия за намаляване на бедността и насърчаване на социалното включване 2030, Стратегическа рамка за развитие на образованието, обучението и ученето в Република България 2021-2030 г., Стратегия за намаляване дела на преждевременно напусналите образователната система 2013-2020 г. и др.

¹⁶ Европейска комисия (2019 г.). Education and Training Monitor 2019: Bulgaria; Национална програма за развитие „България 2030“, Национална стратегия за намаляване на бедността и насърчаване на социалното включване 2030.

¹⁷ Коефициентът на заетост на наскоро завършилите висше образование в България по степен на образование (на възраст 20-34 години, напуснали образованието си 1-3 години преди референтната година ISCED 0-8) е 73.6% през 2009 г. и достига 78.6% през 2018 г., но все още е под средния за ЕС от 81.6 %. (Европейска комисия, 2019 г.).

¹⁸ През 2017 г. средно 11.6% от завършилите висше образование в ЕС са били „мобилни“, т.е. следвали са частично или изцяло в чужбина. В сравнение със средните стойности на академичната мобилност в ЕС България е абсолютно нетипична страна: само 1.4% от българските студенти са учили през част от времето (отделни семестри) в чужбина, докато цели 8.1% от българските студенти са следвали изцяло и са се дипломирали (ISCED 5-8) в други страни-членки на ЕС (Европейска комисия 2019 г., Education and Training Monitor 2019 - Country analysis: Bulgaria).

- **образователни неравенства** - образователната система на България все още възпроизвежда и засилва социалните неравенства в страната чрез ограничен достъп до качествено образование и висок риск от преждевременно напускане на училище за по-голямата част от децата в семействата с ниски доходи и особено в селските райони и сегрегирани училища, където преобладават ромските деца.¹⁹
- Недостатъчен напредък в **развитието на технологичните умения** и компетентности на повече от половината ученици за работа с новите информационни и комуникационни технологии (ИКТ)²⁰ и ниско качество на преподаването на чужди езици в голяма част от държавните училища;²¹
- ниски възможности за **учене през целия живот** и за включване на младите хора и на лицата от високите възрастови групи в качествени обучения по ИКТ;²²
- лоши резултати във **формирането на демократични и хуманистични нагласи** и убеждения у децата и младежите чрез гражданско образование на всички образователни нива.²³

Положително е, че след присъединяването на България към Европейския съюз тя постигна напредък по някои показатели в областта на образованието. Между 2016 г. и 2019 г. броят на записаните роми и деца от други уязвими групи се е увеличил както в групите за ранно детско развитие и грижи, така и в началното, средното и висшето образование.²⁴ Неизвинените отсъствия и преждевременното напускане на училище на ромските деца също изглежда са намалели.²⁵

Въпреки постигнатия напредък остават редица предизвикателства, особено по отношение на сегрегиранието образование - както в детските градини, така и в училищата. Опитите на българските правителства и местни власти да се справят със сегрегацията в училищата са фрагментарни и често

¹⁹ Национална стратегия за намаляване на бедността и насърчаване на социалното включване до 2030 г.; Национална програма за развитие „България 2030“.

²⁰ Национална стратегия за намаляване на бедността и насърчаване на социалното включване до 2030 г.; Национална програма за развитие „България 2030“.

²¹ Национална стратегия за намаляване на бедността и насърчаване на социалното включване до 2030 г.

²² Национална програма за развитие „България 2030“

²³ Виж Митев, П. (2016). *Българите: Социологически преглед*. София. Издателство „Изток-Запад“; Митев, П. (2012). *Новият човек и периферният капитализъм. Доклад, представен на вътрешен семинар на Института „Иван Хаджийски“ в СУ „Св. Климент Охридски“*. София; Стойчев, Л. (2020). *Нагласи и дистанции на българите във фертилна възраст спрямо ромите. В: Демографски дисбаланси и социални неравенства между големите етнически групи в България*. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“ (181-212).

²⁴ За да отчетем по-точно прогреса в посещаемостта на предучилищни занимания трябва да знаем, че по време на прехода над три четвърти от ромските деца не са могли да посещават детска градина поради финансови затруднения на домакинствата да плащат таксите. По данни на Министерството на образованието и науката през кризисната 1997 г. например само 5.0% от ромските деца на възраст 3-6 години са посещавали детска градина, а до 2001 г. техният дял е нараснал до скромните 16.0%. Според многоцелевото изследване на домакинствата на НСИ от 2008 г. (годината с най-добри макроикономически показатели за страната преди финансовата и световната икономическа криза да засегнат България) само една четвърт от ромските деца в предучилищна възраст са посещавали детски градини и подготвителни групи за предучилищна подготовка. По данни на Министерството на образованието и науката през 2011 г. делът на децата от ромски произход, посещаващи детски градини на възраст 3-6 години, е 30.9% (Министерство на образованието и науката, 2015 г.). Според доклада на FRA за 2016 г. през 2016 г. две трети от ромските деца посещават детска градина. Според данните от настоящото проучване през 2020 г. те са 58.3%. Данните от настоящото изследване за увеличаване достъп на ромските деца до ранно детско образование и грижи се потвърждават и от изследване на Тръста за социална алтернатива (2020). Национално проучване на образователните постижения и заетостта на ромите. София.

²⁵ Тръст за социална алтернатива (2020 г.). Национално проучване на образователните постижения и заетостта на ромите. София.

водят до „вторична сегрегация“ на училищата, в които са настанени голям брой ромски деца в резултат на „бягството на белите“ (т.е. българските и турските деца напускат училищата, в които делът на ромските деца нараства и които постепенно се трансформират в „ромски училища“).²⁶ Работещите примери за програми за постепенно закриване на сегрегирани училища в големите градски гета и прием на ученици в интегрирани училища, които са доказали своята ефективност, не се възпроизвеждат и не се разширяват.²⁷ Понятието „училищна интеграция“ е доста тясно. То често се ограничава до записване на ромски деца в държавно училище, където учат деца от други етнически групи, без да се провежда подготвителна работа с децата и родителите от неромските семейства. През последните години езикът на омразата, политическите и медийните дискусии също възпрепятстват процеса на десегрегация на училищата. Не са предприети ефективни мерки за промяна на обществените нагласи за осигуряване на качествено образование на всички деца в интегрирана училищна среда.²⁸ Разпоредбите на Закона за защита от дискриминация също затрудняват оспорването на сегрегацията в съда (вж. Каре 5).

Законът за предучилищното и училищното образование (приет на 01.08.2016 г.) постановява недопустимостта на расовата сегрегация в образователните институции: посещаването на отделни групи или класове от деца от различни етноси, определени според тяхната етническа принадлежност, е в разрез със закона.²⁹ **Законът обаче не обявява за недопустимо съществуването на етнически сегрегирани училища, ако в населеното място има възможност децата от малцинствен произход да бъдат записани в други държавни училища.**

Каре 1: Сегрегацията в образованието - в съответствие със закона?

В България расовата сегрегация е забранена в съответствие с чл. 5 от Закона за защита от дискриминация (ЗЗД). Приетото определение за „расова сегрегация“ (пар. 1, т. 6 от ДР на ЗЗДискр.) обаче е „издаване на акт, извършване на действие или бездействие, което води до **принудително** разделяне, обособяване или отделяне на лице на основата на неговата раса, етническа принадлежност или цвят на кожата“³⁰. Определението не съответства напълно на изискванията на Директива 2000/43 на Съвета на Европейския съюз. Думата „**принудително**“, приложена в българския закон, на практика легитимира съществуването на териториална сегрегация (гета в големите градове) и на *де факто* сегрегирани ромски училища чрез презумпцията, че записването на децата в тези училища е резултат от свободния избор на семействата и родителите - а не от незаконна дискриминация. Аргументът обикновено е, че ромите предпочитат да живеят в отделни квартали, за да бъдат сред своите роднини и предпочитат да записват децата си в училища в близост до дома им, където мнозинството от децата са от тяхната етническа група.

Подобни презумпции не отчитат невъзможността на огромното мнозинство от ромите да закупят или наемат жилище извън ромските квартали поради тяхната бедност. Те също така не отчитат страховете на родителите

²⁶ Grekova, M. (2018). Защо политиката за „образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства“ е неуспешна. В: Неравенства и социална (дез)интеграция: В търсене на единството. Бояджиева, П., М. Канушев, М. Иванов (ред.). София. Изток-Запад; Грекова, М. 2007. Етнически предразсъдъци и дискриминация: от сегрегация към „образователна интеграция“ на деца от ромски произход в България. В: Иновативна социология. София. Издателство „Свети Климент Охридски“; Национална стратегия за намаляване на бедността и насърчаване на социалното включване до 2030 г., Център за междуетнически диалог и толерантност „Амалипе“ (2020). Без сегрегация: Дейности за предотвратяване на училищната сегрегация спрямо ромите на место ниво.

²⁷ Има поне две успешни изключения - десегрегация и училищна интеграция в град Каварна под ръководството на бившия кмет Цонко Цонков, обявена за добра европейска практика, както и в селската община Тунджа, област Ямбол.

²⁸ Национална стратегия за намаляване на бедността и насърчаване на социалното включване до 2030 г.; Институт по философия и социология, БАН. (2020) **Оценка на политиките за интеграция на ромите в България, 2012-2019 г.**

²⁹ Вж. чл. 62, (4) и чл. 98 (4, 6) от Закона за предучилищното и училищното образование.

³⁰ Закон за защита от дискриминация (ЗЗД), 2004 г., чл. 1, точка 6.

да изпратят децата си далеч от „техния“ квартал или липсата на информиран избор за по-доброто образование на децата, което би осигурило записването им в училища извън сегрегирани квартали. По този начин съпротивата на мнозинството срещу действителната интеграция на ромите в училищата и жилищните квартали се подценява в исконните срещу училищната сегрегация в сравнение с други фактори. В резултат на това съдилищата обикновено приемат, че не е налице сегрегация като забранена форма на дискриминация и учениците от ромски произход, които посещават сегрегирани училища, се обучават по свой - или на родителите си - свободен избор.

Въз основа на Томова, И., Л. Стойчев, М. Иванов (2020). Мерки за преодоляване на демографската криза в Република България. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“; правният анализ е на Д. Михайлова.³¹

Една от най-тежките последици от продължителната сегрегация, дискриминация, бедност и социално изключване е развитието на заучена безпомощност - убеждението, че никакви индивидуални усилия няма да променят личната или семейната ситуация.³² Това отчасти обяснява защо в много семейства от уязвими етнически групи родителите не виждат смисъл да инвестират пари и време в образованието на децата. Освен това дискриминацията, която изпитват, когато търсят работа (или на работното място, или когато губят работата си), ги демотивира да подкрепят допълнително усилията на децата си в училище.³³

Резултати

Образование и грижи в ранна детска възраст

Въпреки намаляването на броя на децата сред населението на България през последните три десетилетия, недостигът на детски градини в столицата и в големите градове е сериозен проблем не само за семействата с един родител и семействата на работещи родители с ниски доходи, но и за семействата с деца, чийто майчин език не е българският (т.е. за повечето ромски и турски

³¹ Томова, И., Л. Стойчев, М. Иванов (2020). Демографски дисбаланси и социални неравенства между големите етнически групи в България. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“ През август 2021 г. БХК обяви, че е спечелил дело срещу директор на училище, който е обявил, че няма да приема ученици от ромски произход. [Върховният административен съд постанови, че това обявление представлява дискриминация на етническа основа](#). Според адвоката, представляващ БХК, „това е един от първите, ако не и първият случай на расова сегрегация след приемането на Закона за защита от дискриминация“.

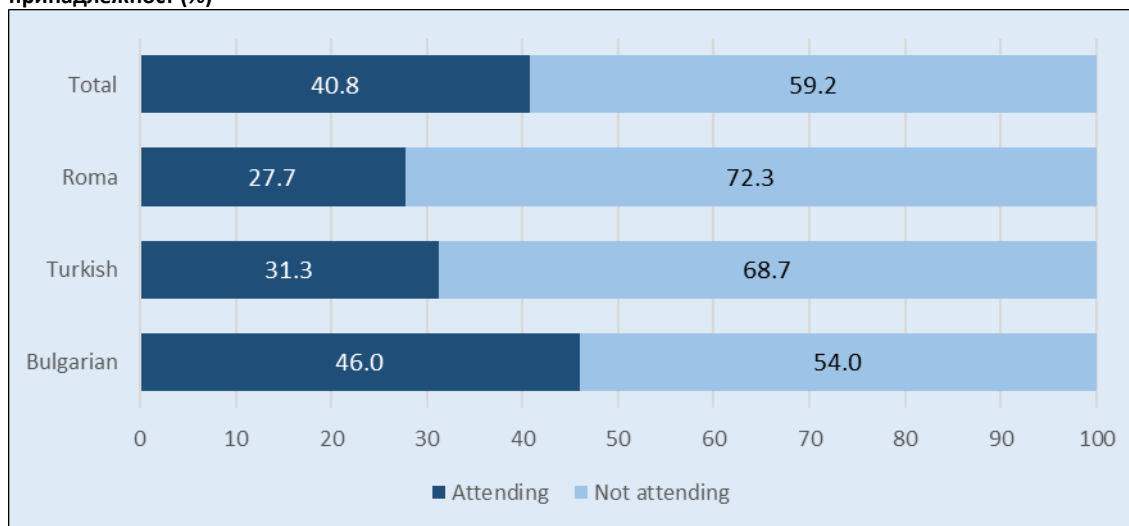
³² Cassio, L.G., Blasko, Z. and Szczepanikova, A. (2021). Poverty and mindsets, EUR 30673 EN, Publications Office of the European Union, Luxembourg, ISBN 978-92-76-35968-5, doi:10.2760/472292, JRC124759

³³ P.-E.I Mitev, I. Tomova, L. Konstantinova. The Price of Procrastination? The Social Costs of Delayed Market Transition in Bulgaria. In: *Poverty, Ethnicity and Gender During Market Transition*. Ed. R. Emigh and I. Szelenyi, PRAEGER, Library of Congress, 2001 (pp. 33-67), Миленкова, В. (2004) Отпадането от училище. София: ИК „Марин Дринов“; Грекова, М. (2007). Етнически предразсъдъци и дискриминация: от сегрегация към „образователна интеграция“ на деца от ромски произход в България. В: Иновативна социология. София: Издателство „Св. Климент Охридски“; Тилкиджиев, Н., В. Миленкова, К. Петкова, Н. Милева (2009). Отпадащите роми. София: Институт „Отворено общество“; Томова, И. (2013) Bulgaria: The Persistent Challenges to Roma Education. In: *SUDOSTEUROPA Mitteilungen*, 06/ 2013 (34-47); Грекова, М. (2018). Защо е неуспешна политиката за "образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства". В: Неравенства и социална (дез)интеграция: В търсене на единството. Бояджиева, П., М. Канушев, М. Иванов (ред.). София. Изток-Запад; Томова, И., Л. Стойчев, М. Иванов (2020) Демографски дисбаланси и социални неравенства между големите етнически групи в България. София: Сборник с доклади на Националния център за изследване на демокрацията: ИК: Проф. д-р Марин Дринов; Тръст за социална алтернатива (2020 г.). Национално проучване на образователните постижения и заетостта на ромите. София.

семейства). Семействата с по-ниски от средните доходи са особено засегнати, тъй като не могат да запишат децата си в частни детски заведения.³⁴

Резултатите от проучването, проведено за целите на проекта, показват, че през 2020 г. делът на децата на възраст от 0 до 4 години, които са посещавали детска градина или ясла, е бил 40.8% - значително по-нисък от средния за ЕС. Само 27.7% от ромските деца и 31.3% от турските деца в тази възрастова група са били записани в институции за ранно детско образование и грижи, което сериозно забавя овладяването на официалния български език и уменията, необходими за прехода към задължителното образование (Фигура 2). В опит да се увеличи броят на записаните в предучилищна възраст деца на родители с ниски/нередовни доходи, през 2020 г. Народното събрание на Република България измени Закона за предучилищното и училищното образование, като намали възрастта на децата за задължителното предучилищно образование (от 5 на 4-годишна възраст на децата). Промяната трябваше да влезе в сила през учебната 2021/2022 г. за общините, които имат достатъчно места в детските градини за всички 4-годишни деца. От останалите общини се очаква да осигурят необходимите условия за пълен обхват на децата от 4 до 6-годишна възраст до началото на учебната 2023/2024 г.³⁵

Фигура 2: Дял на децата на възраст 0-4 години, посещаващи детски градини или ясли, по етническа принадлежност (%)

Бележки: ^a От всички членове на домакинството на възраст 0-4 години (n = 986); претеглени резултати.

^b Остатъкът до 100% включва неотговорилите (ако има такива) на основния въпрос(и); резултатите за етническите групи са различни от български, турски и ромски произход също не са включени поради малкия им брой.

^c Въпрос: „Детето посещава ли в момента детска градина или ясла?“

Източник: Проучване на НСИ/ФРА 2020.

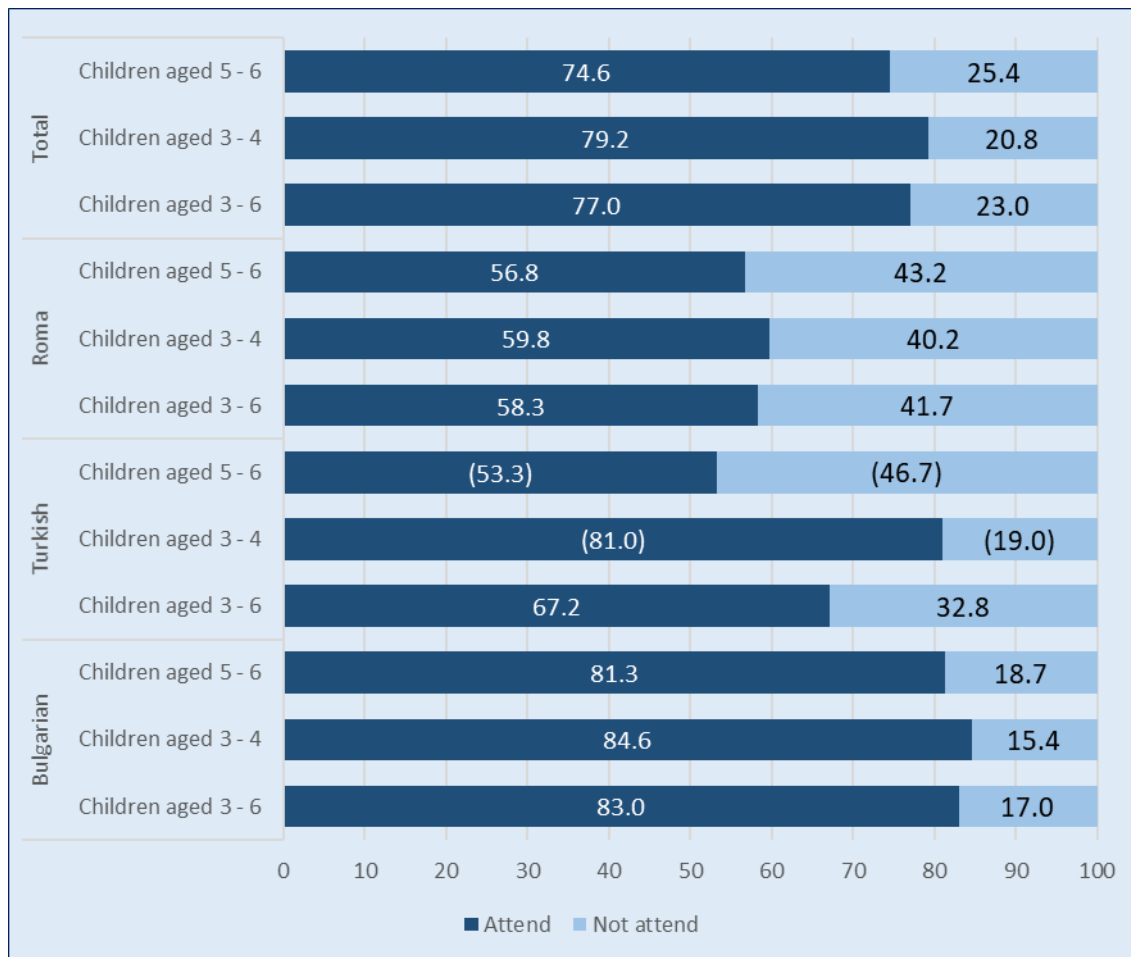
Данните от проучването, проведено за целите на проекта, показват, че през учебната 2019/2020 г. нетният коефициент на записване на деца на възраст от 3 до 6 години в детски градини или подготвителни групи за предучилищно образование е достигнал 77.0% със съхранени значителни разлики между етническите групи (Фигура 3). Този показател е по-нисък от средните показатели за

³⁴ Национална програма за развитие „България 2030“.

³⁵ Закон за предучилищното и училищното образование.

ЕС, но трябва да се има предвид, че към годината на присъединяването си към Европейския съюз през 2007 г. България е започнала от много ниски равнища на записване.

Фигура 3: Дял на децата на възраст между 3 години и задължителното училищно образование, които посещават ранно детско образование, по етническа принадлежност (%)

Бележки: ^a От всички членове на домакинството на възраст 3-6 години (n=880), 3-4 години (n=419), 5-6 години (n=461); претеглени резултати.

^b Остатъкът до 100% включва неотговорилите (ако има такива) на основния въпрос(и); резултатите за етноси, различни от българския, турския и ромския, също не са включени поради малкия им брой.

^c Резултатите, базирани на малък брой отговори, са статистически по-малко надеждни. Поради това резултатите, основани на 20 до 49 непрегледени наблюдения в общата група – или на по-малко от 20 във всяка отделна клетка – се маркират (публикуват се в скоби).

^d Въпрос: „Детето посещава ли в момента детска градина или ясла?“

Източник: Проучване на НСИ/ФРА 2020.

Посещаемостта на институциите за образование и грижи в ранна детска възраст се различава значително сред големите етнически групи в страната. Данните от проучването, проведено за целите на проекта, показват, че една шеста от децата на етническите българи, една трета от турските деца и над две пети от ромите на възраст 3-6 години не посещават детска градина или предучилищна група.

Заслужава да се отбележи намаляването на дела на записване в предучилищните групи на децата на възраст 5-6 години в сравнение с 3-4-годишните (около три процентни пункта при децата на самоопределилите се като етнически българи и роми). Този спад може да се дължи на факта, че изследването е проведено през 2020 г. (първата година от пандемията COVID-19). Училищата, в които се помещават част от задължителните предучилищни групи, бяха затворени за по-дълъг период от детските градини. Възможно е също така повече родители, които имат възможност да се грижат за децата си в домовете си, да са предпочели да не ги изпращат на училище, опасявайки се от заразяване, тъй като в училищата има висока концентрация на много деца на различна възраст. Резултатите за децата от турски семейства се основават на малък брой наблюдения и не позволяват категорични заключения.

Данните от проучването показват, че полът на децата не влияе върху записването им в групи за ранно детско развитие и/или предучилищни групи сред етническите българи - дяловете на записаните момчета и момичета са почти равни. При ромските деца нещата са по-сложни: рискът да не посещават задължителните предучилищни групи се увеличава сред момчетата с напредването на възрастта на децата.

Образователен статус

Данните от преброяването на населението през 1992 и 2001 г. сочат, че ромите са единствената етническа група в страната, чийто образователен статус се е влошил през първите години на посткомунизма (1990-2000 г.). През този период делът на неграмотните роми се е увеличил с 4 процентни пункта за сметка на намаляване най-вече на дела на лицата със средно и висше образование, като делът на завършилите основно и начално училище е останал относително стабилен.³⁶ След 2001 г. образователният статус на трите основни етнически групи - българи, турци и роми, се повишава; най-малкото увеличение обаче е при ромите. По този начин разликата в равнището на образователния статус между ромите и неромите се задълбочава, успоредно с увеличаването на социалните неравенства и дистанции, негативните предразсъдъци и стереотипи по отношение на ромите. Увеличава се рискът от предаване на бедността и социалното изключване на бъдещите поколения в ромската общност.³⁷

Според данните от проучването, проведено за целите на проекта, ромите остават групата с най-нисък дял на записване и участие в образованието във всички общообразователни степени. През учебната 2019/2020 г. (обхваната от проучването) 96.6% от децата от етническите българи на възраст от 7 до 15 години са посещавали училище. Делът на ромските деца в същата възрастова група, посещавачи училище, е 86.2% (**Таблица 1**).

Таблица 1. Дял на децата на възраст 7-15 години, които са записани в училище, по етническа принадлежност (%)

Самодекларирана етническа принадлежност	Учат	Не учат
Българска	96.6	3.4

³⁶ НСИ (2021 г.), [Преброяване на населението и жилищния фонд през 2011 година. Том 1, Население. Книга 2, Демографски и социални характеристики](#). Това твърдение се основава на данни от преброяванията през 1992 г. и 2001 г.

³⁷ Вижте резултатите на НСИ от преброяванията през 1992, 2001 и 2011 г.

Турска	96.6	(3.4)
Ромска	86.2	13.8
Общо	94.6	5.4

Бележки: ^a От всички членове на домакинството на възраст 7-15 години (n = 2 480); претеглени резултати.

^b Остатъкът до 100% включва неотговорилите. Остатъкът до 100% включва и неотговорите (ако има такива) на основния въпрос/въпроси.

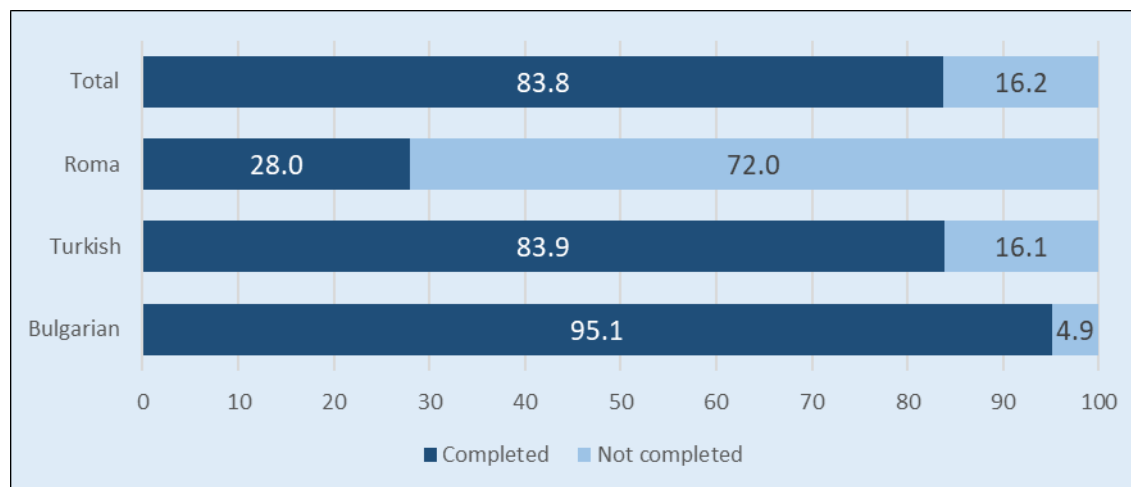
^c Въпрос: "Учи ли лицето в момента?"

^d Резултатите, базирани на малък брой отговори, са статистически по-малко надеждни. Затова резултатите, базирани на 20 до 49 непрегледени наблюдения в общата група – или на по-малко от 20 във всяка отделна клетка – се маркират (стойността се публикува в скоби).

Източник: Проучване на НСИ/ФРА 2020

Разликата между децата от ромски произход, които ходят на училище, и тези от мнозинството в началното и основното училище е около 10 процентни пункта. Огромното увеличение на преждевременно напускащите училище ромски деца се наблюдава по време на прехода от начално към средно образование и по време на средното образование. Това става ясно и от Фигура 4, която показва, че само малко повече от една четвърт от ромите на възраст 20-24 години са завършили поне средно образование. За сравнение, 95.0% от етническите българи в тази възрастова група са с поне завършено средно образование.

Фигура 4: Дял на хората на възраст 20-24 години, завършили поне средно образование, по етническа принадлежност (%)

Бележки: ^a От всички членове на домакинството на възраст - години (n = 1 314); претеглени резултати.

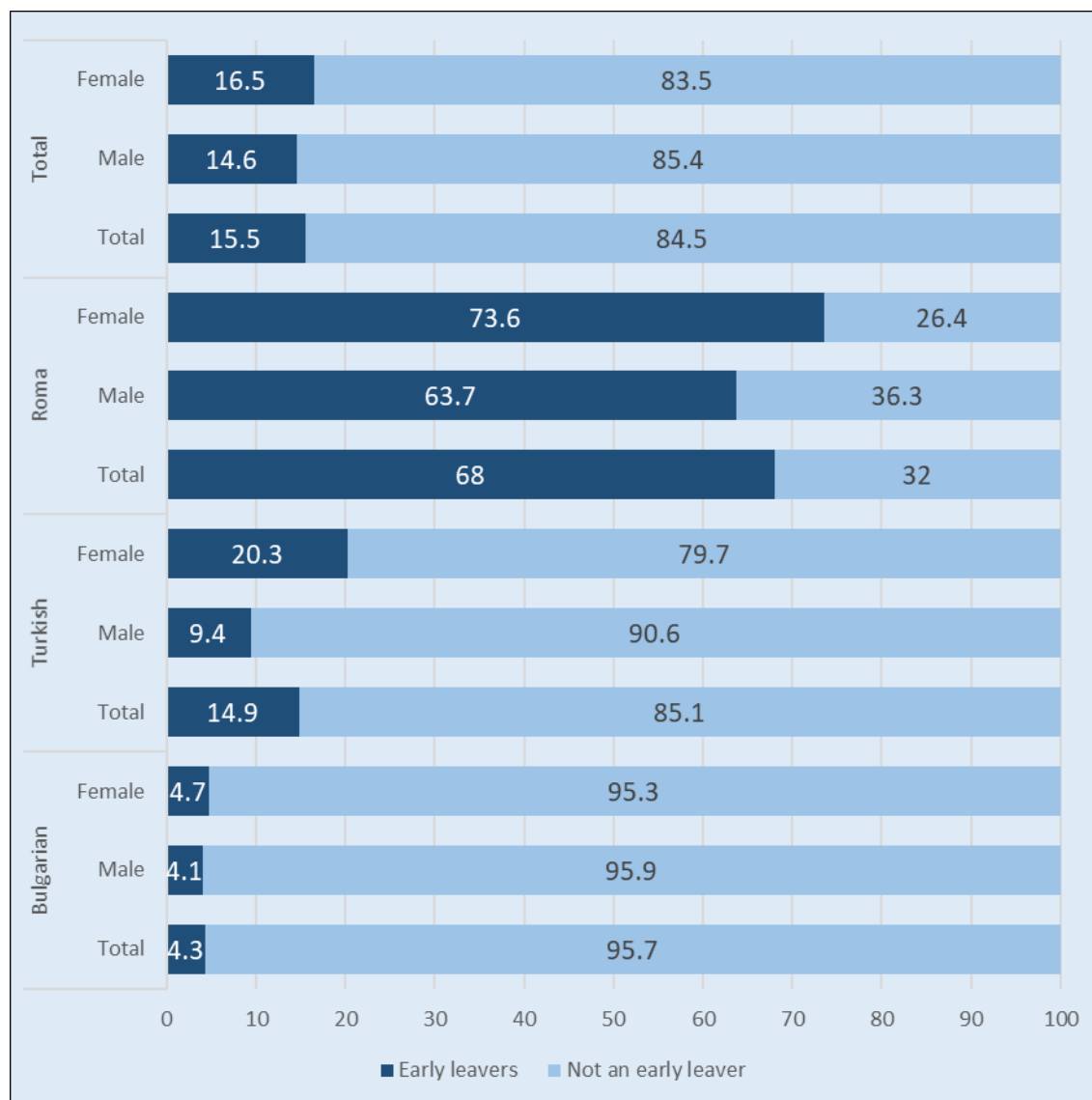
^b Остатъкът до 100% включва неотговорилите. Остатъкът до 100% включва и неотговорите (ако има такива) на основния въпрос/въпроси.

^c Въпрос: „Най-висока степен на образование?“

Източник: Проучване на НСИ/ФРА 2020

Данните от проучването, проведено за целите на проекта, сочат, че делът на преждевременно напускащите училище сред ромите в България остава много висок със значителни разлики между момичетата и момчетата. Делът на момичетата от ромски произход на възраст 18-24 години, които са напуснали училище преждевременно, е с почти 10 процентни пункта по-висок от дела на момчетата в същата възрастова група (Фигура 5). В относително изражение най-сериозната разлика между половете по отношение на образователните постижения се наблюдава в групата на лицата, които се самоопределят като турци.

Фигура 5: Преждевременно напуснали образование и обучение, 18-24-годишни, по етническа група и пол (%)

Бележки: ^a От всички членове на домакинствата на възраст 18-24 години (n = 1 845); претеглени резултати.

^b Остатъкът до 100% включва неотговорилите (ако има такива) на основния въпрос(и); резултатите за етноси, различни от българския, турския и ромския, също не са включени поради малкия им брой.

^c Въпроси: „Учи ли лицето в момента?“, „Най-висока степен на образование“ и „Как бихте определили своя трудов статус понастоящем?“

През последните години ситуацията изглежда се подобрява. Неотдавнашно **представително проучване на Тръста за социална алтернатива** показва, че делът на ромите, които никога не са посещавали училище или са завършили само основно образование, е намалел и се наблюдава тенденция на увеличаване на дела на ромите, които са завършили основно, средно и висше образование.³⁸

Свързаните със COVID-19 затваряне на учебните заведения и преходът към дистанционно обучение допълнително увеличават риска от преждевременно напускане на училище. В анализ на Министерството на образованието и науката от юли 2021 г. се отбелязва, че дългосрочното дистанционно обучение би могло да има неблагоприятно въздействие върху около една трета до две пети от учениците, предимно сред децата от семейства, изложени на риск от бедност, и тези, които живеят в селските райони. Една от основните причини е липсата на необходимите устройства за дистанционно и онлайн обучение и интернет в семействата на тези деца,³⁹ както и невъзможността на значителна част от родителите/настойниците в тези семейства да помогнат на децата да се справят с учебния материал и/или да се включат в онлайн обучението.⁴⁰ Една добра практика, намалила риска от масово отпадане на ромските деца от училище, е дейността на училищните медиатори. Те разпространяват разпечатки на уроците и задачите на децата, които не могат да участват в дистанционното обучение, помагат им да усвоят пропуснатия материал и развиват дигиталните умения на децата в ромските семейства, когато съществуват условия за това.

Данните от проучването, проведено за целите на проекта, показват, че 77.5% от лицата на възраст между 6 и 18 години в България имат в домакинството си компютър или лаптоп. Когато данните се дезагрегатират по етническо самоопределение се вижда, че само 27.8% от ромските деца на възраст 6-18 години имат компютър/лаптоп в домакинствата си в сравнение с 90.7% от техните връстници етнически българи и 80.9% от връстниците им, които са се самоопределили като турци.

³⁸ Trust for Social Achievement (2020). [Национално проучване на образователните постижения и заетостта на ромите: Основни изводи от национално представително проучване на ромската общност в България.](#)

³⁹ Mediapool. [МОН: Онлайн обучението задълбочи неравенствата в образованието.](#) Агенцията на ЕС за основни права анализира достъпа на ромите и пътуващите лица до дигитални технологии въз основа на две проучвания, проведени през 2016 г., които обхващат 9 източноевропейски и южноевропейски (BG, CZ, EL, ES, HR, HU, PT, RO, SK) и 5 западноевропейски държави членки (BE, IR, FR, NL, SE). Резултатите от проучването показват, че през 2016 г. само 36.0% от ромските домакинства в България са имали достъп до интернет, а 39.0% от ромските домакинства са разполагали с персонален компютър или таблет у дома. Достъп до компютър или таблет са имали 41.0% от ромските деца в училищна възраст. Поради финансови затруднения 25.0% от ромските домакинства в България, в сравнение с 3.0% от българските домакинства, не са могли да си позволят да закупят компютър или таблет.

⁴⁰ Според доклад на Център Амалипе, през лятото на 2020 г. МОН е закупило 16 хил. персонални компютри и лаптопи, но те са били разпределени между училищата в зависимост от броя на учениците в тях. По този начин малките селски и средишни училища, в които по-голямата част от децата не са разполагали с необходимите устройства, не са получили почти нищо. В същото време елитните училища в столицата и големите градове, където почти всички деца имат персонални компютри, планшети или лаптопи, са получили голям брой закупено оборудване. Освен това в много бедни ромски семейства родителите са отказали да приемат и да поемат отговорност за скъпите компютри, още повече че в много села и ромски квартали няма достъп до интернет или връзката е слаба и неподходяща за онлайн обучение. Същите проблеми се появиха отново през лятото на 2021 г., когато бяха закупени компютри със средства от европейския инструмент за борба с COVID-19 (Amalipe 2021).

Дискриминация и тормоз

Резултатите от проучването, проведено за целите на проекта, показват, че общият дял на лицата, които са се чувствали дискриминирани през последните 12 месеца при контакт с училищните власти, е средно 1.4% от населението, но достига 10.6% сред ромите (вж. Таблица 12 в глава „Дискриминация“). Тези резултати обаче може да не отразяват напълно мащаба на предразсъдъците и антициганизма в областта на образованието - от които тормозът на етническа основа е важен компонент.⁴¹ През годината на проучването (2020 г.) учениците учеха дистанционно/онлайн в продължение на месеци, поради мерките за превенция на инфекцията COVID-19. Значителна част от ромските деца не са имали достъп до интернет и компютър/таблет или не са били в постоянен контакт с ученици от други етнически групи, което също намалява риска от директен тормоз или тормоз в социалните мрежи. Освен това задаването на въпроси за тормоза само на деца на възраст 16 и повече години намалява обхвата и пропуска значителна част от учениците, които може да са преживели тормоз.

Сегрегирано образование

Посещаването на **сегрегирани детски градини и училища** предопределя неравния достъп до качествено образование. Повечето сегрегирани училища предлагат много ниско качество на образованието, поддържат високи нива на неизвинени отсъствия и висок риск от преждевременно напускане на училище.⁴² Концентрацията на деца от уязвими етнически групи в сегрегирани училища и в такива, в които мнозинството от съучениците им са деца от семейства с нисък социален статус (т.е. училища, които не се посещават от деца от средната класа), увеличава риска от ниско качество на образованието⁴³ и преждевременно напускане на училище. Според Гортасар и колегите му тази структурна особеност на образователната система в България е най-важният

⁴¹ Докладът на Европейската комисия „Мониторинг на образованието и обучението 2019 - анализ на страните: България“ цитира данни на ОИСП от 2016 г., според които 14% от учениците съобщават, че са били жертви на тормоз. По данни на FRA през същата година 6% от българските респонденти съобщават за тормоз/тормоз в училище.

⁴² Revenga, A., Ringold, D., Tracy, W. (2002). *Poverty and Ethnicity – A Cross-Country Study of Roma Poverty in Central Europe*. Washington D.C.: The World Bank; Ringold, D., M. Orenstein, E. Wilkens. (2003). *Roma in an Expanding Europe: Breaking the Poverty Cycle*. Washington D.C. The World Bank; Gortazar, L., Herrera –Sosa, K., Kutner, D., Moreno, M., Gautam, A. (2014). ‘How Can Bulgaria Improve Its Educational System? An Analysis of PISA 2012 and Past Results’. *Working Paper* 91321. Washington, DC: World Bank Group; Gatenio Gabel, S. (2009). *The growing divide: the marginalisation of young Roma children in Bulgaria*. *International Journal of Social Welfare* 2009: 18: 65–75; Gatti, R., S. Karacsony, K. Anan, C. Ferre, and C. de Paz Nieves. (2016). *Being Fair, Fairing Better: Promoting Equality of Opportunity for Marginalized Roma*. *Directions in Development*. Washington, DC: World Bank; Milanovic, B., Ersado, L. (2008). *Reform and inequality during the transition: An analysis using panel household survey data, 1990-2005*. MPRA Paper No. 7459; Томова 1995, 2008, 2009; Миленкова 2004; Тилкиджиев и др. 2009; Томова, Стойчев, Иванов 2020.

⁴³ Wilson, W.J. (1999). *When Work Disappears. The World of the New Urban Poor*. University of Chicago Press; Willms, J. D. (1999). *Quality and Inequality in Children’s Literacy: The Effect of Families, Schools, and Communities*. In Keating, D.P., Hertzman, C. (Eds.). *Developmental Health and the Wealth of Nations*. New York: Guilford Press; Wilkinson, R., Pickett, K. (2009). *The Spirit Level. Why Greater Equality Makes Societies Stronger*. Penguin Books; Ventura, S.J., Mathews, T.J., Hamilton, B.E. (2002). *Teenage Births in the United States: Trends, 1991-2000, an Update*. *National Vital Statistics Reports*; United Nations Development Program. (2019). *Human Development Report 2019. Beyond Income, Beyond Averages and Beyond Today: Inequalities in human development in the 21st century*. New York; Revenga, A., Ringold, D., Tracy, W. (2002). *Poverty and Ethnicity – A Cross-Country Study of Roma Poverty in Central Europe*. Washington D.C.: The World Bank, etc.

фактор, който влияе отрицателно върху развитието и образователните постижения на децата в такива училища.⁴⁴

Резултатите от проучването, проведено за целите на проекта, потвърждават тези констатации и показват, че сегрегирани училища все още са преобладаващи за ромите в България - 63.5% от тях посещават училища, в които „всички или повечето от съучениците им са роми“ (Фигура 6). Тук трябва да се отбележи, че значителна част от сегашните сегрегирани училища в селата и малките градове са се превърнали в сегрегирани ромски училища след 1990 г. главно по политически и демографски причини (вж. Каре 2).

Каре 2: Възникване на сегрегирани училища след 1990 г.

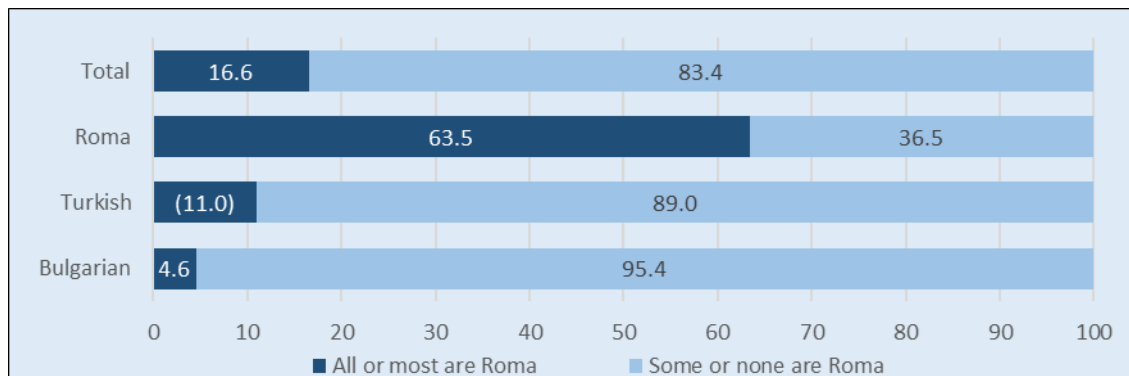
Поради насилствената асимилационна политика на Българската комунистическа партия срещу турците през 80-те години на миналия век, около 360 000 български турци се изселват в Република Турция през 1989 г. след насилието при потушаването на мирните протести за възстановяване на основните им етнокултурни права. Масовата емиграция на българските турци продължава и през първата половина на 90-те години, макар и в ограничен мащаб. Останалите в България млади турски семейства с деца масово напускат селата и се заселват в близките градове.⁴⁵ В резултат на това бившите смесени селски училища в източна България постепенно се превръщат в такива с преобладаващо ромско население.

В градовете „бягството на белите“ стимулира процеса на сегрегация: увеличаването на дела на ромските деца в едно училище води до бързото напускане на българските и турските деца и до вторична сегрегация в този тип училища. Освен тях има многобройни училища в сегрегирани ромски квартали и в големите градски гета, в които по-голямата част от населението се самоопределя като „миллет“ или „турци“, но които околното население възприема като роми/цигани. Огромното мнозинство от учениците в тези училища обикновено не могат да покрият минималните изисквания за външно оценяване на знанията по български език, математика и природни науки.

⁴⁴ Докладът „Как България може да подобри образователната си система? Анализ на резултатите от PISA 2012 и предходните години“ се подчертава, че най-значимият фактор за ниско качество на образованието и преждевременно напускане на училище е социалният произход на децата и концентрацията на деца от семейства в риск от бедност и социално изключване в училище (Gortazar, Herrera-Sosa, Kutner, Moreno and Gautam 2014). Такива са сегрегирани училища в големите ромски квартали и в сегрегирани градски гета, средищните (които обслужват повече от едно населено място) и запазените училища в селските райони, част от „интегрираните“ училища в малките и средните градове, където децата, за които българският език не е майчин, са мнозинство. Българското правителство декларира волята си да се бори с училищната сегрегация, но резултатите и резултатите са твърде скромни. Виж Институт по философия и социология на БАН (2020) [Оценка на политиките за интеграция на ромите в България, 2012-2019 г.](#)

⁴⁵ Vassileva, D. 1992. Bulgarian Turkish Emigration and Return. *International Migration Review*, vol.26, N 2, Summer 1992; Tomova, I. 1998. The Migration Process in Bulgaria. In : Opalski, M. (ed.) 1998. *Managing Diversity in Plural Societies: Minorities, Migration and Nation-Building in Post-Communist Europe*. Canada: Forum Eastern Europe; Румен Аврамов (2016), *Икономика на "възродителния процес"*. Център за академични изследвания, София.

Фигура 6: Дял на децата на възраст 6-15 години, които посещават училища, в които „всички или повечето от съучениците са роми“, както съобщават респондентите, по етническа принадлежност (%)

Бележки: ^a От всички членове на домакинството на възраст 6-14 години (n = 1 871); претеглени резултати.

^b Въпрос: Сега помислете за училището (детската градина), което посещава (името на детето). За колко от учениците (децата) бихте казали, че са от ромски произход?

^c Резултатите за етносите, различни от българския, турския и ромския, не са включени поради малкия им брой.

^d Резултатите, базирани на малък брой отговори, са статистически по-малко надеждни. Затова резултатите, базирани на 20 до 49 непретеглени наблюдения в общата група – или на по-малко от 20 във всяка отделна клетка – се маркират (стойността се публикува в скоби).

Източник: Проучване на НСИ/ФРА 2020

Заетост

Акценти

- Данните, обобщени в този доклад показват, че делът на ромите на възраст 15-29 години, които не са в образование, заетост или обучение (NEETs), е 53.6% в сравнение с 11.7% от етническите българи и 22.5% от етническите турци. Данните разкриват значителни различия между половете и в тази област: 69.8% от младите жени от ромски произход са NEETs в сравнение с 39.5% от младите мъже от ромски произход.
- Семейството играе ключова роля за това да бъдеш NEET, но етническите неравенства също оказват значение, като се има предвид фактът, че само 5.3% от младите етнически българи от семейства с нисък интензитет на безработица са NEET в сравнение с 26, % от младите роми от подобен произход. В групата на семействата с най-висок интензитет на безработица 80.9% от младите роми са NEETs в сравнение с 56.7% от етническите българи в същата възрастова група.
- По-голямата част от ромите на възраст между 20 и 64 години (52.8 %) все още са безработни/ отпаднали от пазара на труда въпреки сравнително ниските нива на безработица в страната и обявения през последните години недостиг на работна сила, включително недостиг на нискоквалифицирани работници. За сравнение, сред етническите българи на същата възраст (20-64 г.) делът на лицата, които не са заети на платена работа или са извън пазара на труда, е 19.8%, а сред турците - 34.9%.
- Разликата в заетостта между мъжете и жените е особено голяма сред ромите - 32.2 процентни пункта спрямо съответно 6.7 и 18.1 процентни пункта сред българите и турците.

Контекст

Националната програма за развитие 2030 очертава приоритетите на социалното включване и поставя специален акцент върху положението на безработните, икономически неактивните и обезкуражените лица в трудоспособна възраст. Анализът на изпълнението на Националната програма за развитие: България 2020 и **Националната стратегия за намаляване на бедността и насърчаване на социалното включване 2020** показва, че равнището на заетост на населението като цяло е близко до средното за ЕС. Коефициентите на икономическа активност и заетост в България през 2019 г. достигат съответно 56.6% и 54.2%.⁴⁶ През 2019 г. делът на безработните е намалял от 5.2% до около 4.2% от работната сила.⁴⁷ Тези резултати обаче не са разпределени равномерно между големите етнически групи, а ромите срещат по-големи трудности да се възползват от нововъзникващите възможности за заетост от другите групи.

⁴⁶ Национален статистически институт (2020 г.), [Инфостат: Коефициент на заетост по местоживее и възрастови групи](#), ноември 2020 г.

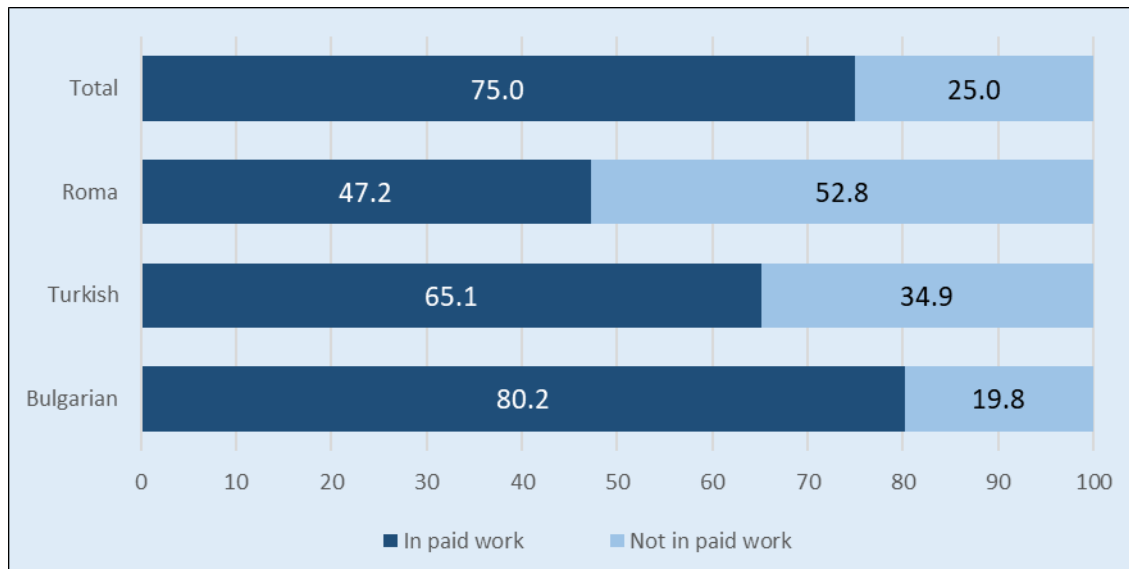
⁴⁷ Национален статистически институт (2020 г.), [Инфостат: Население, работна сила, заети лица, безработни лица и неработещи лица на възраст 15 и повече години по местоживее и възрастови групи](#), април 2020 г.

Резултати

Платена работа

Данните от проучването, проведено за целите на проекта, показват, че по-голямата част от самоопределилите се като роми на възраст между 20 и 64 години (52.8%) все още са безработни/отпаднали от пазара на труда въпреки сравнително ниските нива на безработица и **обявения през последните години недостиг на работна ръка**, включително недостиг на нискоквалифицирана работна ръка. За сравнение, сред етническите българи в същата възрастова група (20-64-годишни) делът на лицата, които не са заети в платена работа или са извън пазара на труда, е 19.8%, а сред турците - 34.9% (Фигура 7).

Фигура 7: Дял на хората, които са определили основната си дейност като „платена работа“ (включително работа на пълно работно време, на непълно работно време, ad hoc работа, самостоятелна заетост и случайна работа или работа през последните четири седмици), 20-64 годишни, по етническа принадлежност (%)

Бележки: ^a От респондентите на възраст 20-64 години (n =17 308), които са се сблъскали с дискриминация (в която и да е област, на каквото и да е основание) през последните 12 месеца; претеглени резултати.

^b Въз основа на въпросите: „Как бихте описали настоящия си трудов статус?“; „През последните 4 седмици извършвали ли сте някаква работа срещу заплащане в брой или друг доход?“. Коефициентът на заетост на общото население [lfsa_ergan] се основава на концепцията на Международната организация на труда (МОТ): Заетото население на възраст 20-64 години се състои от лицата, които през референтната седмица са извършвали някаква работа срещу заплащане или печалба в продължение на поне един час, или не са работили, но са имали работа, от която временно са отсъствали.

^c Резултатите за етносите, различни от българския, турския и ромския, също не са включени поради малкия им брой.

Източник: Проучване на НСИ/ФРА 2020

В България делът на ромите на платена работа е не само много по-нисък от този на българските турци и етническите българи, но те заемат и най-несигурните и непривлекателни работни места на пазара на труда: повечето от тях имат временна/случайна работа и/или работят на непълно

работно време, често без трудов договор (и това е практика от много години насам).⁴⁸ Това означава, че те са изложени на по-висок риск от останалите български граждани да не получат (пълно) заплащане за труда си, да работят без социално или здравно осигуряване (както е показано в раздел „Здравеопазване“).

Отпадането от пазара на труда на голяма част от жените от ромски произход буди особена загриженост. Те са силно уязвими както поради негативните стереотипи и предразсъдъци по отношение на ромите като цяло и дискриминацията спрямо тях на пазара на труда, особено в години с намалено търсене на работна ръка, така и поради техния пол. Седем от десет ромски жени (69.2 %) не са имали платена работа през месеца преди проучването в сравнение с 23.2% сред жените, самоопределили се като българки и 43.9% сред жените от турски произход (Таблица 2).⁴⁹ Разликата между половете по отношение на заетостта сред ромите е 4.8 пъти по-голяма от тази сред етническите българи. За ниската заетост на ромските жени допринасят различни фактори: ниско образование и квалификация⁵⁰, етническа дискриминация, както и патриархалният ред в много ромски подгрупи.⁵¹ Консервативните възгледи и норми, които през последните години стават все по-разпространени в българските медии и политически дискурс, също играят роля за уязвимостта на жените при търсенето на работа и на работното място.⁵²

Таблица 2. Разлика в равнището на заетостта на платена работа между жените и мъжете по пол и етническа принадлежност (%)

Самодекларирана етническа принадлежност	Мъже		Жени		Разлика в заетостта между мъжете и жените
	Без платена работа	На платена работа	Без платена работа	На платена работа	
Българи (n = 14,007)	16.5	83.5	23.2	76.8	6.7
Турци (n = 1,455)	25.8	74.2	43.9	56.1	18.1
Роми (n = 1,587)	37.0	63.0	69.2	30.8	32.2
Общо	19.4	80.6	29.5	70.5	10.1

Бележки: ^a От респондентите на възраст 20-64 години (n = 17 308), които са се сблъскали с дискриминация (в която и да е област, на каквото и да е основание) през последните 12 месеца; претеглени резултати.

⁴⁸ Въз основа на данните от проучванията: Poverty, Ethnicity and Gender during Market Transition, 1999, Yale University; Gender and Generation Study 2004 and 2007, Max Planck Institute for Demographic Research, Rostock and BAS; Poverty in Bulgaria: Ethnic Dimensions of Poverty, The World Bank 1999; Health and the Roma Community: the Situation in Bulgaria, Czech Republic, Greece, Portugal, Romania, Slovakia and Spain 2008, FSG; The Situation of Roma in 11 EU Member States, 2012, FRA and UNDP (Бедност, етническа принадлежност и пол по време на пазарния преход, 1999 г., Йейлски университет; Изследване на пола и поколенията, 2004 г. и 2007 г., Институт за демографски изследвания „Мак Планк“, Рошок и БАН; Бедност в България: етнически измерения на бедността, Световна банка, 1999 г.; Здравеопазване и ромската общност: положението в България, Чешката република, Гърция, Португалия, Румъния, Словакия и Испания, 2008 г., FSG); Положението на ромите в 11 държави - членки на ЕС, 2012 г., FRA и ПРООН; НСИ: EU-SILC 2016-2021.

⁴⁹ Резултатите в таблицата са изчислени въз основа на тези мъже и жени от трите големи етнически групи, които са декларирали, че са работили през последните 4 седмици преди проучването.

⁵⁰ Вж. данните на НСИ от преброяванията на населението в България (НСИ 1994 г., [2001](#) и [2011](#))

⁵¹ Световна банка (2014 г.). Gender Dimensions of Roma Inclusion: Перспективи от четири ромски общности в България. Работни документи.

⁵² БХК, (2015-2020). Правата на човека в България (2014-2020 г.) г. София. Доклади на английски език можете да намерите [тук](#). На български език всички доклади на БХК са достъпни [тук](#).

^b Въз основа на въпросите: „Как бихте описали настоящия си трудов статус?“; „През последните 4 седмици извършвали ли сте някаква работа срещу заплащане в брой или друг доход?“. Коефициентът на заетост на общото население [lfsa_ergan] се основава на концепцията на Международната организация на труда (МОТ): Заетото население на възраст 20-64 години се състои от лицата, които през референтната седмица са извършвали някаква работа срещу заплащане или печалба в продължение на поне един час, или не са работили, но са имали работа, от която временно са отсъствали.

^c Остатъкът до 100% включва неотговорилите (ако има такива) на основния въпрос(и); резултатите за етноси, различни от българския, турския и ромския, също не са включени поради малкия им брой.

Източник: Проучване на НСИ/ФРА 2020

Каре 3: Какви са обясненията за високата безработица сред ромите?

Обичайното обяснение за високия дял на безработните и икономически неактивните сред ромите е тяхното ниско образование и квалификация. Това обаче е само част от обяснението. Етническите предразсъдъци също играят роля, както показват редица проучвания.⁵³ „Мързеливи“ е третият най-често споменаван стереотип за ромите от 2000 г. (след „склонни към престъпления“ и „не ценят образованието“)⁵⁴ и вторият най-често споменаван (след кражбите) според Пампоров (2009 г.)⁵⁵ и Димитров (2020 г.)⁵⁶ Струва си да се отбележи, че в началото на 90-те години предразсъдъкът за ромите като „мързеливи“ се нарежда много по-назад в класацията от негативни репрезентации за ромите.⁵⁷

Въпреки това „етническата дискриминация на пазара на труда“ рядко се използва като обяснение на високите нива на ромската безработица в българския политически и медиен дискурс.⁵⁸ Самите роми започват да твърдят, че това е основната причина за отпадането им от пазара на труда едва от средата на 90-те години на миналия век.⁵⁹

⁵³ Данни от проучванията „Етнокултурната ситуация в България - 1992 г.“, Канцелария на президента на Република България 1992 г., „Отношения на съвместимост и несъвместимост между християни и мюсюлмани в България“ 1994 и 1997 г., Канцелария на президента на Република България 1994 г., ИМИР 1997 г.; Бедност, етническа принадлежност и пол по време на пазарния преход, 1998-2000 г., Йейлски университет; „Етнически отношения в армията“, 2000 г.; „Култура на мира и балканската младеж“, 2002 г., ИМИР; „Социални дистанции и етнически стереотипи за малцинствата в България“, 2009 г., ИОО; „Стереотипи и предразсъдъци за ромите в пресата“, 2012 г.

⁵⁴ Томова, Янакиев 2002. Етническите отношения в армията

⁵⁵ Пампоров, А. (2009). Социални дистанции и етнически стереотипиза малцинствата в България. София: Институт „Отворено общество“.

⁵⁶ Димитров, Н. (2020). [Социални дистанции и стереотипи към сексуалните и етническите малцинства в България](#).

⁵⁷ Томова И. (1992). Етнически стереотипи и предразсъдъци у българите. В: „Аспекти на етнокултурната ситуация в България“. София: ЦИД; Георгиев, Ж., И. Томова, М. Грекова, К. Кънев (1993). Някои резултати от изследването „Етнокултурната ситуация в България -1992“. Сп. „Социологически преглед кн.3. София (55-81).

⁵⁸ Лазарова, Г. (2002). Образът на ромите. Изследване на съвременната българска преса. София. С.Е.Г.А.; Ророва, М., Лещанска, К. (2006). Ромите в медиите през 2003 и 2005 г. София; Пампоров, А. (2009), [Социални дистанции и етнически стереотипи за малцинствата в България](#). София, ИОО; Стойчев, Л. (2011). Движение на цените, равнище на безработица и ромско съдържание в ежедневниците: август 2010 г. - февруари 2011 г. Население, 3-4, IPHS-BAS; Томова, И. (2011). Стереотипи и предразсъдъци за ромите в българската преса. Население 2011, кн. 3-4. София. ИИНЧ-БАН. стр. 140-174;; Пампоров, А. (2011). Пияните мургави престъпници (Образът на ромите в българските печатни издания в предизборен контекст). В: Население, 2011/3-4.; Инджов, И. (2012). Образът на ромите в българската преса - 2012 г. Институт за модерна политика; Томова, И. (2015). Образът на ромите в шестте електронни медии. Разград. ИНТЕГРО; Канушев, М. (2018). Стигматизираната девиантност или как се конструира множествена изключеност. В: Неравенства и социална (дез)интеграция: в търсене на заедност. София: Издателство „Изток-Запад“; Димитров, Н. (2020). [Социални дистанции и стереотипи към сексуалните и етническите малцинства в България](#).

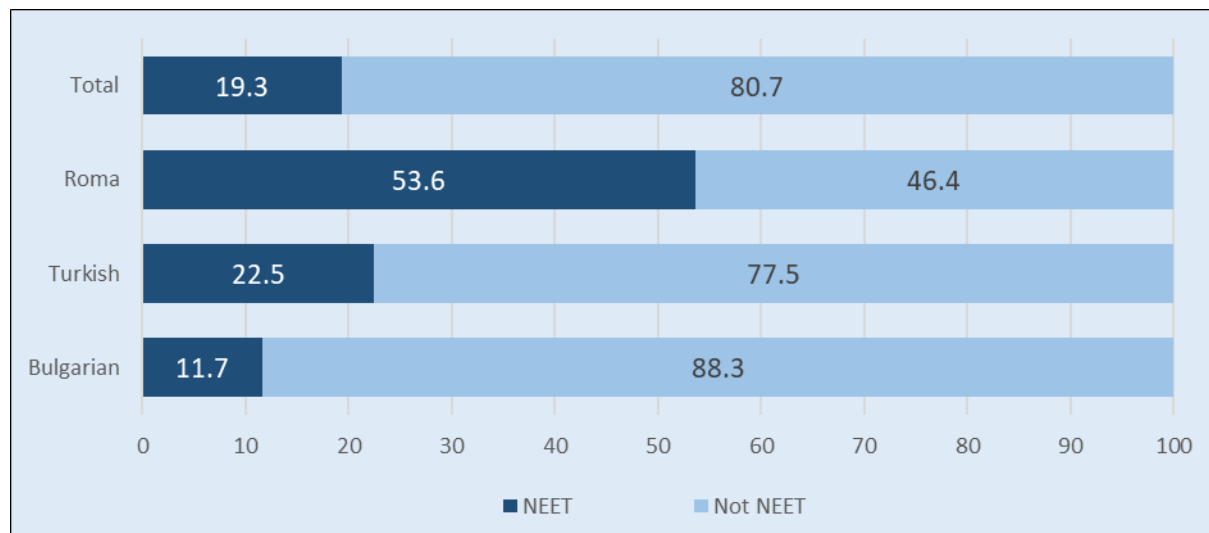
⁵⁹ Томова, И. (2011). Различни, но равни? Етническите неравенства в България. *Nasselenie Review* 2011/1-2 (pp. 93-121)

Данните от проекта на НСИ и Агенцията за основни права на Европейския съюз (FRA) „Нови подходи за генериране на данни за труднодостъпни групи от населението, изложени на риск от нарушаване на техните права“ показват, че 26.7% от ромите се чувстват дискриминирани при търсене на работа в сравнение с 15.7% от етническите българи и 10.3% от българските турци. Разликите между големите етнически групи са сходни, когато сравняваме дяловете на тези, които са се чувствали дискриминирани на работното си място: 11.3% от ромите в сравнение с 1.5% от етническите българи и 2.8% от турците (вж. Таблица 12 в глава „Дискриминация“).

NEETs

България отчита по-висок от средния за ЕС дял на младите хора, които не работят, не учат и не участват в квалификационни курсове (NEETs). През 2019 г. страната се нарежда на четвърто място сред държавите - членки на ЕС, според дела на NEETs.⁶⁰ Делът на NEETs е много по-висок сред ромите, отколкото сред неромите - повече от половината от ромските младежи остават без работа, не учат и не се обучават професионално в сравнение с около една десета от етническите българи. (Фигура 8).

Фигура 8: Дял на младежите на възраст 15-29 години с основна дейност „не работят, не учат и не се обучават“ (NEET) по етническа принадлежност (%)

Бележки: ^a От всички членове на домакинствата на възраст 15-29 години (n = 4 030); претеглени резултати.

^b Въз основа на въпросите: „Как бихте описали настоящия си трудов статус?“, „През последните 4 седмици извършвали ли сте някаква работа срещу заплащане в брой или друг доход?“, „Учи ли лицето в момента?“. Сравнимостта с процента на NEET на Евростат е ограничена поради различното определение. Делът на NEET на Евростат се основава на концепцията на MOT, която се отнася до това лицето да е работило поне един час през последната седмица. В настоящото проучване също така не е поставен въпрос за участие в неформално образование или обучение.

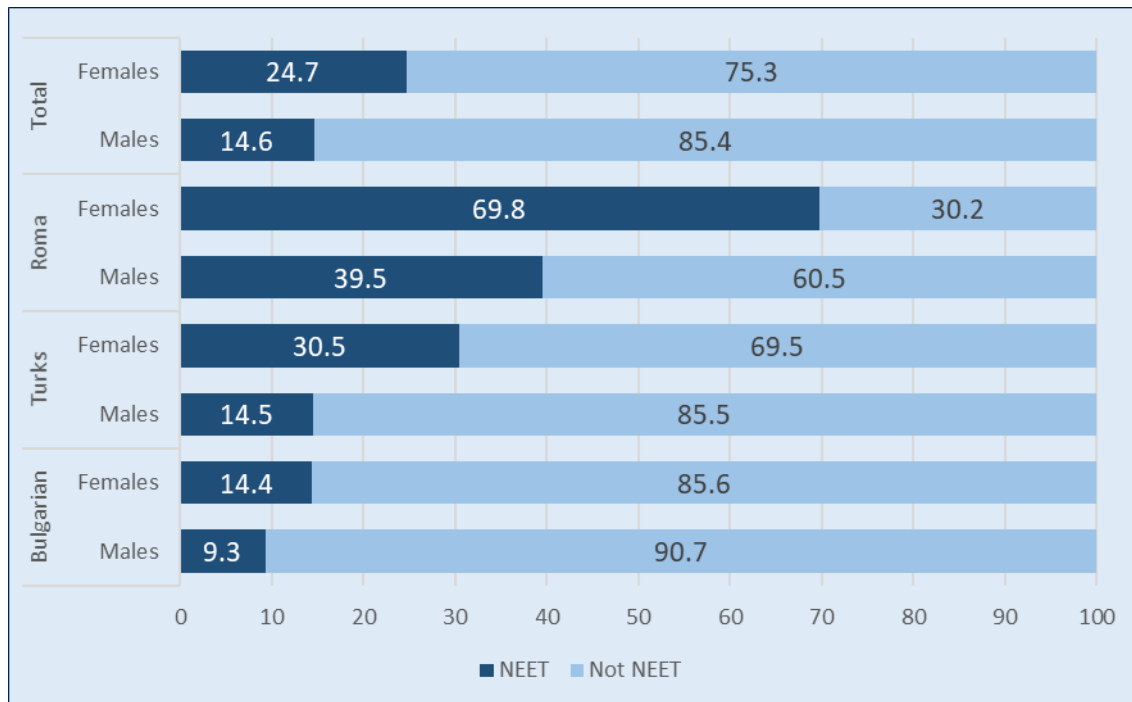
^c Остатъкът до 100% включва неотговорилите (ако има такива) на основния въпрос(и); резултатите за етноси, различни от българския, турския и ромския, също не са включени поради малкия им брой.

Източник: Проучване на НСИ/ФРА 2020

⁶⁰ Евростат (2020 г.), [Статистика за младите хора, които не са нито заети, нито в образование или обучение](#), април 2020 г. Данните не са напълно съпоставими - Евростат се позовава на различна възрастова група (20-34 години).

Освен принадлежността към етническо малцинство, полът също играе важна роля за риска от попадане в групата на NEETs. Уязвимостта на младите жени от ромски произход и на тези, които се определят като турци, е по-висока от тази на етническите българки: 69.8% от младите ромски жени не работят, не учат и не участват в професионално обучение в сравнение с 14.4% и 30.5% от младите етнически българки и турчини съответно (Фигура 9).

Фигура 9: Дял на младежите на възраст 15-29 години с основна дейност „не работят, не учат и не се обучават“ (NEET) по етническа принадлежност и пол (%)

Бележки: ^a От всички членове на домакинствата на възраст 15-29 години (n = 4 030); претеглени резултати.

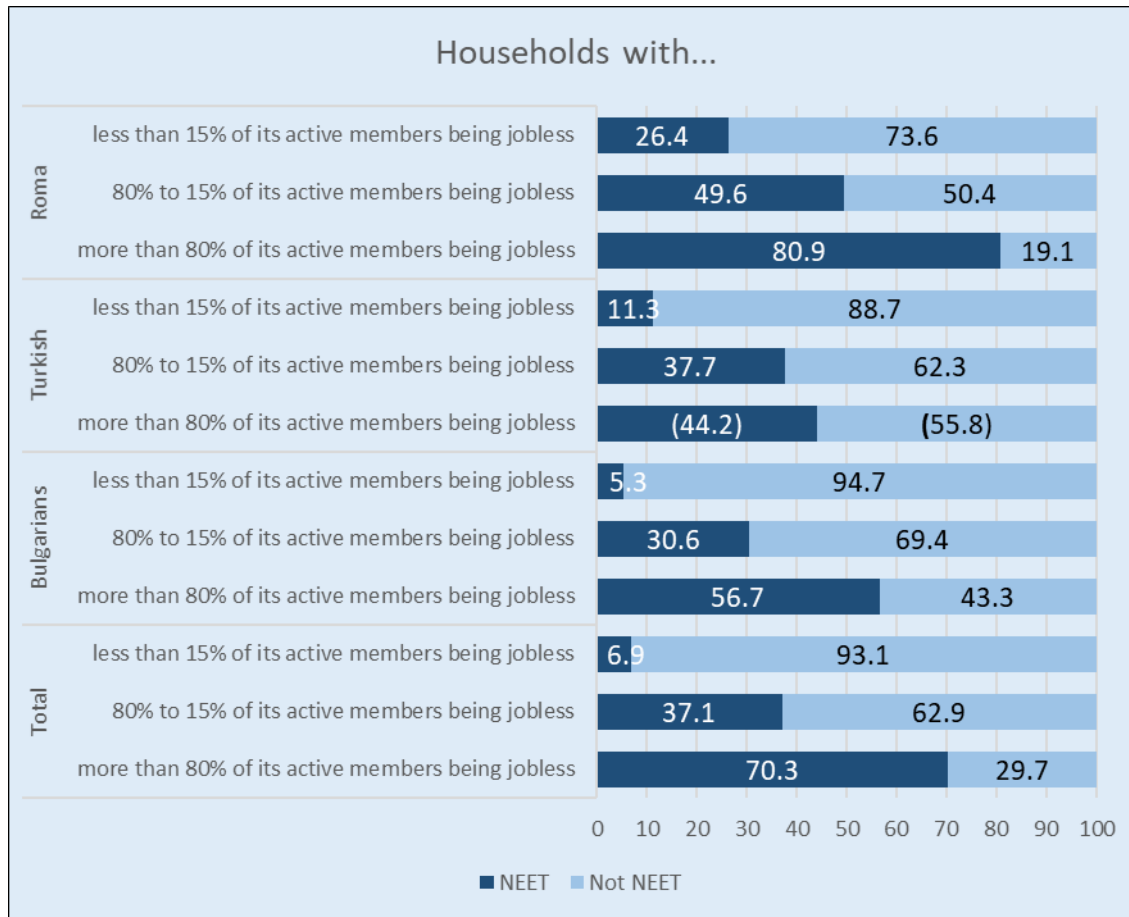
^b Въз основа на въпросите: „Как бихте описали настоящия си трудов статус?“; „През последните 4 седмици извършвали ли сте някаква работа срещу заплащане в брой или друг доход?“; „Учи ли лицето в момента?“. Сравнимостта с процента на NEET на Евростат е ограничена поради различното определение. Процентът на NEET на Евростат се основава на концепцията на MOT, която се отнася до това да сте работили поне един час през последната седмица. В настоящото проучване също така не е поставен въпрос за участие в неформално образование или обучение.

^c Остатъкът до 100% включва неотговорилите (ако има такива) на основния въпрос(и); резултатите за етноси, различни от българския, турския и ромския, също не са включени поради малкия им брой.

Източник: Проучване на НСИ/ФРА 2020

Интензивността на безработицата в домакинството е свързана с риска от попадане в групата на лицата въвн от образование, заетост и квалификация. Само 5.3% от младите етнически българи от семейства с нисък интензитет на безработица са NEETs в сравнение с 26.4% от младите роми от подобен произход. В групата на семействата с най-висок интензитет на безработица (където повече от 80.0% от активните членове са безработни) 80.9% от младите роми не работят, не учат и не участват в професионално обучение в сравнение с 56.7% от етническите българи в същата възрастова група (Фигура 10).

Фигура 10: Дял на младежите на възраст 15-29 години с основна дейност „не работят, не учат и не се обучават“ (NEET) по етническа принадлежност и интензивност на безработицата в домакинството (%)

Бележки:^a От всички членове на домакинствата на възраст 15-29 години (n =3 883); претеглени резултати.

^b Въз основа на въпросите: „Как бихте описали настоящия си трудов статус?“; „През последните 4 седмици извършвали ли сте някаква работа срещу заплащане в брой или друг доход?“; „Учи ли лицето в момента?“. Сравнимостта с процента на NEET на Евростат е ограничена поради различното определение. Процентът на NEET на Евростат се основава на концепцията на MOT, която се отнася до това да са работили поне един час през последната седмица. Проучването, проведено за целите на проекта, не съдържа и въпроси за участието в неформално образование или обучение. Променливата за интензивността на безработицата в домакинството се предоставя от НСИ (147 липсващи стойности, извадени от анализа).

^c Интензитетът на безработицата в този контекст се изчислява, като се съпостави общият брой на неактивните лица на възраст 18-59 години, живеещи в домакинство (знаменател), с тези на същата възраст, които заявяват, че основната им дейност е платена работа (номинатор). Неактивните лица във възрастовата група между 18 и 24 години се броят като зависими деца. Домакинствата, съставени само от деца или неактивни лица на възраст под 25 години и/или лица на възраст 60 и повече години, се изключват напълно от изчисляването на показателя.

^d Остатъкът до 100% включва неотговорилите (ако има такива) на основния въпрос(и); резултатите за етноси, различни от българския, турския и ромския, също не са включени поради малкия им брой.

^e Резултатите, базирани на малък брой отговори, са статистически по-малко надеждни. Затова резултатите, базирани на 20 до 49 непрегледени наблюдения в общата група – или на по-малко от 20 във всяка отделна клетка – се маркират (стойността се публикува в скоби).

Източник: Проучване на НСИ/ФРА 2020

Неизползването на компютър или таблет увеличава риска младите хора (на възраст 15-29 години) да се присъединят към групата на тези въвн от заетост, образование или обучение. Изглежда, че съществува връзка между това да си NEET и да не използваш компютър или таблет. Това може да се дължи както на липсата на компютърни умения, така и на липсата на устройство у дома (особено в условията на масово преминаване към дистанционна работа поради пандемията от КОВИД-19). Липсата на компютърни умения или достъп до устройство обаче увеличава непропорционално риска между големите етнически групи: 45.5% от етническите българи, които не използват компютър/таблет, са NEETs в сравнение с 63.7% от ромите, които не използват компютър; една трета (33.9 %) от ромите с компютърни умения са NEETs в сравнение с 8.5% от етническите българи с подобни компетенции. (Таблица 3).

Таблица 3. Дял на младежите на възраст 15-29 години, които „не работят, не учат и не се обучават“ (NEET) по етническа група и по използване на РС/таблети (%)^{a, b, c, d}

Използване на РС		Не е NEET	NEET
Общо	Не използвам компютър/ таблет	45.0	55.0
	Използвам компютър/таблет	89.1	10.9
Българи (n = 2,969)	Не използвам компютър/ таблет	54.5	45.5
	Използвам компютър/таблет	91.5	8.5
Турци (n = 346)	Не използвам компютър/ таблет	54.6	(45.4)
	Използвам компютър/таблет	(84.2)	(15.8)
Роми (n = 639)	Не използвам компютър/ таблет	36.3	63.7
	Използвам компютър/таблет	66.1	33.9

Бележки: ^a От всички членове на домакинствата на възраст 15-29 години (n = 4,030); претеглени резултати.

^b Въз основа на въпросите: „Как бихте описали настоящия си трудов статус?“; „През последните 4 седмици извършвали ли сте някаква работа срещу заплащане в брой или друг доход?“; „Учи ли лицето в момента?“; „Използвате ли компютър или таблет?“. Сравнимостта с процента на NEET на Евростат е ограничена поради различното определение. Процентът на NEET на Евростат се основава на концепцията на MOT, която се отнася до това, че лицето е работило поне един час през изминалата седмица. В проучването не е зададен въпрос за участието в неформално образование или обучение.

^c Остатъкът до 100% включва неотговорилите (ако има такива) на основния въпрос(и); резултатите за етноси, различни от българския, турския и ромския, също не са включени поради малкия им брой.

^d Резултатите, базирани на малък брой отговори, са статистически по-малко надеждни. Затова резултатите, базирани на 20 до 49 непрегледени наблюдения в общата група – или на по-малко от 20 във всяка отделна клетка – се маркират (стойността се публикува в скоби).

Източник: Проучване на НСИ/ФРА 2020

Бедност и социално изключване

Акценти

- 71.1% от ромите живеят в риск от бедност - в сравнение с 16.5% от етническите българи и 35.2% от етническите турци. 24.1% от ромите живеят в домакинства, в които поне един от членовете им си е лягал гладен поне веднъж месечно, защото не е имало достатъчно пари за храна. Този не-монетарен показател е полезен индикатор за дълбока бедност.
- Бедността засяга особено силно ромските деца: 77.2% от тях живеят в риск от бедност, в сравнение с 30.0% от децата на етническите турци и 13.3% от децата на етническите българи. 29.9% от ромските деца на възраст 0-17 години живеят в домакинство, в което поне един човек от домакинството си е легнал гладен през последния месец, защото не е имало достатъчно пари за храна.
- Подобна екстремна бедност засяга особено силно шансовете на децата да развият своите когнитивни умения, да получат качествено образование и допринеса за формирането на чувство на безпомощност и безнадеждност, което, в крайна сметка, ги затваря в омагьосания кръг на бедност, възпроизвеждана от поколение в поколение.

Контекст

Държавите-членки на ЕС прилагат както относителни, така и многоизмерни концепции за бедност. Индикаторът „риск от бедност“ измерва относителната бедност, като прагът е 60% от средния годишен доход на домакинството. Свързаният с това показател „риск от бедност и социално изключване“ съчетава три измерения: парична бедност (рискът от бедност се изчислява като 60% от медианния доход), тежки материални лишения (лишаване от поне четири от девет предварително определени показателя за материални лишения) и нисък интензитет на труда. За улавяне на риска от крайна бедност сред групите, изправени пред специфични рискове от маргинализация и социално изключване, се прилагат косвени показатели за материални лишения като излагане на риск от глад, които допълват стандартните оценки на бедността.⁶¹

По данни на Евростат от 2015 г. насам всяка година България е страната с най-висок процент на лицата, изпитващи тежки материални лишения (един от немонетарните показатели, които най-често се използват за измерване на бедността).⁶² Съответно делът на хората, изложени на риск от бедност в България, е постоянно по-висок от средния за ЕС от 2007 г. насам (годината, в която България се присъедини към ЕС).⁶³

На национално равнище прагът на бедност се изчислява ежегодно въз основа на методология, одобрена от правителството, като за праг на бедност се използват 60% от средния доход, определен от EU SILC за предходната година. За 2020 г. той е 363 лева (приблизително 186 евро).⁶⁴

⁶¹ Виж НСИ, Агенция за основните права на ЕС (2021). „Ключови показатели за социално включване и основни права в България“ (BNSI, FRA (2021). Key social inclusion and fundamental rights indicators in Bulgaria).

⁶² Евростат, [Тежки материални лишения по възраст и пол](#), последна актуализация: 25-01-2022 г.

⁶³ Евростат (2020 г.), [Процент на риск от бедност по праг на бедност, възраст и пол - проучвания на EU-SILC и ECHP](#), последна актуализация: 25-01-2022 г.

⁶⁴ Министерски съвет (2019 г.), Постановление № 275 от 1 ноември 2019 г. за определяне на линията на бедност за страната през 2020 г. (Postanovlenie № 275 ot 1 noemvri 2019 g. za opredelyane na razmera na liniyata na bednost za stranata za 2020 g.), 5 ноември 2020 г.

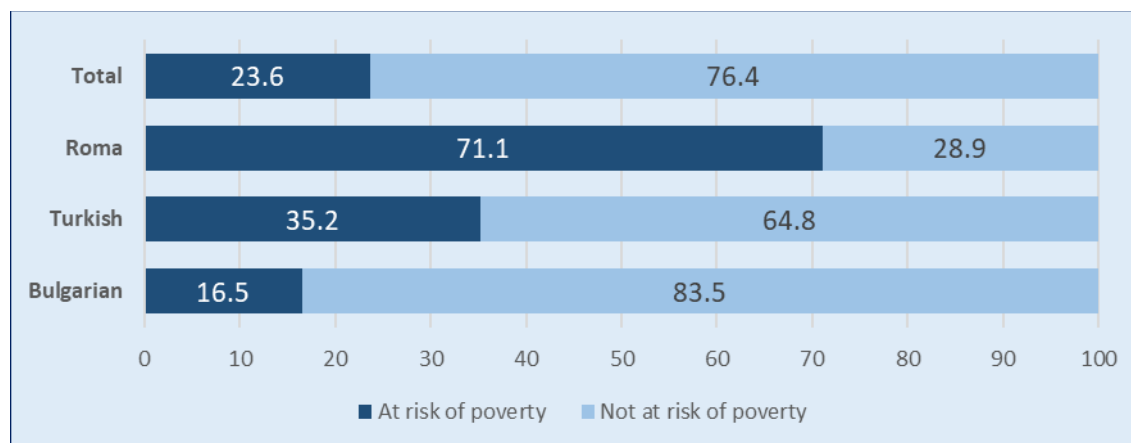
Безработицата и ниското ниво на образование са сред основните фактори, свързани с риска от бедност.⁶⁵ Ниските трудови възнаграждения, относително по-големият брой деца/зависими лица/пенсионери в домакинството и регионалните различия в равнището на заетост (и трудово възнаграждение) също могат да доведат до по-висок риск от бедност.⁶⁶

Резултати

Риск-от-бедност и дълбока бедност

Според данните на НСИ от изследването на доходите и условията на живот (EU-SILC) за периода 2015-2019 г., средно делът на ромите в България, които са били в риск от бедност, е бил 4.4 пъти по-висок от дела на тези, които са се самоопределили като етнически българи.⁶⁷ Данните от проучването, проведено за целите на проекта, са много близки до тези на EU-SILC: 71% от ромите са живели в риск от бедност през 2019 г. в сравнение с 16.5% от етническите българи (Фигура 11).

Фигура 11: Равнище на риск от бедност (под 60% от медианния еквивалентен доход след социалните трансфери) по етническа принадлежност през 2019 г. (%)

Бележки: ^a От всички членове на домакинството в изследваното домакинство (n = 30 303); претеглени резултати.

^b В риск от бедност са всички лица с приравнен текущ месечен разполагаем доход на домакинството под дванадесетата част от националния праг на риска от бедност по SILC за 2019 г. (публикуван от Националния статистически институт; 413.04 лв.). Еквивалентният разполагаем доход е общият доход на домакинството, след приспадане на данъци и други удържки, разделен на броя на членовете на домакинството, превърнат в приравнени възрастни; като се използва т.нар. модифицирана скала за еквивалентност на ОИСП (1-0.5-0.3).

^c Резултатите за етносите, различни от българския, турския и ромския, също не са включени поради малкия им брой.

^d Въпрос: „Какъв е нетния месечен доход на домакинството Ви?“

Източник: Проучване на НСИ/ФРА 2020

Разликата в степента на риск от бедност между трите най-големи етнически групи в страната може да се обясни с множеството и взаимно подсилващи се лишения, с които ромите се сблъскват в различни социални сфери: ниски нива на заетост и образование,⁶⁸ висок дял на работещите

⁶⁵ Вижте BNSI EU-SILC (2016-2021 г.)

⁶⁶ Ibid.

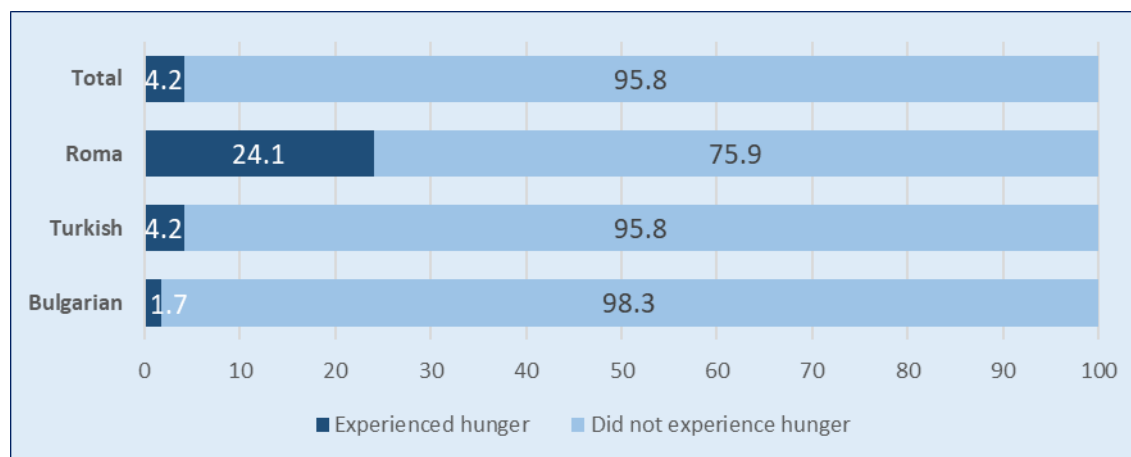
⁶⁷ BNSI EU-SILC (2016-2020 г.)

⁶⁸ BNSI EU-SILC (2016-2021 г.), данни от последните три преброявания на населението (1992, 2001, 2011 г.)

бедни,⁶⁹ относително висок брой деца в домакинствата им,⁷⁰ по-висок от средния за страната дял на лицата, живеещи в селски/неразвити райони,⁷¹ висок дял на лицата, живеещи в жилищни лишения,⁷² висок дял на лицата с ограничен достъп до здравни услуги и незадоволителен здравен статус⁷³ и др.

Немонетарният показател „Да си легнеш гладен“ е полезен заместител на дълбоката бедност, използван от НСИ за целите на настоящото проучване. Той се използва за оценка на разпространението на дълбоката/крайната бедност - делът на лицата, живеещи в домакинство, в което поне едно лице от домакинството е легнало гладно през последния месец поради липса на пари за закупуване на храна. Данните показват, че макар средно 4.2% от населението да живее в домакинство, в което поне един член си е лягал гладен поне веднъж месечно, този дял е 24.1% сред ромите в сравнение с 1.7% от лицата, които се самоопределят като етнически българи (Фигура 12).

Фигура 12: Дял на лицата, живеещи в домакинство, в което поне един човек от домакинството е легнал гладен през последния месец, защото не е имал достатъчно пари за храна, по етническа принадлежност (%)

Бележки: ^a От всички членове на домакинството в изследваното домакинство (n = 30 283); претеглени резултати.

^b Въпрос: „През последния месец Вие или някой от Вашето домакинство лягали ли сте си гладни, защото не сте имали достатъчно пари за храна? Ако да, колко често се е случвало това през последния месец?“.

Източник: Проучване на НСИ/ФРА 2020

Тежки материални лишения

Един от най-често използваните показатели за измерване и наблюдение на бедността в Европейския съюз е немонетарният индикатор „тежки материални лишения“. Този показател не е включен във въпросника, но НСИ събира необходимите данни чрез своите ежегодни проучвания

⁶⁹ BNSI EU-SILC (2021). По данни на EU_SILC през 2020 г. „сред бедните, принадлежащи към българската и турската етническа група, преобладават пенсионерите (съответно 56.6% и 36.5 %), докато сред ромската етническа група най-висок е делът на заетите - 31.9 %. Що се отнася до безработните, най-висок е делът на бедните сред ромската етническа група - 31.6 %, в сравнение с 16.5% сред турската и 10.4% сред българската етническа група“. (стр. 5-6)

⁷⁰ Вж. резултатите на BNSI от последните три преброявания - 1992, 2001 и 2011 г.

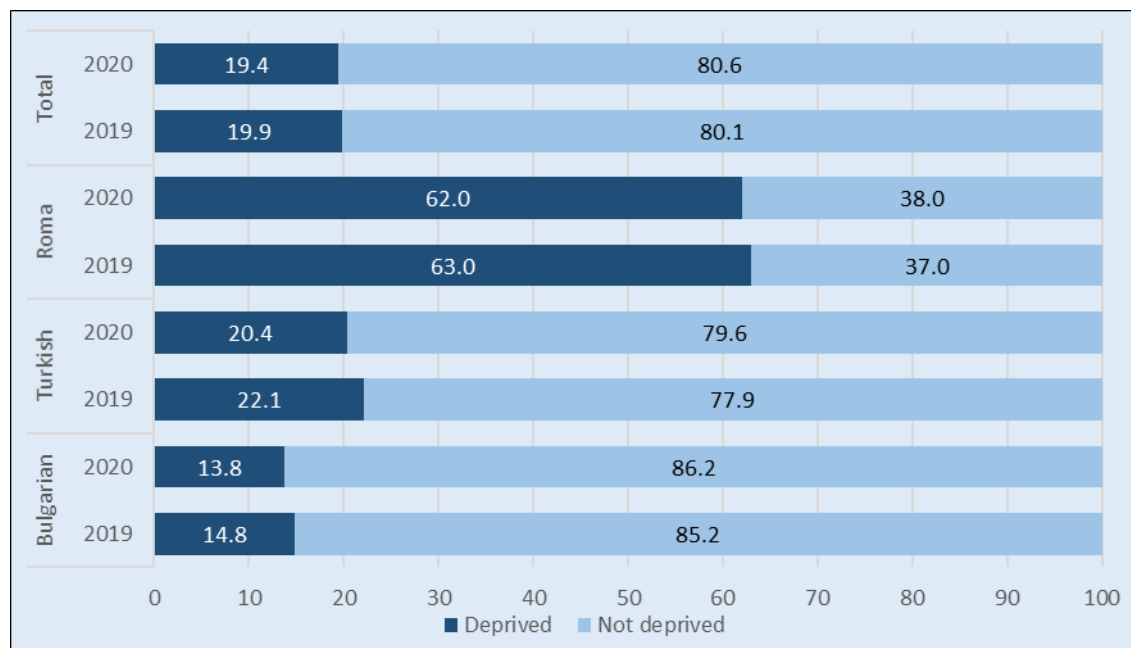
⁷¹ BNSI EU-SILC (2016-2021 г.), данни от последните три преброявания на населението (1992, 2001, 2011 г.).

⁷² BNSI EU-SILC (2016-2021 г.), данни от последните три преброявания на населението (1992, 2001, 2011 г.).

⁷³ България, Министерски съвет (2020 г.). Национална стратегия за намаляване на бедността и насърчаване на социалното включване до 2030 г. (National Strategy for Poverty Reduction and Promotion of Social Inclusion 2030).

на заетостта и условията на живот (EU-SILC). През 2020 г. 19.4% от българското население е живееело в тежки материални лишения в сравнение със средно 5.5% за ЕС-27.⁷⁴ Този дял сред ромите в България е бил 62.0% (Фигура 13).

Фигура 13: Деца на възраст под 18 години, живеещи в материални лишения, по етническа принадлежност, 2019 и 2020 г. (%)

Бележки: ^a Деца, живеещи в домакинства с материални лишения (липса на 1 или повече от 13 елемента)
Източник: НСИ (2021 г.), „Показатели за бедността и социалното включване през 2020 г.“, стр. 9.

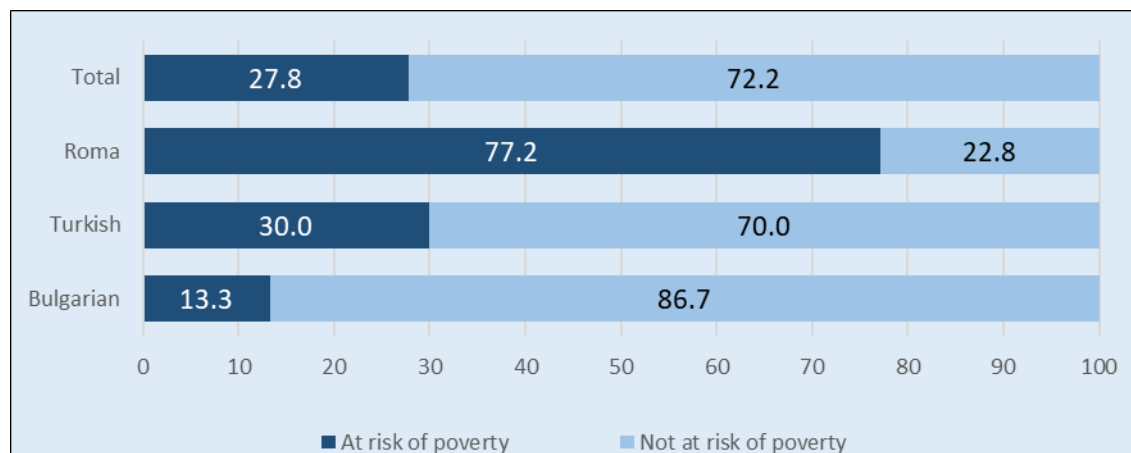
Детска бедност

Децата от ромски произход са изложени на най-висок риск от бедност в сравнение с децата от другите големи етнически групи в страната: 77.2% от тях са изложени на риск от бедност в сравнение с 30% от децата на етническите турци и 13.3% от децата на етническите българи (Фигура 14). Детството в бедност възпрепятства развитието на способностите и уменията на децата, намалява стремежа им към постижения, увеличава риска от преждевременно напускане на училище, води до уязвимост на пазара на труда и ниски доходи, когато децата станат възрастни. Оценките на изпълнението на Националната програма за развитие „България 2020“ и на Националната стратегия за интегриране на ромите 2020 показват, че България не успява да отговори на предизвикателствата за намаляване на детската бедност и особено на бедността сред ромските деца.⁷⁵

⁷⁴ Евростат, *Тежки материални лишения по възраст и пол*, последна актуализация: 25-01-2022 г.

⁷⁵ Национална програма за развитие България 2030; Национална стратегия за намаляване на бедността и насърчаване на социалното включване 2020. Вж. също Институт по философия и социология, БАН (2020) *Otsenka na integratsionnite politiki kam romite v Balgariya v perioda 2012-2019 g.* [Оценка на политиките за интеграция на ромите в България, 2012-2019 г.]

Фигура 14: Деца на възраст под 18 години, които са изложени на риск от бедност (под 60% от медианния еквивалентен доход след социалните трансфери), по етническа принадлежност, (2020 г.) (%)

Бележки: ^a От всички членове на домакинството на възраст под 18 години в изследваното домакинство (n = 4 491); претеглени резултати.

^b В риск от бедност са всички лица с приравнен текущ месечен разполагаем доход на домакинството под дванадесетата част от националния праг на риска от бедност по SILC за 2019 г. (публикуван от Националния статистически институт; 413.04 лв.). Еквивалентният разполагаем доход е общият доход на домакинството, след приспадане на данъци и други удържки, разделен на броя на членовете на домакинството, превърнат в приравнени възрастни; като се използва т.нар. модифицирана скала за еквивалентност на ОИСП (1-0.5-0.3).

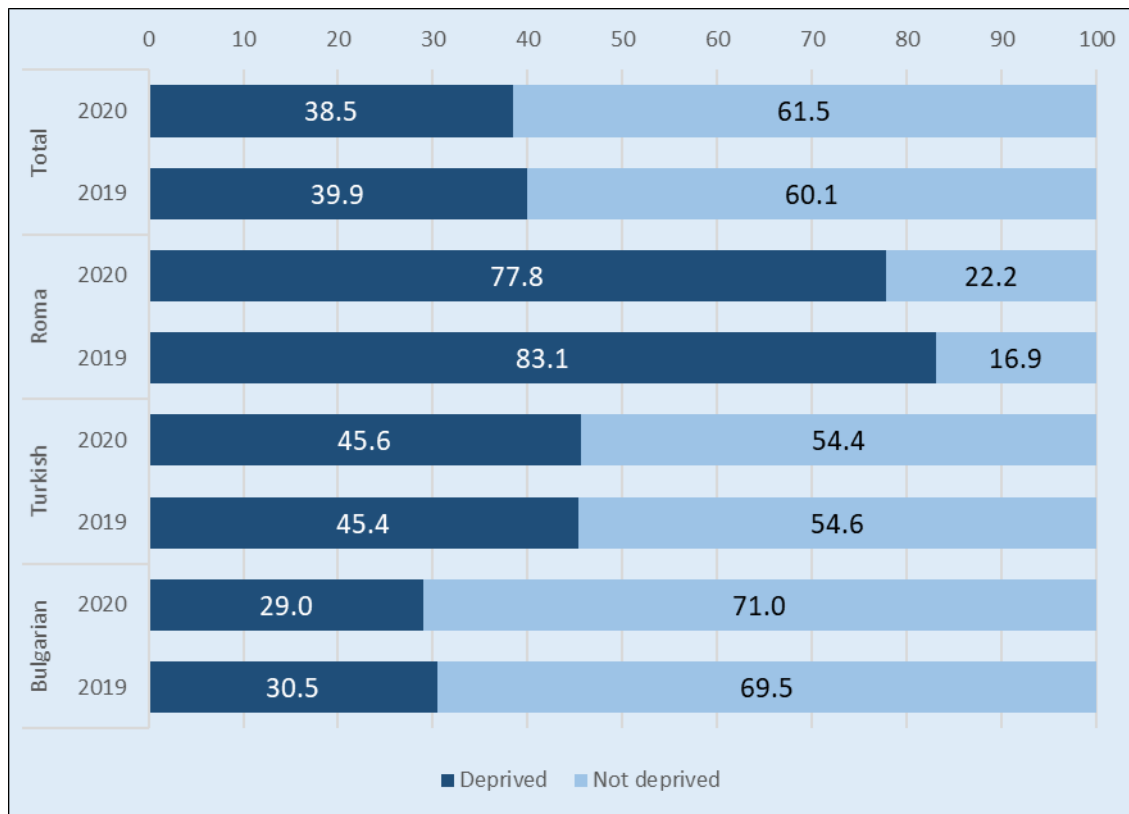
^c Резултатите за етносите, различни от българския, турския и ромския, също не са включени поради малкия им брой.

^d Въпрос: „Какъв е нетния месечен доход на домакинството Ви?“

Източник: Проучване на НСИ/ФРА 2020

Данните на Националния статистически институт за дела на децата, живеещи в материални лишения от ежегодното изследване на заетостта и условията на живот (EU-SILC), подкрепят тези заключения. През 2020 г. по данни от EU-SILC, 77.8% от ромските деца са живели в материални лишения (липса на един или повече от 13 показателя) в сравнение с 45.6% от турските и 29.0% от децата на етническите българи (Фигура 15).

Фигура 15: Деца на възраст под 18 години, живеещи в материални лишения, по етническа принадлежност, 2019 и 2020 г. (%)

Бележки: ^a Деца с материални лишения (липса на 1 или повече от 13 елемента)

Източник: НСИ (2021 г.), „Показатели за бедността и социалното включване през 2020 г.“, стр. 14-15.

Според данните на НСИ от EU-SILC, способността да се осигурят необходимите за децата потребности силно се различава при различните етноси. През 2019 г. нито една потребност (ограничение по всички 13 показателя) не е била задоволена при 2.0% от децата на етническите българи, 2.7% от турските деца и при 18.9% от ромските деца – т.е. всяко шесто дете от ромски произход в България се отглежда при тежки материални лишения (НСИ 2020).

29.9% от ромските деца на възраст 0-17 години живеят в домакинство, в което поне един човек от домакинството си е легнал гладен през последния месец, защото не е имало достатъчно пари за храна. Израстването в такива условия рязко намалява шансовете на значителна част от ромските деца да получат достойно образование и квалификация, да развият умения и способности, които да ги направят конкурентоспособни на пазара на труда,⁷⁶ да се предпазят от (прекомерни форми на) експлоатация и насилие, когато пораснат. Една от най-тежките последици за децата, израснали в бедност, е ранното формиране на чувство на безпомощност и безнадеждност, което разрушава стремежа им за постижения, ограничава способността на индивида да се справя с трудни житейски ситуации и често води до ранно напускане на училище.

⁷⁶ Gortazar, L., K. Herrera-Sosa, D. Kutner, M. Moreno, A. Gautam. (2014). How can Bulgaria improve its educational system? An analysis of PISA 2012 and past results. Working Paper 91321. Washington, DC: World Bank Group; Дженсън, Е. (2019) Да преподаваме с мисъл за бедността: Влиянието на бедността върху детския мозък и как може училището да помогне. София: Тръст за социална алтернатива.

Здраве

Акценти

- Средно за всички хора на възраст 16 и повече години делът на ромите, които съобщават за дълготрайни ограничения в обичайните дейности поради здравословни проблеми, е най-нисък сред трите големи етнически групи - изненадващо за група с висока преждевременна смъртност (каквато е случаят с ромите). Едно от важните обяснения на този привиден парадокс е демографската структура. Продължителността на живота при ромите е кратка и делът на хората в по-горните възрастови групи (тези, които имат повече причини да се оплакват от ограничения в обичайната дейност поради здравословни проблеми) е по-нисък.
- Ромските деца са изправени пред значително по-високи рискове за здравето в сравнение с българските и турските си връстници. Делът на родителите от ромски произход, които оценяват здравето на децата си като „много добро или добро“, е по-нисък от този на родителите от български и турски етнически произход. Това се дължи както на лошите условия на живот, така и на по-ниските нива на ваксинация. Делът на неваксинираните ромски деца е 8.5% в сравнение с 2.3% за всички деца в тази възрастова група 0.
- Здравното осигуряване е основна предпоставка за достъпа до медицински грижи. Средно 62.2% от ромите имат такава, но само 39.3% от лицата на възраст 18-65 години са с редовни здравни застраховки. Делът на здравноосигурените е съответно 90.1 за етническите българи и 78.2% за турците, а при лицата в трудоспособна възраст – съответно 84.5% при самоопределилите се като българи и 67.4% - като турци. Заетостта в неформалния пазар на труда е една от причините за значителните етнически различия между трите групи на възраст 18-65.
- Ромите да търсят специализирани медицински или хирургически консултации със специалисти (които личните лекари не могат да предоставят) много по-рядко, отколкото представителите на други групи. Едва 13.6% от ромите са ползвали такъв тип услуги през годината преди интервюто (за сравнение, 27.6% от етническите българи и 23.2% от турците са ползвали специализирани медицински услуги).
- Предразсъдъците и дискриминацията засилват всички тези структурни пречки при ползването на здравни услуги. 10.6% от ромите съобщават, че са се чувствали дискриминирани при достъпа до здравни услуги, което е приблизително шест пъти повече от дела на тези, които се определят като етнически българи (1.8 %).

Контекст

Според Доклада на ОИСР за състоянието на здравеопазването в България от 2019 г., въпреки че общите разходи за системата на здравеопазването в България са се удвоили между 2005 г. и 2010 г., а през 2018 г. са достигнали 1311 евро на глава от населението (или 8.1% от БВП), те остават четвъртите най-ниски в ЕС и под средното ниво за ЕС от 9.8 %.

Въпреки че средната продължителност на живота на българите се е увеличила (достигайки 74.64 години през 2020 г.⁷⁷), тя все още остава най-ниската в ЕС (средно за ЕС през 2017 г.: 80.9 години). Директните плащания от пациентите за медицински грижи и лекарства през 2017 г. са най-високите в ЕС: в България средно 46.6% от медицинските разходи на човек се извършват посредством допълнителни директни плащания в сравнение с 15.8% средно за ЕС през 2017 г., което се дължи най-вече на доплащанията за фармацевтични продукти и амбулаторно лечение.⁷⁸ Високите директни плащания и липсата на здравно осигуряване за значителна част от населението са основните пречки, когато става въпрос за достъп до здравни грижи, поради относително високия дял на лицата с ниски доходи, както и поради факта, че неосигурените лица трябва да плащат за всяка основна медицинска помощ, която им се предоставя.⁷⁹ Ромите са особено уязвими, тъй като са свръхпредставени и в двете групи - тези без здравна осигуровка и тези с по-висок риск от бедност.⁸⁰

Резултати

Самооценка на здравословното състояние

Въпросникът съдържа три показателя, които разкриват цялостната самооценка на респондентите за собственото им здраве и това на децата им, както и самооценката им за това дали са били ограничени в извършването на ежедневните си дейности поради здравословни причини. Средно за всички лица на възраст 15 и повече години, делът на тези, които съобщават, че нямат никакви здравословни ограничения, е най-висок сред ромите (Таблица 4). Очевидно това е парадокс за етническа група с висока преждевременна смъртност,⁸¹ в която бедността и социалното изключване са най-често срещани (както е показано в глава „Бедност и социално изключване“). При разбивката на данните по възраст обаче картината е различна, тъй като лицата, които се оплакват от ограничения в обичайната си дейност поради здравословни проблеми, са повече в групите с относително по-висок дял на възрастното население. Такъв е случаят с етническите българи - но не и с ромите.

⁷⁷ NSI (2020), Population and demographic processes 2020, p. 36

⁷⁸ ОИСР/Европейска обсерватория за здравни системи и политики (2019 г.), България: здравен профил на страната за 2019 г., Състояние на здравеопазването в ЕС, Издателство на ОИСР, Париж/Европейска обсерватория за здравни системи и политики, Брюксел.

⁷⁹ Закон за здравното осигуряване, член 52, параграф 2.

⁸⁰ В България обществените отношения, свързани с опазването на здравето на гражданите, се регулират от Закона за здравето, Националната здравна стратегия, националните здравни програми, Закона за здравното осигуряване. През 1998 г. в България започна важна здравна реформа, свързана с въвеждането на задължително и доброволно здравно осигуряване. Съгласно Закона за здравното осигуряване „задължителното здравно осигуряване гарантира свободен достъп на осигурените лица до медицинска помощ чрез определен по вид, обхват и обем пакет от здравни дейности, както и свободен избор на изпълнител (т.е. общопрактикуващ лекар), който има договор с териториалното поделение на здравната каса“. Физическите лица и работодателите плащат задължителни здравноосигурителни вноски в съотношение 60:40, а държавата поема разходите за децата до 18-годишна възраст, за студентите в редовна форма на обучение (но не по-възрастни от 22-годишна възраст за завършилите средно образование и 26-годишна възраст за студентите), както и за докторантите, пенсионерите, лицата, които имат право на месечни социални помощи и целеви помощи за отопление, ако не е предвидено друго, арестантите и затворниците и други групи, изброени в закона.

⁸¹ Поради липсата на официални актуални данни, препоръчваме на читателите да се запознаят с възрастовата структура на основните етнически групи в страната (български турци и роми) от последните три преброявания (1992, 2001 и 2011 г.).

Таблица 4. Дял на лицата със самооценка за дълготрайни ограничения в обичайните дейности поради здравословни проблеми по етническа принадлежност, 15+ (%)

Самодекларирана етническа принадлежност	Силно ограничен/а	Ограничен/а, но не сериозно	Не е ограничен/а изобщо
Българи (n = 21,844)	3.5	11.2	85.3
Турци (n = 2,051)	4.7	10.8	84.5
Роми (n = 1,987)	2.4	8.5	89.1
Общо	3.6	10.9	85.5

Бележки: ^a От всички респонденти на възраст над 15 години (n = 26 249); претеглени резултати.

^b Въпрос: „През последните 6 или повече месеца били ли сте ограничени в извършването на нормални дейности поради здравословен проблем?“

^c 131 INR от 26 380 наблюдения са пропуснати; резултатите за етноси, различни от българския, турския и ромския, също не са включени поради малкия им брой.

Източник: Проучване на НСИ/ФРА 2020

Таблица 5 дава представа за различията между представителите на отделните етнически групи при съобщаването на дълготрайни ограничения в обичайните дейности поради здравословни проблеми в зависимост от възрастта. Делът на съобщаващите, че са с „ограничения, но не тежки“ е най-висок сред ромите на възраст 55 и повече години (16.6 %). Относително ниският дял на ромите, съобщаващи че изпитват силни ограничения при изпълнение на ежедневните си дейности по здравословни причини може да се дължи на факта, че според данните от преброяването през 2011 г. само 7.1% от ромите достигат (и надхвърлят) 60-годишна възраст (в сравнение с 18.7% от турците и 28.7% от етническите българи). При ромите се наблюдава рязък скок на преждевременната смъртност още във възрастовата група 40-49 години, което е особено видимо сред мъжете.

Таблица 5: Дял на лицата със самооценка за дълготрайни ограничения в обичайните дейности поради здравословни проблеми по етническа принадлежност и възраст (%)^{a, b, c}

Самодекларирана етническа принадлежност	Силно ограничен		Ограничен, но не сериозно		Не е ограничен изобщо	
	16-30	55 и повече години	16-30	55 и повече години	16-30	55 и повече години
Българи (n=21,844)	3.2	5.9	(1.4)	22.1	95.4	72.0
Турци (n=2,051)	не се публикува	8.5	не се публикува	23.9	96.0	67.6
Роми (n=1,987)	не се публикува	5.9	не се публикува	26.6	97.9	67.5
Общо	2.9	6.2	1.2	22.4	95.9	71.4

Бележки: ^a От всички респонденти на възраст над 15 години (n = 26 249); претеглени резултати.

^b Въпрос: „През последните 6 или повече месеца били ли сте ограничени в извършването на нормални дейности поради здравословен проблем?“

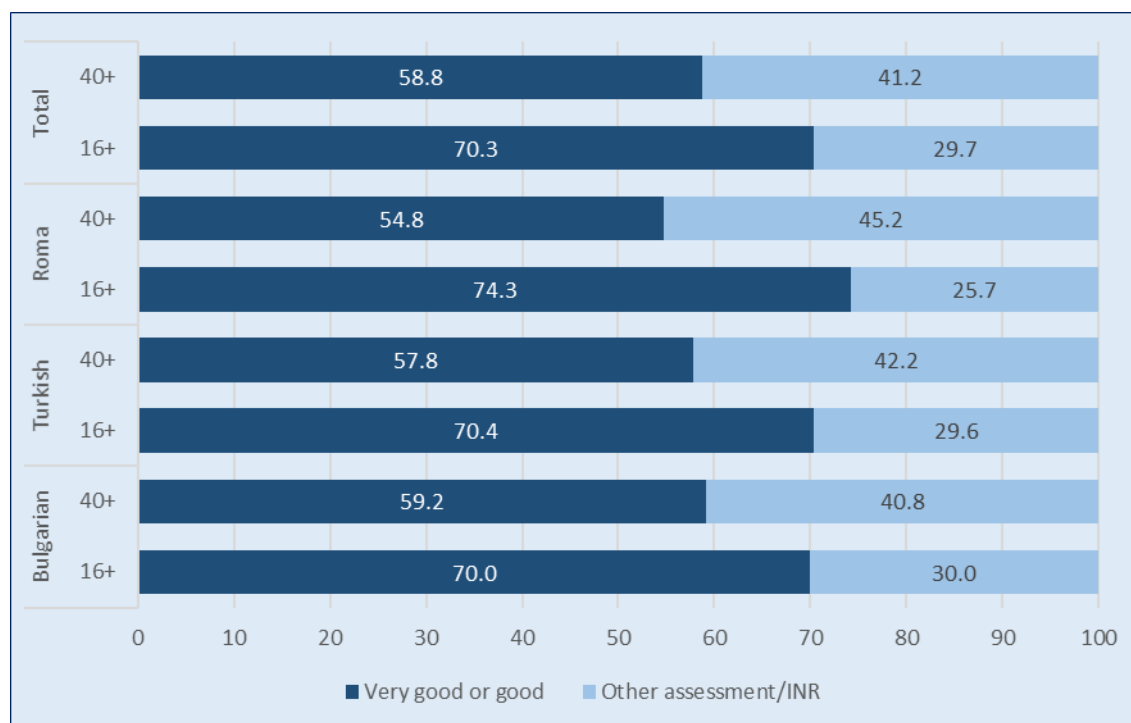
^c 131 INR от 26 380 наблюдения са пропуснати; резултатите за етноси, различни от българския, турския и ромския, също не са включени поради малкия им брой.

^d Резултатите, базирани на малък брой отговори, са статистически по-малко надеждни. Затова резултатите, базирани на 20 до 49 непретеглени наблюдения в общата група – или на по-малко от 20 във всяка отделна клетка – се маркират (стойността се публикува в скоби). Резултати, базирани на по-малко от 20 непретеглени наблюдения в общата група, не се публикуват.

Източник: Проучване на НСИ/ФРА 2020

Когато хората самооценяват здравето си, резултатите са сходни - като цяло делът на ромите, които оценяват здравето си като „много добро“ или „добро“, е най-висок сред трите етнически групи. Но за възрастовата група над 40 години резултатите са противоположни (Фигура 16).

Фигура 16: Дял на лицата, които оценяват здравето си като цяло като „много добро“ или „добро“, по етническа принадлежност и възраст (%)

Бележки: ^a От всички респонденти на възраст 16+ (n =26 380) и 40+ (n =19 248); претеглени резултати.

^b Въпрос: „Как оценявате здравето си като цяло?“

Източник: Проучване на НСИ/ФРА 2020

Част от различията между трите групи се дължат на относителността на възприятието. Хората са склонни да сравняват здравния си статус с други хора от своята общност (а не с външни лица). Когато много от техните връстници умират преждевременно или изпитват силно влошено здравословно състояние, респондентите се чувстват относително здрави. В много случаи върху отговорите оказват влияние и суеверията: според много роми „за болестите не трябва да се говори, за да не ни се случат“; „не трябва да ядосваме болестите, те могат да ни убият“. Ниската здравна култура и недостатъчната информация са друго обяснение. Ромите посещават медицински специалисти, които могат да диагностицират хронично заболяване и да обяснят рисковете, свързани с него, по-рядко, отколкото представителите на другите големи етнически групи (както е показано подробно в раздел „Използване на здравни услуги“).

Разликите в здравната самооценка на трите групи са особено тревожни предвид последиците за ромските деца. Делът на родителите от ромски произход, които оценяват здравето на децата си като „много добро или добро“, е по-нисък от този на родителите етнически българи и турци съответно с 3.0 и 2.4 процентни пункта (Таблица 6). Раздел „Детско здраве“ предоставя повече подробности.

Таблица 6: Здравето на децата (5-14 г.) по етническа принадлежност (%)

Самодекларирана етническа принадлежност	Друга оценка/INR`	Много добро или добро здраве`
Българи (n = 1,884)	1.1	98.9
Турци (n = 197)	(1.7)	98.3
Роми (n = 521)	4.1	95.9
Общо за деца на възраст 5-14 години	1.7	98.3

Бележки: ^a От всички респонденти на възраст от 5 до 14 години (n = 2 654); претеглени резултати.

^b Въпрос: „Как бихте описали здравето на (името на детето) като цяло? Моля, отговорете за здравето като цяло, като изключите всякакви временни здравословни проблеми, като например вирусна инфекция по време на интервюто.“

^c Резултатите, базирани на малък брой отговори, са статистически по-малко надеждни. Затова резултатите, базирани на 20 до 49 непретеглени наблюдения в общата група – или на по-малко от 20 във всяка отделна клетка – се маркират (стойността се публикува в скоби).

Източник: Проучване на НСИ/ФРА 2020

Здравно осигуряване и регистрация при общопрактикуващи лекари

В България достъпът до базисния пакет от медицински услуги зависи от три основни условия: дали лицето редовно плаща своите здравноосигурителни вноски;⁸² дали има постоянен достъп до общопрактикуващ лекар;⁸³ и финансовото състояние на лицата и тяхното домакинство, тъй като

⁸² [Закон за здравното осигуряване](#), член 109. (Изм. - ДВ, бр. 110 от 1999 г., бр. 111 от 2004 г., бр. 101 от 2009 г., в сила от 1.02.2010 г.)

(1) Осигурителните права на лицата, които са длъжни да внасят осигурителни вноски за своя сметка, се прекратяват в случаите, когато лицата не са внесли повече от три дължими месечни осигурителни вноски за период от 36 месеца до началото на месеца, предхождащ месеца на оказване на медицинска помощ. Всяко от тези лица с прекратени здравноосигурителни права трябва да заплати предоставената медицинска помощ.

(2) (Изм. - ДВ, бр. 48 от 2015 г., в сила от 28.12.2015 г.) Здравноосигурителните права на лицата по ал. 1 се възстановяват, когато лицето е внесло всички дължими здравноосигурителни вноски за последните 60 месеца.

⁸³ Съгласно [Закон за здравното осигуряване](#), член 35 (1) 2., „Всяко лице, обхванато от задължителното здравно осигуряване, има право: ...да избере лекар от лечебно заведение за първична медицинска помощ, което е сключило договор с РЗОК.“ Общопрактикуващият лекар (ОПЛ) не само предоставя основни медицински услуги на осигурените пациенти, но и издава направления за консултация и лечение от медицински специалисти, за оценка на общото здравословно състояние и работоспособността (вкл. трудоустройство на лица в тежко здравословно състояние), както и за хоспитализация при тежки заболявания, когато са необходими комплексни изследвания за поставяне на точна диагноза или при раждане на жени. Общопрактикуващите лекари предоставят необходимата информация на пациентите за тяхното здраве, консултират ги относно лечението, необходимите промени в диетата и цялостния начин на живот. Общопрактикуващите лекари осигуряват основни медицински грижи за новородените и децата, вписани в пациентските им листи, поставят всички задължителни ваксинации на новородените и децата, както и задължителните и много от доброволните ваксини за възрастните пациенти.

Лицата, вписани в пациентската листа на общопрактикуващ лекар, остават пациенти, дори ако не са платили дължимите здравноосигурителни вноски за три месеца. НЗОК обаче спира да плаща на лекаря за медицинските услуги, предоставени на неосигурени пациенти.

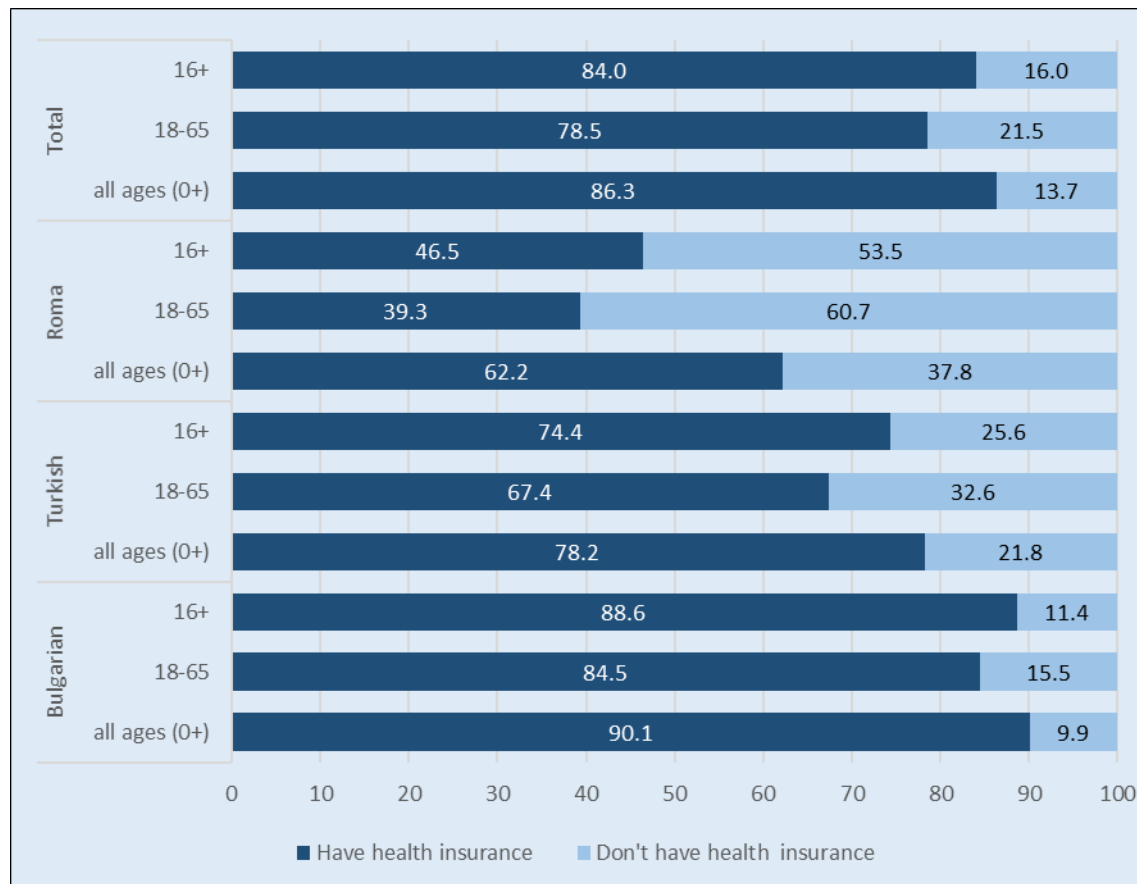
голяма част от лекарствата и значителна част от разходите за медицински услуги се покриват от самите пациенти, независимо от техния здравноосигурителен статус.⁸⁴ Ефективният достъп до здравни грижи изисква да са изпълнени и трите условия, което често не е така за голяма част от ромите в България.

За нуждите на анализа в този раздел НСИ получи данни на индивидуално ниво за здравноосигурителния статус на респондентите от Националната агенция за приходите (НАП) и за регистрацията при общопрактикуващ лекар от Националната здравноосигурителна каса (НЗОК). Здравноосигурителните права на значителна част от българското население се покриват от държавния бюджет (а именно децата на възраст 0-17 години и по-голямата част от пенсионерите, както и на държавните служители, военнослужащите, полицаите и др. по-малки групи, посочени в ЗЗО). Ето защо анализът по-долу се основава на две разпределения - едно за всички членове на изследваните домакинства и едно за лицата на възраст 18-65 години. Двете крайни точки за второто разпределение са приблизителното време за преминаване от образование към заетост (18 години) и приблизителното време за пенсиониране (65 години).

Както показва Фигура 17, делът на здравноосигурените лица във възрастовата група 18-65 години е по-нисък от този на цялото население за всички големи етнически групи, но тази разлика е най-голяма сред ромите. Делът на здравноосигурените роми на възраст 18-65 години е едва 39.3% - много под 62.2% общо за цялото ромско население. Това е така, тъй като осигуряването на хората в трудоспособна възраст е силно зависимо от техния трудов статус и формалността на заетостта. Освен сигурността на работното място и пенсионните вноски, лице, което работи в „сивия сектор“ или разчита на случайна заетост губи и здравното осигуряване - какъвто до голяма степен е случаят с ромите. Данните са визуализирани във Фигура 7 (раздел „Платена работа“ по-горе) и показват, че едва 47.2% от ромите на възраст над 16 години са били на платена работа, в сравнение с 65.1% сред турците и 80.2% сред етническите българи. Очакването, че работещите членове на домакинството ще плащат редовно дължимите месечни здравноосигурителни вноски за безработните, изглежда е надценено за лицата в семейства, изложени на риск от бедност, и за тези, които живеят в тежки материални лишения, а такива са 71.1% и 63% от ромите (данни от настоящото проучване - вж. глава „Бедност и социално изключване“).

⁸⁴ ОИСР/Европейска обсерватория за здравни системи и политики (2021 г.), България: здравен профил на страната за 2021 г., Състояние на здравеопазването в ЕС, Издателство на ОИСР, Париж.

Фигура 17: Дял на всички лица, както и на лицата на възраст 16 и повече години и на 18-65 години със здравноосигурително покритие (%)

Бележки: ^a От всички респонденти на възраст 16+ (n = 25 278), 18-65 години (n = 17 466) и всички членове на домакинствата 0+ (n = 28,879); претеглени резултати.

^b 1 102 от 26 380 наблюдения за респонденти на възраст 16+, 874 от 18 340 наблюдения за респонденти на възраст 18-65 г. и 1 424 от всички 30 303 наблюдения не са засечени (или няма данни) в административния източник Национална агенция за приходите (НАП). Резултатите за етносите, различни от български, турски и ромски, също не са включени поради малкия им брой.

Източник: Проучване на НСИ/ФРА 2020 и данни на НАП

Промените в българското законодателство, въведени с цел увеличаване на дела на здравноосигурените лица, понякога имат обратен ефект.⁸⁵ Така например от 1998 г. (когато стартира задължителното здравно осигуряване) до 2005 г. Здравната каса заплащаше на лекарите за всички предоставени от тях медицински услуги, независимо от здравноосигурителния статус на пациентите. През този период лицето можеше да възстанови здравноосигурителния си статус, като заплати със задна дата 3 минимални месечни здравноосигурителни вноски. По това време по-малко от една пета от ромите не са били здравноосигурени. От 2005 г. насам възстановяването на здравноосигурителните права ставаше все по-скъпо - и съответно делът на неосигурените се увеличаваше. Таблица 7 обобщава промените през последните 25 години.

⁸⁵ Следва да се има предвид, че Законът за здравното осигуряване, приет от Народното събрание през 1998 г., е изменен и/или допълван над 70 пъти до 01.01.2020 г. Честите промени в българското законодателство доведоха до неговата слаба познаваемост сред гражданите, т.е. до непознаване както на техните права, така и на задълженията им.

Таблица 7: Бариери пред завръщането: възстановяване на здравноосигурителните права през годините

Година	Брой необходими минимални месечни вноски за възстановяване на здравноосигурителния статус	Дял на ромите без здравно осигуряване и година на проучването
1998-2005	3	18% (2004 ^a)
2005-2007	6	Няма данни за периода
2007-2010	12	26% (2009 ^b)
2010-2015	36	52% (2011 ^c)
от 2015 г. нататък	60	60.7% (2020 ^d)

Бележки: ^a FACT Marketing, 2004 г. Дял на ромите в трудоспособна възраст

^b FSG, 2009 г. Дял на неосигурените роми в обособените ромски квартали

^c ПРООН/Световна банка/ЕК, 2011 г. Дял на ромите в риск от маргинализация

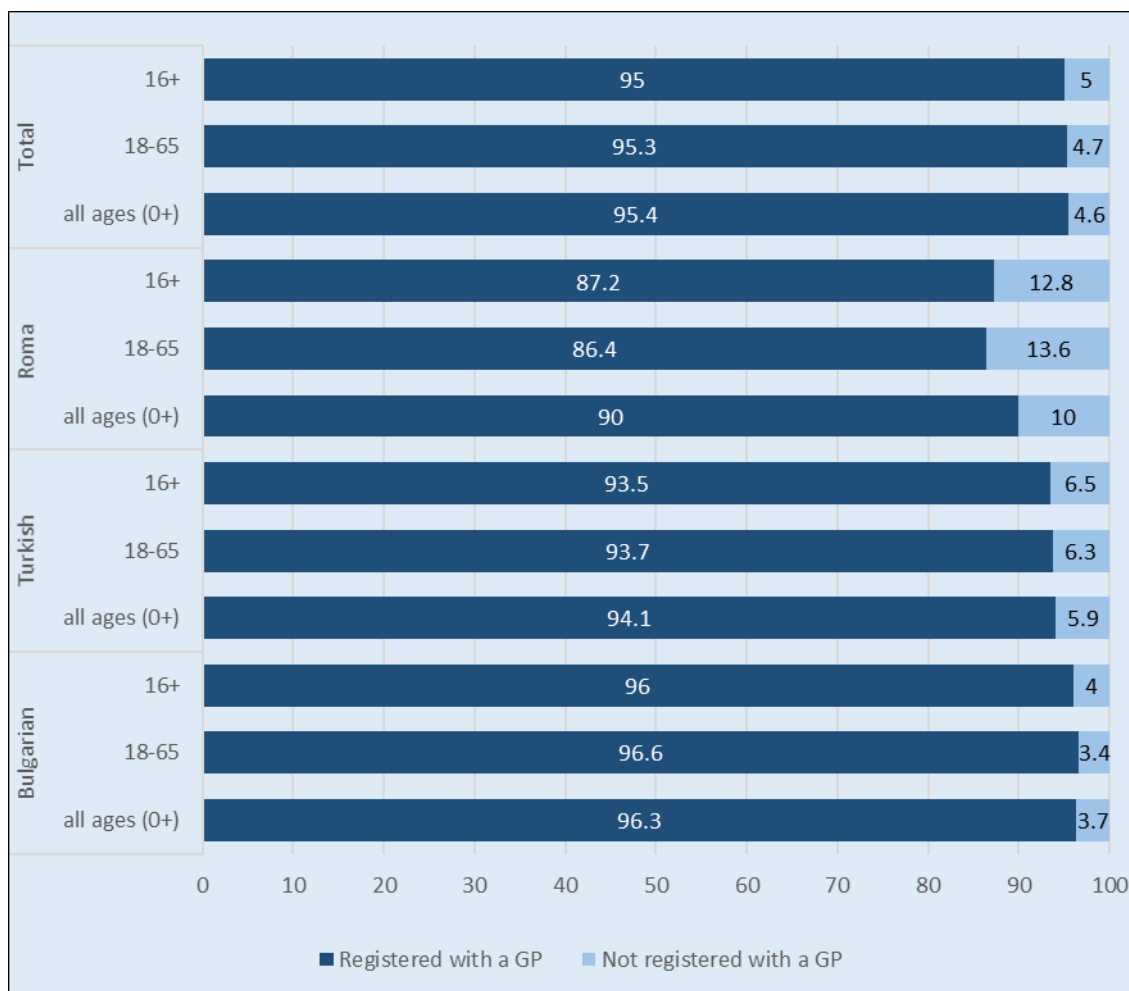
^d НСИ/ФРА 2020. Дял на ромите на възраст 18-65 години

Що се отнася до общопрактикуващите лекари, BNSI получи от НЗОК административни данни на индивидуално ниво за регистрацията на всеки респондент при общопрактикуващ лекар за респондентите, включени в извадката от проучването, проведено за целите на проекта. Подобно на здравното осигуряване, анализът по-долу се основава на две разпределения: за всички членове на домакинството (на възраст 16 и повече години) и за групата на 18-65 години. Според данните един от всеки десет роми в България не е регистриран при общопрактикуващ лекар, като делът на нерегистрираните във възрастовата група 18-65 г. е с 3.56 процентни пункта по-висок (Фигура 18).

Като се има предвид, че само здравноосигурените лица имат право да избират и да се регистрират при общопрактикуващ лекар, както и да получават пакета от медицински услуги, които той предоставя безплатно, високият дял на ромите, които имат общопрактикуващ лекар, очевидно противоречи на ниския дял на здравноосигурените роми. Реалността обаче е по-различна. От 2005 г. насам Здравната каса не плаща никакви пари на лекарите, които преглеждат или лекуват пациенти без здравна осигуровка. В резултат на това някои лекари отказват да приемат такива пациенти за преглед, въпреки че те са в списъците им с пациенти. Въпреки това много лекари в селските райони и в малките градове продължават да предоставят здравни услуги на неосигурени пациенти, водени изцяло от добра воля и съпричастност. Данните от качествени проучвания, проведени от ИИНЧ, БАН в периода 2008-2018 г., показват, че лекарите в отдалечените населени места с висок дял на ромско население обслужват безплатно около една трета от пациентите си. В градовете с големи ромски квартали/гета местните връзки и солидарност са ерозираны - и съответно емпатията е по-слаба, което прави достъпа до общопрактикуващи лекари по-труден.⁸⁶

⁸⁶ Томова, И., Л. Стойчев, М. Иванов (2020). Мерки за преодоляване на демографската криза в Република България. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“.

Фигура 18: Дял на хората, които са регистрирани при общопрактикуващ лекар (ОПЛ), по етническа принадлежност (%)

Бележки: ^a От всички респонденти над 16 години (n = 25 348), от 18 до 65 години (n = 17 500) и всички членове на домакинствата 0+ (n = 28,965); претеглени резултати.

^b 1 032 от 26 380 наблюдения 16+, 840 от 18 340 и 1 228 от всички 30 303 членове на домакинствата не са засечени (или няма данни) в административния източник (Националната здравноосигурителна каса - НЗОК); резултатите за етноси, различни от българския, турския и ромския, също не са включени поради малкия им брой.

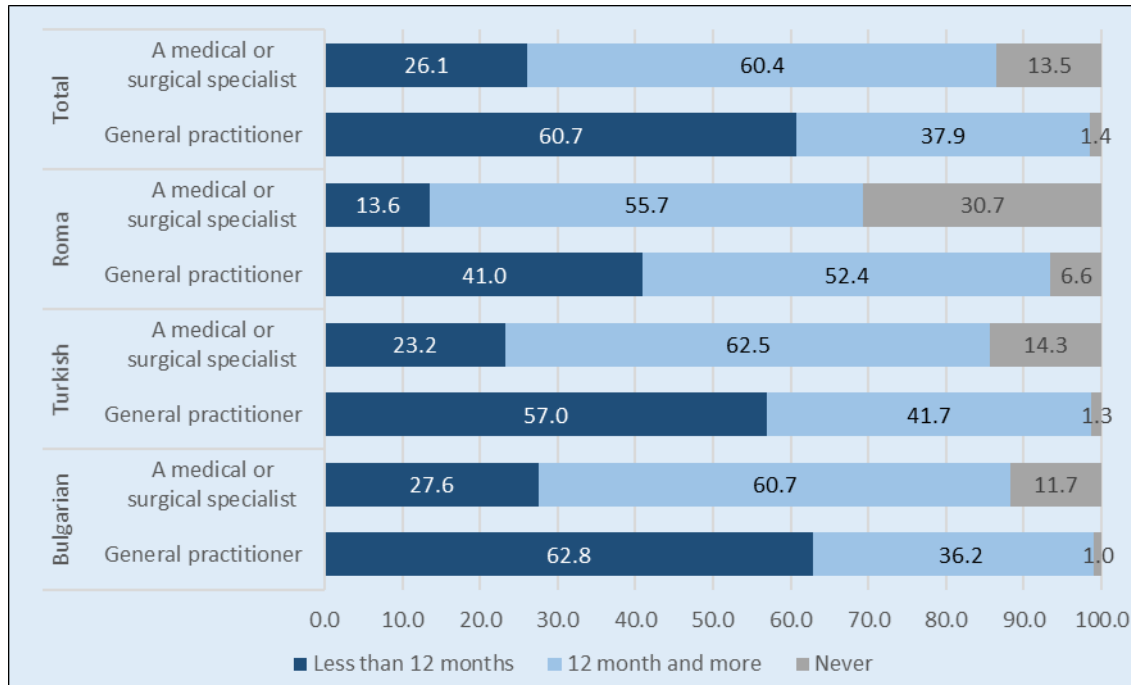
Източник: Проучване на НСИ/ФРА 2020и данни на НЗОК

Използване на здравни услуги

По какъв начин липсата на здравно осигуряване, непълният обхват на ромите от общопрактикуващите лекари и високата цена на медицинските услуги и лекарствата се отразяват на достъпа до здравеопазване? Фигура 19 показва, че през 12-те месеца преди интервюто в рамките на проучването 62.8% от етническите българи, 57.0% от турците и 41.0% от ромите са посетили своя общопрактикуващ лекар - и съответно 27.6 %, 23.2% и 13.6% са посетили медицински специалист или хирург. Ромите търсят специализирани медицински съвети (които личните лекари не могат да предоставят) много по-рядко, отколкото представителите на другите големи етнически групи. Само около 14.0% от ромите са използвали този вид услуги през годината преди да бъдат интервюирани. Тези консултации/посещения се заплащат изцяло от лицата без

медицинска застраховка, както и от осигурените лица без направление от техния личен общопрактикуващ лекар. Около една трета от ромите (30.7 %) никога през живота си не са посещавали медицински специалист или хирург в сравнение с 13.5% от цялото население.

Фигура 19: Време, изминало от последното посещение при общопрактикуващ лекар или специалист по медицина или хирургия на хора на възраст 15 и повече години по етническа принадлежност (%)

Бележки: ^a От всички респонденти, посетили общопрактикуващ лекар (n =26 312) и посетили медицински или хирургически специалист (n =25 805); претеглени резултати.

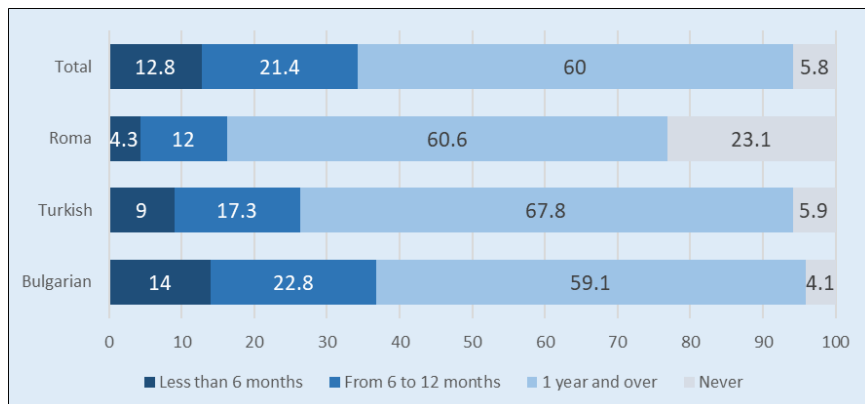
^b Въпроси: „Кога за последен път се консултирахте с личния си лекар за себе си?“ и „Кога за последен път се консултирахте със специалист или зъболекар - хирург за себе си?“

^c Пропуснати са 3 991 INR на въпроса за посещение при личния лекар и 4 498 INR на въпроса за посещение при лекар или специалист по хирургия от 30 303 наблюдения; резултатите за етноси, различни от българския, турския и ромския, също не са включени поради малкия им брой.

Източник: Проучване на НСИ/ФРА 2020

Данните за достъпа до стоматологични услуги и тяхното използване са представени във Фигура 20. Зъболекарските услуги са скъпи и невъзможността за ползването им често се използва като косвен показател за (дълбока) бедност. Отчасти това се дължи на факта, че Здравната каса покрива разходите само за малка част от тях. 5.8% от всички лица никога не са ползвали такива услуги - но при ромите такъв е случаят за 23.1 %, докато шест от десет роми са посещавали зъболекар преди повече от година.

Фигура 20: Време, изминало от последното посещение при зъболекар или ортодонт на хора на възраст 15 и повече години по етническа принадлежност (%)

Бележки: ^a От всички респонденти (n = 25 920); претеглени резултати.

^b Въпрос: „Кога за последен път посетихте зъболекар или ортодонт (специалист по ортопедична стоматология) за себе си?“

^c Пропуснати са 4 383 INR от 30 303 наблюдения; резултатите за етноси, различни от българския, турския и ромския, също не са включени поради малкия им брой.

Източник: Проучване на НСИ/ФРА 2020

Неудовлетворени медицински нужди

В сравнение с мнозинството, ромите по-често съобщават, че не са могли да получат необходимите им медицински грижи поради „финансови причини“, „списък на чакащите“ и „твърде далеч за пътуване“ (и трите категории са кумулирани) - вж. Таблица 8

Таблица 8: Население на възраст 16 и повече години, което съобщава за неудовлетворени нужди от медицински грижи поради една от следните причини: „Финансови причини“, „Списък на чакащите“ и „Твърде далеч, за да пътуват“ (и трите категории са кумулирани) по етническа принадлежност (%) ^{a, б, в}

Самодекларирана етническа принадлежност	Удовлетворени медицински нужди	Неудовлетворени медицински нужди
Българи (n = 21,924)	97.4	2.6
Турци (n = 2,072)	96.3	3.7
Роми (n = 1.997)	92.4	7.6
Общо	96.9	3.1

Бележки: ^a От всички респонденти на възраст 16 и повече години (n = 26 380); претеглени резултати.

^b Въпрос: „Имало ли е случай през последните 12 месеца, когато сте имали нужда от медицински преглед или лечение, но не сте го направили?“; ако да: „Каква беше основната причина да не се консултирате с лекар? - Не можех да си го позволя/ беше твърде скъпо/ не се покриваше от здравната осигуровка ИЛИ Списък на чакащите/не разполагах с писмо за направление ИЛИ Твърде далеч за пътуване/нямаше средства за транспорт“

^c Остатъкът до 100% включва неотговорилите на основния въпрос/въпроси; резултатите за етноси, различни от българския, турския и ромския, също не са включени поради малкия им брой.

Източник: Проучване на НСИ/ФРА 2020

Дискриминация при достъпа до здравни услуги

Според проучването, проведено за целите на проекта, 2.4% от лицата са отговорили утвърдително на прекия въпрос дали са се чувствали дискриминирани, когато са търсили медицинска помощ

през 12-те месеца преди интервюто. Сред всички изследвани етнически групи ромите най-често съобщават, че са се сблъскали с дискриминация - всеки десети (10.6 %) е съобщил, че се е чувствал дискриминиран, което е приблизително шест пъти повече от дела на лицата, които се определят като етнически българи (1.8 %). 7.6% от ромите съобщават също така, че не са могли да получат необходимата им медицинска помощ поради „финансови причини“, „списък на чакащите“ и „твърде далеч за пътуване“ (и трите категории са кумулирани).

Детско здраве

Деца в България са обект на специална защита по закон.⁸⁷ Политиката, насочена към децата, е рамкирана от разпоредбите на Закона за закрила на детето⁸⁸ и е прилагана в съответствие с Националната стратегия за детето 2008-2018 г. до нейния край,⁸⁹ Националната стратегия за намаляване на бедността и насърчаване на социалното включване 2030 г.,⁹⁰ програмата на НЗОК „Детско здравеопазване“⁹¹ и Закона за здравното осигуряване⁹² и др. Все пак съществуват редица пречки, които затрудняват децата от социално уязвими или маргинализирани домакинства (сред които ромите са свръхпредставени) да ползват здравните услуги, на които имат право (вж. Каре 4).

Каре 4: Пречки, свързани с бедността, пред упражняването на здравните права

Здравното осигуряване на децата в България (от 0 до 18 години) се покрива от държавния бюджет.⁹³ Родителите не заплащат потребителска такса за преглед при личния лекар/педиатъра или специалист (вкл. по дентална медицина) и за болнично лечение, ако имат направление от личния лекар. Безплатни са профилактичните прегледи, профилактичните лабораторни изследвания на децата и всички задължителни имунизации за деца до 18 години, утвърдени със закон и включени в програмата на НЗОК „Детско здравеопазване“.

Ако обаче родителите/настойниците не са избрали общопрактикуващ лекар/педиатър за детето или ако в населеното място, в което живее детето, няма общопрактикуващ лекар/педиатър и детето не е вписано в списъка на общопрактикуващите лекари/педиатрите в друго населено място, родителите/настойниците на детето трябва да заплатят потребителска такса и пълната такса за безплатен медицински преглед/здравна услуга при специалист/специалист по дентална медицина. Същото се отнася и за случаите, когато детето няма направление от личния лекар.

Като се има предвид фактът, че ромските деца по-често от мнозинството живеят в домакинства, в които възрастните нямат валидна здравна застраховка или нямат личен лекар, те са изложени на такъв риск по-често от децата от мнозинството. Слабата информираност на родителите за правата на техните деца или за условията за ползване на тези права допълнително увеличава рисковете за здравето на ромските деца.

Задължителните ваксини са безплатни за децата. Въпреки това 8.5% от ромските деца на възраст от 0 до 2 години не са били ваксинирани – и родителите на други 8.4% отговарят „Не знам“. Тези

⁸⁷ Виж Ключови показатели за социално приобщаване и основни права в България: Тематичен доклад за децата

⁸⁸ Закон за закрила на детето, 13.06.2000 г., член 2

⁸⁹ Национална стратегия за детето 2008-2018 г. За повече подробности вижте Ключови показатели за социално приобщаване и основни права в България: Тематичен доклад за децата

⁹⁰ Национална стратегия за намаляване на бедността и насърчаване на социалното включване до 2030 г.

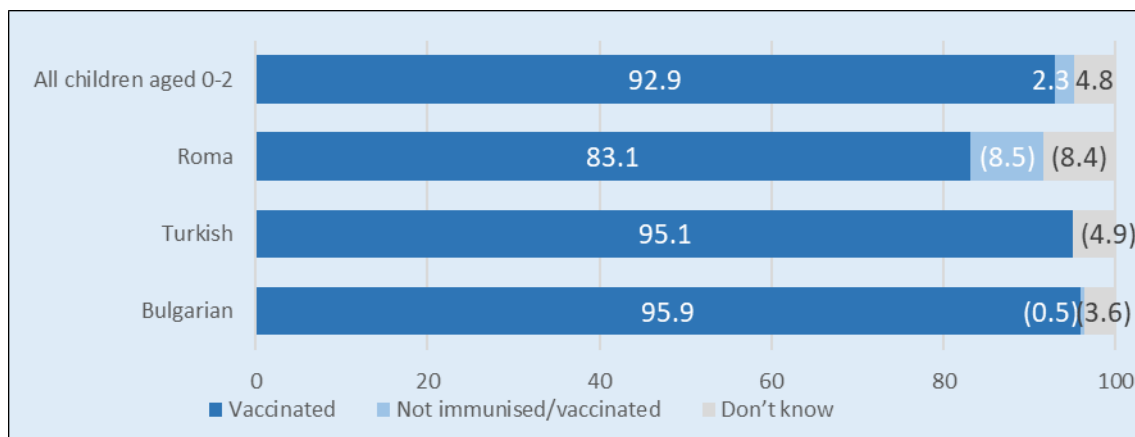
⁹¹ Програма на НЗОК „Детско здравеопазване“

⁹² Закон за здравното осигуряване, член 1

⁹³ Закон за здравното осигуряване, член 40, параграф 3

стойности са двойно по-високи, отколкото за общото население, които са, съответно, 2.3% и 4.8%, (Фигура 21).

Фигура 21: Дял на имунизираните деца на възраст 0-2 години по етническа принадлежност (%)

Бележки: ^a От всички респонденти на възраст 0-2 години (n =563); претеглени резултати.

^b Въпрос: „(името на детето) получава ли всички необходими имунизации за възрастта си?“

Източник: Проучване на НСИ/ФРА 2020

Предишни изследвания показаха, че недоверието на ромите към институциите и страхът от ваксините са сред основните причини за постоянно по-ниския обхват на ваксиниране на децата от тази етническа група. Но освен недоверието и нагласите срещу ваксинирането, влияние оказват и други фактори. Ромите живеят в пренаселени квартали и домове, където рискът от заразни болести е висок. Ромските деца на възраст 0-2 години боледуват по-често от неромските си връстници, което често води до закъсняла (или пропусната) ваксинация. По времето, когато е проведено проучването, детските консултации и ваксинациите също бяха преустановени поради мерките за предотвратяване на разпространението на COVID-19.

Ваксинациите са свързани с детската смъртност, чийто процент е намалял от 14.6 % през 1999 г. на 5.1 % през 2020.⁹⁴ През последните няколко години България постигна най-ниското ниво на този показател в своето демографско развитие, въпреки че се запазват значителни различия между градското и селското население и по области - както и различията между големите етнически групи.

Данните от преброяването през 2001 г. все още са единственият източник на сравними данни за детската смъртност, разбити по етнически признак. Детската смъртност сред ромските деца (25%) е сходна с тази в най-бедните африкански държави (Таблица 9).

Таблица 9. Детска и обща смъртност в България по самоопределена етническа принадлежност, 2003 г. (‰)

	Общо	Българи	Турци	Роми
Коефициент на детска смъртност (брой смъртни	13.4	9.9	17.8	25.0

⁹⁴ НСИ и НЦОЗА (2021). Здравеопазване 2020. [България, Национален статистически институт и Национален център по обществено здраве и анализи (2021). Обществено здраве 2020].

случаи на 1 000 живородени деца на възраст 0-1 г.)				
Коефициент на обща смъртност (смъртни случаи на 1000 души годишно)	14.2	15.0	10.3	7.3

Източник: НСИ (вж. Томова, 2005 г.⁹⁵)

Ранни раждания

Ромската общност е етническата група с най-ранни бракове/семејни съжителства в страната. Според представително проучване на ИМИР от 1994 г., около 80% от ромите създават семейства, преди да навършат пълнолетие.⁹⁶ По-новите социологически изследвания разкриват тенденция за запазване на ранните бракове сред определени ромски подгрупи и особено - сред най-бедните и най-слабо образованите млади хора.⁹⁷ Ромите остават единствената етническа група в България, при която семейното съжителство обикновено започва в юношеска възраст.⁹⁸ Ранното започване на семеен живот обикновено е предпоставка за ранни раждания и за по-голям брой деца.

В България е много трудно да се получат дезагрегирани по етнически признак данни за всички основни демографски показатели. Затова тук можем да обсъдим само единствените данни, с които разполагаме, въпреки че те са за 2003 г. (Таблица 10).

Таблица 10. Раждаемост по етническа група, 2003 г. (%)

	Общо	Българи	Турци	Роми
Общ коефициент на раждаемост според етническата принадлежност на майката (брой живородени деца на 1000 души от населението)	8.5	6.9	13.0	26.7
Общ коефициент на плодовитост	1.22	1.03	1.62	2.81
Коефициент на раждаемост при юношите (годишен брой раждания при жени на възраст 15-19 години на 1000 жени в тази възрастова група)	-	41.3	179.6	508.8
Коефициент на раждаемост под 15 години (раждания на 1000 жени под 15 години)	-	2.4	21.5	35.6

Източник: BNSI (вж. Томова, 2011⁹⁹)

⁹⁵ Томова, И. (2005). Демографски процеси в големите етноконфесионални общности в България. В: Демографско развитие на Република България. София: НССЕДВ към МС, БАН, НСИ, Фонд на ООН за населението.

⁹⁶ Томова, И. (1995). Циганите в преходния период. София: МЦПМКВ.

⁹⁷ Пампоров, А. (2006). Ромското всекидневие в България. София: МЦПМКВ; Pamporov, A. (2006). Romskoto vsekidnevие v Bulgaria [Roma in Bulgaria everyday life] (Ромското всекидневие в България. София: МЦПМКВ); Max Planck Institute, Gender and Generation Study (2007 and 2009); The World Bank (2012 and 2014). Gender dimensions of Roma inclusion.

⁹⁸ Терминът „юношество“ тук се използва условно. Сред много бедните ромски подгрупи се наблюдава много бърз преход от детството (което не е нито безгрижно, нито особено радостно) към живота на възрастните - с ранно включване на момчетата в дейности за подпомагане на семейството и на момичетата в създаването на собствени семейства. Юношеството се появява като специфичен етап в личностното развитие на сравнително голяма част от населението едва през XIX в. в индустриализираните страни във връзка с необходимостта от по-дълго образование и подготовка за квалифицирани дейности. Дълго време то не е било характерно за бедното селско население и за голяма част от работническата класа. В групите, които са жертви на дългосрочно социално изключване, този важен етап в личностното развитие все още е много кратък или липсва.

⁹⁹ Томова, И., С. Николова (2011). В огледалото на различието: Здравен статус и достъп на ромите до здравеопазване. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.

България е на едно от първите места в Европа по отношение на ранните раждания¹⁰⁰ и данните показват, че това не е само „проблем на ромската общност“ в България (Таблица 11). Въпреки това ромските жени и момичета са изправени пред много по-висок риск да станат майки в юношеска възраст в сравнение с неромите. В световен мащаб раждаемостта в юношеска възраст е характерна за жените сред всички етнически групи, изправени пред бедност и социално изключване.¹⁰¹ Проблемът е, че делът на ранните и изключително ранните раждания в България остава висок и относително постоянен.

Таблица 11. Ранна и изключително ранна раждаемост (2012-2018 г.) (%)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Ранна/юношеска раждаемост и изключително ранна/юношеска раждаемост	10.7	10.5	9.8	9.5	9.3	9.4	9.95	10.1	10.1
Изключително ранна/юношеска раждаемост (под 15 години)	246 (0.4%)	298 (0.4%)	324 (0.5%)	294 (0.4%)	259 (0.4%)	269 (0.4%)	252 (0.4%)	253 (0.4%)	215 (0.4%)
Ранна/юношеска раждаемост (жени на възраст 15-19 години)	7158 (10.3%)	6670 (10.1%)	6331 (9.3%)	5980 (9.1%)	5772 (8.9%)	5769 (9.0%)	5939 (9.5%)	5992 (9.7%)	5755 (9.7%)

Собствени изчисления въз основа на данни от НСИ 2017- 2021. Показателите за ранна и изключително ранна/юношеска раждаемост се изчисляват като дял на живородените от всички живородени в съответната възрастова група

Ранните раждания са рисков фактор за здравето на майките и децата, за увеличаване на бедността сред жените и децата и за предаването ѝ на бъдещите поколения. Многобройни проучвания показват, че децата на непълнолетни майки са изложени на по-висок риск да се родят преждевременно и/или с ниско тегло, да не са здрави и да не преживеят първата си година, вероятно е да отпаднат от училище, да извършат престъпления в детска или юношеска възраст или самите те да станат родители в ранна възраст.¹⁰²

¹⁰⁰ НСИ 2021. [Население и демографски процеси през 2020 г.](#); НСИ (2021 г.). Преброяване на населението и жилищния фонд през 2011 г., том 1. Население, книга 8 Раждаемост; Моралийска-Николова, С. (2021). Отложените раждания в България - същност, последици, перспективи. Докторска дисертация, ИИОЗ-БАН; Янкова, М. (2016). Социални норми в ромските общности, които възпрепятстват достъпа на момичетата до образование и особено до средно образование. София, Детски фонд на Организацията на обединените нации (УНИЦЕФ), 2016 г.

¹⁰¹ Marmot, M. (2015). *The Health Gap. The Challenge of an Unequal World*. Bloomsbury; Wilkinson, R., Pickett, K. (2009). *The Spirit Level. Why Greater Equality Makes Societies Stronger*. Penguin Books.

¹⁰² Wilkinson, R., Pickett, K. (2009). *The Spirit Level. Why Greater Equality Makes Societies Stronger*. Penguin Books.

Жилища

Акценти

- 65.8% от ромите живеят в жилищни лишения (в твърде тъмен апартамент или в жилище с течаш покрив/влажни стени или подове, или без баня/душ или вътрешна тоалетна). Делът на българите, живеещи при такива условия, е 11.7 %, а на турците - 29.6%. 46.1% от ромите живеят в домакинства, в които няма нито чешмяна вода, нито баня/душ, нито вътрешна тоалетна в жилището.
- 49.0% съобщават и за други жилищни проблеми: замърсяване, мръсотия или други екологични проблеми в квартала като дим, прах или неприятни миризми .
- Данните отразяват и феномена на принудителното изселване. 2.7% от ромите твърдят, че са били принудени да напуснат жилището си.
-

Контекст

В [Международния пакт за икономически, социални и културни права](#) (1966 г.) **правото на подходящо жилище** се разглежда като една от основните предпоставки за достоен живот. Съгласно чл. 34 от [Хартата на основните права на Европейския съюз](#), Съюзът признава и зачита правото на социално и жилищно подпомагане като средство за осигуряване на достоен живот на хората с недостатъчни финансови средства.

Неразвитата или лошо поддържана социална инфраструктура ограничава достъпа до качествено образование и грижи в ранна детска възраст, до качествено образование и обучение, до разнообразно развитие на способностите на децата, до достъп до качествени медицински и социални услуги, спортни и културни дейности.¹⁰³ Пространствената сегрегация засилва процеса на затваряне на общността и обикновено води до трудности при намирането на работа за нейните жители, до бързо влошаване на техническата инфраструктура и широко разпространение на неконтролирано незаконно строителство в кварталите, до повсеместна и задълбочаваща се бедност, до трудности при предаването на ценностите и нормите на макрообществото на подрастващите поколения.¹⁰⁴

Резултати

Резултатите от проучването, проведено за целите на проекта, показват, че 7.4% от населението на България съобщава, че се е чувствало дискриминирано по някои от наблюдаваните признаци (цвят на кожата, етническа принадлежност, религия и т.н.), когато се е опитвало да реши жилищните си проблеми. 17.7% от ромите съобщават, че са се чувствали дискриминирани, когато са търсили жилище за наем или закупуване, в сравнение с 10.8% от самоопределилите се като турци, и 6.5%

¹⁰³ НСИ (2003), [България: предизвикателствата на бедността. Регионален анализ по данни на многоцелевото наблюдение на домакинствата](#). Национална стратегия за намаляване на бедността и насърчаване на социалното включване до 2030 г., Национална програма за развитие „България 2030“.

¹⁰⁴ Wilson, W.J. (1987). *The Truly Disadvantaged. The Inner City, the Underclass and Public Policy*. University of Chicago Press; Wacquant, L. (2008). *Urban outcasts: A comparative sociology of advanced marginality*. Polity Press, UK; Wacquant, L. (2009) *Punishing the poor: The neoliberal government of social insecurity*. Duke University Press.

от тези, които са се определили като етнически българи (вж. Таблица 12 в раздел „Дискриминация“). Тези числа изглеждат занижени, като се има предвид, че извадката на изследването е направена на базата на адресната регистрация на респондентите.

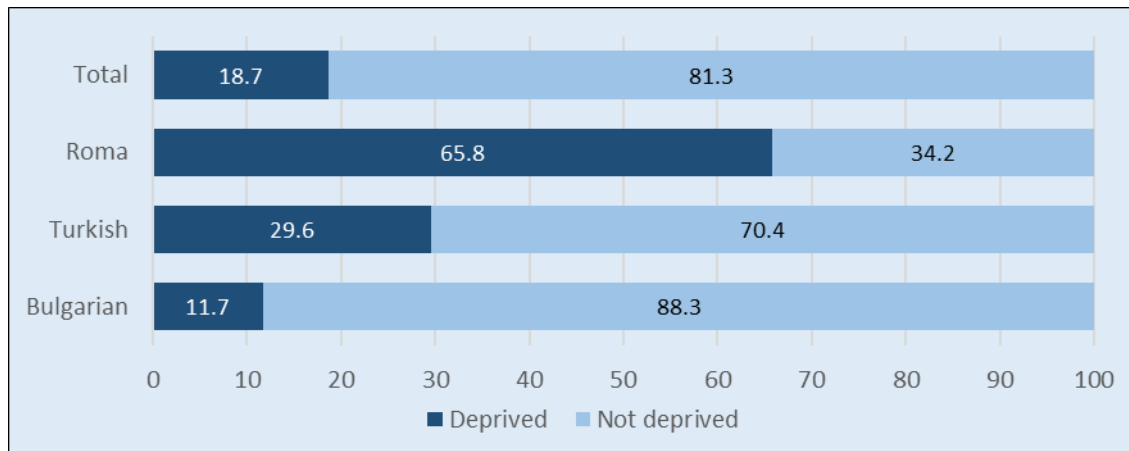
Когато се разглеждат съществуващите предпоставки, за да се обясни защо ромите имат основателни причини да се чувстват дискриминирани по-често от останалите граждани на България, е необходимо да се обърне специално внимание на проблемите, свързани с пространствената сегрегация на ромите, с достъпа до жилище на лица без адресна регистрация, както и с принудителните изселвания и разрушаването на (годни за живеене) къщи на роми и жители на големите градски гета.

Жилищни лишения

Показателят „жилищни лишения“ оценява дела на лицата, живеещи в жилища, които са твърде тъмни (недостатъчно дневна светлина през прозорците), с течаш покрив и/или влажни стени или подове, без душ или баня в помещението или без тоалетна в жилището.

Ромите в България са единствената голяма етническа група в страната, в която мнозинството (две трети) живеят в описаните жилищни лишения (Фигура 22). Една десета от самоопределилите се като етнически българи и трима от всеки десет български турци живеят при подобни условия. Жилищните условия като влажни стени и др. оказват влияние върху здравния статус на обитателите, могат да причинят по-висока заболеваемост и преждевременна смъртност.

Фигура 22: Дял на хората, живеещи в жилищни лишения (в твърде тъмно жилище или с течаш покрив/влажни стени, подове или без баня/душ или без вътрешна тоалетна), по етническа група (%)

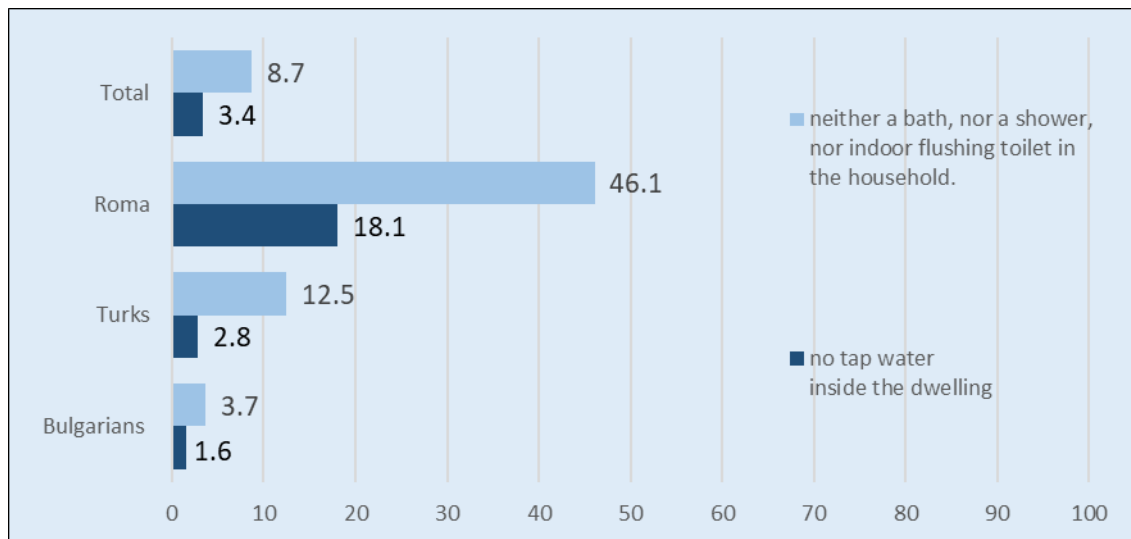
Бележки:^a От всички респонденти (n =30 303); претеглени резултати.

^b Въпроси: „Течащ покрив или влажни стени/подове/фундамент или гниене на дограмата или пода (B18.1)?“, „Твърде тъмно (B18.3) (което означава, че през прозорците не влиза достатъчно дневна светлина)?“, „Липса на душ/баня в жилището (B10.2)?“, „Липса на тоалетна (с промиване) в жилището (B10.1)?“

Източник: Проучване на НСИ/ФРА 2020

Изискванията за спазване на много добра лична хигиена по време на пандемията COVID-19 наложиха необходимостта от надеждни данни за дела на домакинствата, които не разполагат с минималните условия за поддържането ѝ в дома си. Резултатите от проучването, визуализирани в Фигура 23 илюстрират предизвикателствата в това отношение.

Фигура 23: Дял на хората, живеещи в домакинства, в които няма нито течаща вода, нито баня/душ, нито тоалетна в жилището, по етническа група (%)

Бележки: ^a От всички респонденти (n = 30 303); претеглени резултати.

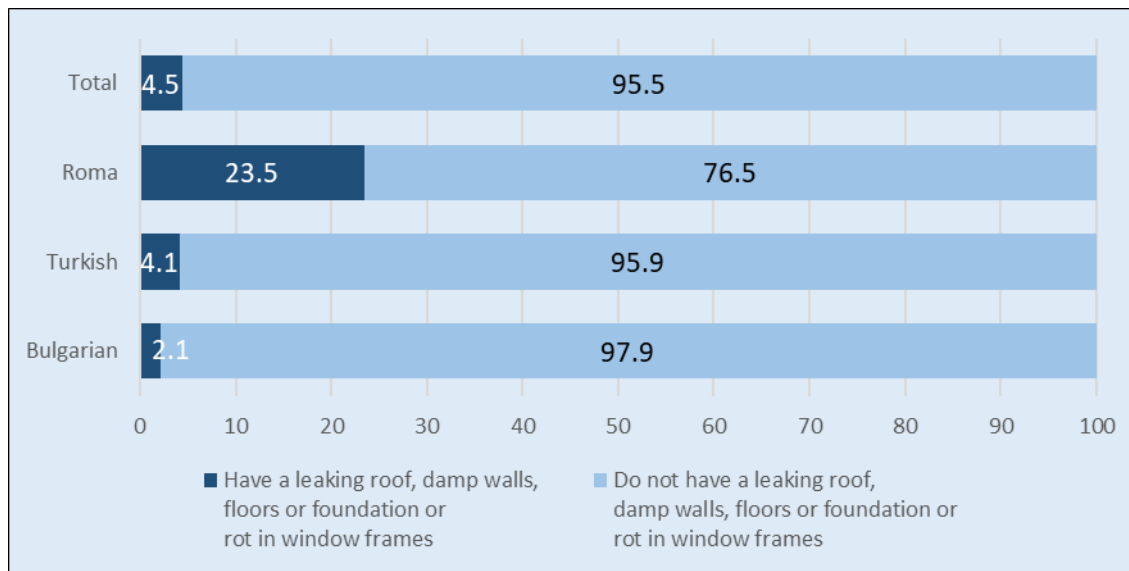
^b Въпроси: „Има ли водоснабдителна система в жилището?“, „Има ли в жилището: баня с душ или вана; тоалетна с течаща вода?“.

Източник: Проучване на НСИ/ФРА 2020

Почти една пета от самоопределилите се като роми нямат течаща вода в домовете си. Почти половината от тях нямат нито вана, нито душ, нито вътрешна тоалетна в жилището си. Освен това трябва да се има предвид, че извадката е адресна и не включва хора, живеещи в неформални жилища без адресна регистрация или бездомни. Това би могло да означава, че положението на ромите е още по-лошо, отколкото показват резултатите от проучването.

Фигура 24 предоставя информация за дела на домакинствата от големите етнически групи, живеещи в жилища с течащ покрив, влажни стени, подове или основи или с гниене на дограмата на пода. Всяко четвърто ромско домакинство живее при описаните условия, които представляват реална заплаха за здравето му. В такива условия живеят 4.1% от самоопределилите се като турци и 2.1% от етническите българи.

Фигура 24: Дял на хората, живеещи в жилище с течащ покрив, влажни стени, подове или основи или с гниене на дограмата на пода, по етническа група (%)

Бележки: ^a От всички респонденти (n = 30 303); претеглени резултати.

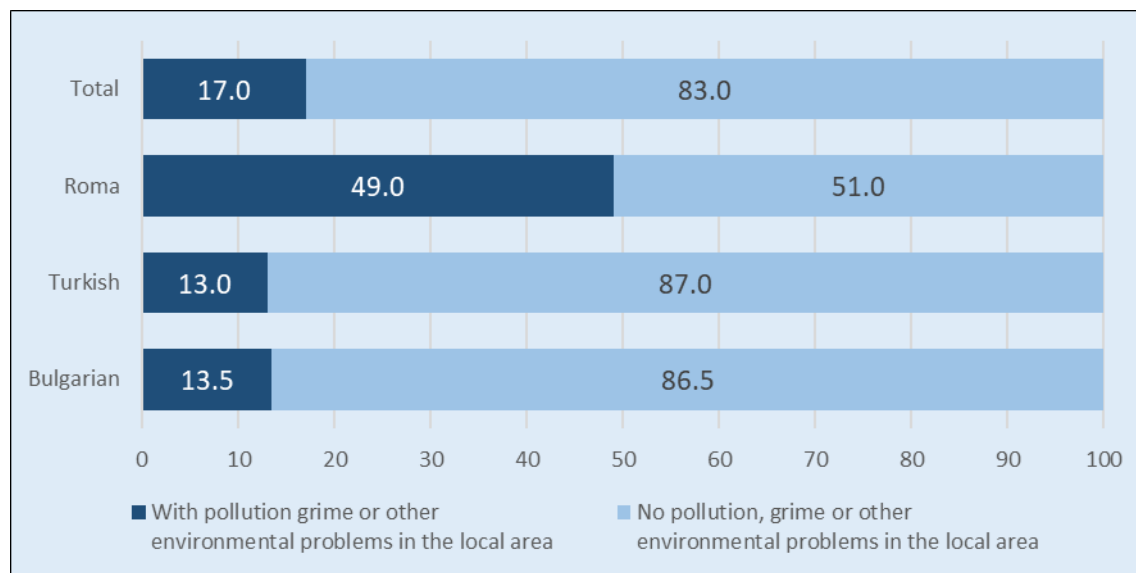
^b Въпроси: „Имате ли някой от следните проблеми, свързани с жилището: течащ покрив, влажни стени, основи и т.н.“

Източник: Проучване на НСИ/ФРА 2020

Резултатите от проучването разкриват и други жилищни проблеми, които си струва да бъдат наблюдавани и подобрявани. Те са представени в Фигура 25. Всяко второ ромско и всяко осмо българско или турско домакинство живее в замърсен район, което увеличава рисковете от висока заболяемост, особено от бронхит, бронхиална астма или други алергични състояния сред децата, както и от хронична обструктивна белодробна болест сред възрастните хора - рискови фактори за сърдечносъдови заболявания и преждевременна смърт.¹⁰⁵

¹⁰⁵ FSG (2009 Г.). Здравеопазване и ромската общност, анализ на ситуацията в Европа (България, Чешката република, Гърция, Португалия, Румъния, Словакия, Испания) (стр. 97-107)

Фигура 25: Дял на хората, живеещи в домакинства с изброените проблеми в жилището им: замърсяване, мръсотия или други екологични проблеми в района като: дим, прах, неприятни миризми или замърсяване, по етническа група (%)

Бележки: ^a От всички респонденти (n =30 301); претеглени резултати.

^b Въпроси: „Кои от следните проблеми, свързани с квартала (селото), в който живеете, имате: Замърсяване, кал, мръсотия?“.

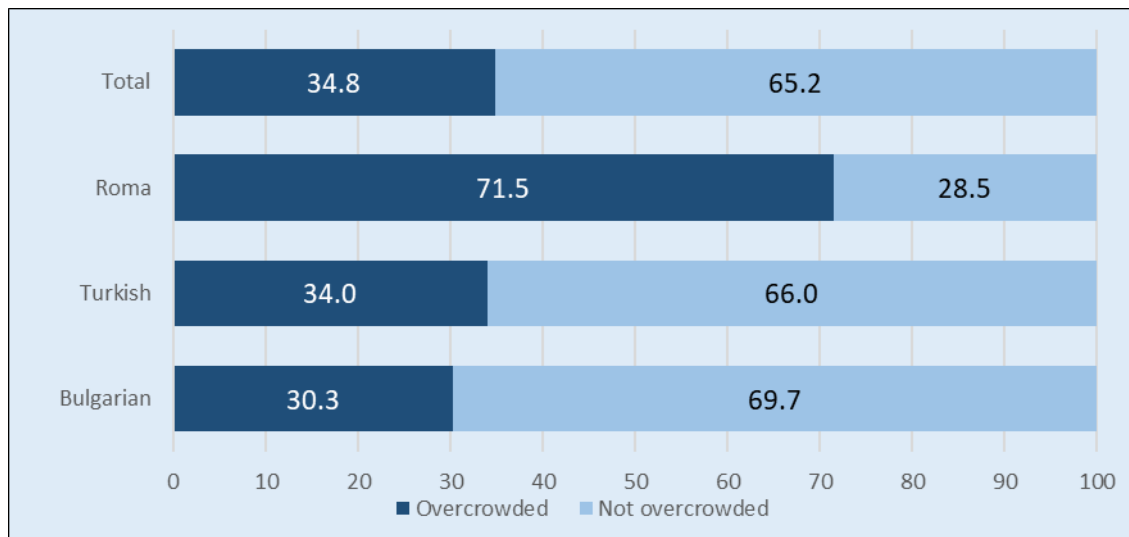
Източник: Проучване на НСИ/ФРА 2020

Пренаселеност

Пренаселеността е друго измерение на жилищните лишения. По данни на Евростат през 2019 г. средният брой стаи на човек в България е 1.1 в големите градове, 1.3 в малките градове и в предградията и 1.4 в селските райони. И в трите категории на степента на урбанизация България е значително под средната стойност за ЕС-28 (1.6 стаи на човек средно за 27-те страни-членки).¹⁰⁶ Резултатите от проучването, проведено за целите на проекта, показват, че седем от всеки десет роми живеят в пренаселени жилища. Такива са условията на живот и в около една трета от жилищата на останалите български граждани (Фигура 26). Особено засегнати са децата в сегрегирани квартали - преобладаващата част от тях живеят в пренаселени условия с всички негативни последици за тяхното здраве и възможности за образование. Решаването (дори частично) на проблема с недостига на стаи и пренаселеността сред семействата на уязвимите групи с деца би допринесло за по-добро детско здраве и по-високи образователни резултати.

¹⁰⁶ Евростат (2020 г.), Среден брой стаи на човек по степен на урбанизация.

Фигура 26: Дял на хората, живеещи в домакинство, което не разполага с минималния брой стаи според определението на Евростат за пренаселеност, по етническа принадлежност (%)

Бележки: ^a От всички респонденти (n = 30 303); претеглени резултати.

^b Въпрос: Колко стаи има в жилището?

Източник: Проучване на НСИ/ФРА 2020

Евикции

Проучването, проведено за целите на проекта, пита всеки респондент дали домакинството му е било принудено да напусне дома си през последните 5 години - и ако да, защо? Отговорите на този въпрос би трябвало да се превърнат в информационна основа за вторичния индикатор *Дял на лицата, живеещи в домакинство, което през последните 5 години някога е било принудено да напусне жилището*. Общо 180 от 30 303 респондента са отговорили утвърдително на този въпрос, като най-често са обяснили, че договорът им за наем е изтекъл или че не са били в състояние да продължат да плащат наем поради финансови причини. Дезагрегираните данни по етническа принадлежност са следните: твърдят, че са били принудени да напуснат жилището си 0.4% от самоопределилите се като етнически българи, 0.6% от самоопределилите се като турци, 2.7% - от ромите.

От методологична гледна точка този показател не следва да се счита за (напълно) надежден при определянето на дела на лицата – жертва на евикции, поради причини, свързани с методологията на извадката. Много от изселените лица е невъзможно да бъдат обхванати чрез извадково проучване, базирано на адресната регистрация на лицето, тъй като след като бъде извършено изселване, изселените лица се преместват в други жилища, които често са незаконни, т.е. нямат адресна регистрация, съответно не могат да бъдат включени в извадката и интервюирани. В същото време продължава да стои въпросът за изселването на стотици роми и за разрушаването на техните къщи. В България през годините събарянето на конструктивно безопасни ромски къщи под претекст, че са построени незаконно (преди години или десетилетия), без да се предостави друго жилище на останалите без дом, не е изключение - дори когато мнозинството от тези къщи са единствените жилища на (многодетни) семейства.

През последните години се наблюдава увеличаване на броя на случаите на насилие, провокирано от политици в ромските квартали. По данни на Българския хелзинкски комитет както през 2019 г.,

така и през 2020 г. не са направени законодателни промени относно въвеждането на принципите на необходимост и пропорционалност при принудително извеждане на лица от единствените им жилища. Такива мерки непропорционално засягат ромите, живеещи в жилища, които са формално незаконни. През 2019-2020 г. стотици роми, включително деца, възрастни хора и хора с увреждания, бяха изселени от единствените си жилища, без да им бъде осигурено алтернативно настаняване. Каре 5 предоставя информация за някои от най-фрапиращите случаи на изселване.

Каре 5: Увеличават ли се случаите на изселване?

По данни на БХК 2019 г. е била особено тежка по отношение на изселванията. През януари 2019 г. в село Войводиново над 100 роми са изселени след сбиване между двама роми и етнически българин - военнослужещ от специалните сили. Повечето от къщите на изселените роми са разрушени скоро след инцидента. Нито в заповедите за събаряне, нито в последвалите съдебни производства на ромските семейства, които са искали да се върнат в домовете си, не са взети предвид необходимостта и пропорционалността на мерките, предприети от местните органи. На 24 юли 2019 г. в град Бургас са премахнати 20 „незаконни“ къщи в квартал „Комлука“. Сградите представляват масивни тухлени къщи, построени върху земя, предназначена за улична инфраструктура. Директорът на район „Възраждане“ в града твърди, че действията са предприети след приключване на всички законови процедури. Само едно от семействата е обжалвало заповедта за премахване, но съдът се е произнесъл в полза на община Бургас. През последните няколко години Община Бургас е съборила над 400 незаконни постройки в ромския квартал в Горно Езерово, в квартал „Победа“ и в ромската част на квартал „Меден Рудник“. В много случаи това са били единствените жилища на техните обитатели. В малкото случаи на обжалване на заповеди за премахване/събаряне през годината съдилищата по правило не са оценявали пропорционалността на намесата, нито са отчитали правото на жилище. На 12 септември 2019 г. са съборени 38 „незаконни“ постройки в ромския квартал „Максуда“ в град Варна. От всички обитатели само едно лице с увреждания е било настанено в институция.

През 2020 г., въпреки пандемията от COVID-19, практиката на разрушаване на незаконни ромски къщи продължава. На 4-ти август 2020 г. община Стара Загора започва принудително събаряне на незаконни постройки в ромския квартал „Лозенец“. Според собствениците им, тези къщи са построени преди повече от двадесет години. От 2015 г. до 2020 г. в този ромски квартал на Стара Загора са премахнати 205 такива постройки. На 21 юли 2020 г. в ромския квартал „Столипиново“ в град Пловдив се провежда мащабна едноседмична акция за събаряне на над 20 незаконни масивни и полумасивни сгради. Пет от тях не са били съборени, тъй като живеещите в тях са подали заявления за настаняването им в други – общински – жилища, а районното кметство не е могло да удовлетвори молбата им.

Въз основа на: Български хелзинкски комитет (2020 г.). Правата на човека в България през 2019 г.; Български хелзинкски комитет (2021 г.). Правата на човека в България през 2020 г.

Ако не се предприемат мерки за узаконяване на годните за обитаване ромски къщи при строг контрол за предотвратяване на ново незаконно строителство в ромските квартали, заедно с мерките за изграждане на нови социални жилища, предвидени в Националната програма за развитие България 2030 и Националната стратегия за намаляване на бедността и насърчаване на

социалното приобщаване, голям брой роми ще бъдат заплашени от изселване, бездомност и ограничаване на основните права, разгледани по-горе.

Карте 6: Адресна регистрация и ползване на права

През 2013 г. Д. Михайлова, адвокат по граждански права, излезе с твърдение, че измененията в Закона за гражданската регистрация, приети през май 2011 г., създават условия за системно нарушаване на конституционното право на българските граждани на свободно придвижване, труд и семеен живот, като поставят ромите в особено неблагоприятно положение, което може да се нарече етническа дискриминация. С цел да се ограничат възможностите за изборни манипулации, Министерският съвет, вносител на измененията в Закона за гражданската регистрация (21.03.2011 г.), предложи ограничения и допълнителни процедурни изисквания във връзка с регистрация по постоянен или настоящ адрес. Тези допълнителни изисквания включват наличието и представянето на актовете за собственост и/или договорите за наем в общинските служби по гражданска регистрация от лицата, които искат постоянен или настоящ адрес, както и декларации за съгласие от собственика на имота, заверени от нотариус, в случай че заявлението за регистрация е подадено от наемателя/ползвателя, а не от собственика. Ако такъв акт или договор за наем липсва, случаят се разглежда от отделна комисия, която трябва да регистрира лицето. В резултат на това цялата процедура е по-сложна и непрозрачна, което затруднява подновяването на изтекли лични карти за хората в подобни ситуации, сред които ромите, като живеят в големи градски и крайградски гета, са свръхпредставени. Положението не се е променило оттогава, което допълнително затруднява хората, живеещи в такива условия да подновят изтеклите си лични карти, което отрязва достъпа им до административните и социални системи на страната.

Въз основа на Д. Михайлова (2013) Гражданската регистрация в България - състояние на несигурност. София: ИОО.

Дискриминация

Акценти

- Дискриминацията във всичките ѝ проявления и лишенията в многобройните области на живота, които ромите преживяват, засилват порочния кръг от неравенство, бедност и маргинализация. Данните, обобщени в доклада, очертават мащаба на предизвикателствата, пред които са изправени ромите в почти всички области на живота.
- 17.9% от ромите са се чувствали дискриминирани на каквото и да е основание през последните 12 месеца, а 16.5% от ромите са се чувствали дискриминирани на основание на своя етнически произход, цвят на кожата или религиозни убеждения.
- 22.9% от ромите са се чувствали дискриминирани, когато са търсили работа, поради това, че са роми. На работното си място 11.0% от ромите са се чувствали дискриминирани по същата причина. Всеки десети ром е усещал дискриминация при контакт с училищните власти или при достъп до здравни услуги.
- Мащабът на дискриминацията може би е още по-голям, като се има предвид фактът, че едва 33.0% от ромите знаят, че в страната действат закони, забраняващи дискриминацията въз основа на цвета на кожата, етническия произход или религията.

Контекст

Член 21 от Хартата на основните права на ЕС изрично забранява всякаква дискриминация, основана на признаци като пол, раса, цвят на кожата, етнически или социален произход, генетични характеристики, език, религия или убеждения, политически или други убеждения, принадлежност към национално малцинство, произход, увреждане, възраст или сексуална ориентация. В България принципът на равенство е провъзгласен в член 6 от Конституцията и е гарантиран от националното антидискриминационно законодателство.

Въпреки това в новата стратегическа рамка на ЕС за равенство, приобщаване и участие на ромите се подчертава, че много от ромите в ЕС продължават да се сблъскват с дискриминация, антициганизъм и социално-икономическо изключване. В нея се признава, че макар не всички роми да са изложени на риск от бедност или социално изключване, всички могат да се сблъскат с дискриминация и онеправдаване. Включването на три хоризонтални цели (в областта на равенството, приобщаването и участието) в допълнение към целите за четирите специфични сектора (образование, заетост, жилищно настаняване и здравеопазване) е насочено към осигуряването на ефективно равенство и премахването на неравенствата между ромите и останалото население.

Проучването, проведено за целите на проекта, пита респондентите дали са се чувствали дискриминирани на различни основания (цвят на кожата, етнически или имигрантски произход или етническа принадлежност, религия или религиозни убеждения, пол, възраст, увреждане, сексуална ориентация, полова идентичност, друга причина) през последните 5 години и през последните 12 месеца и в различни области на живота. Това са: при търсене на работа, на работното място, при контакт с някого от училището (училищата) като родител или ученик, при ползване на здравни услуги, при опит за наемане или закупуване на апартамент или къща, при контакт с административни служби или с лица, предоставящи обществени услуги и при посещение

на нощен клуб, бар, ресторант или хотел, ползване на обществен транспорт, при пазаруване в магазин или опит за влизане в магазин. Събраната информация помага да се очертае мащабът на дискриминацията, с която се сблъскват ромите в България през годината, предшестваща изготвянето на новата национална рамка за равенство, приобщаване и участие на ромите до 2030 г.

Резултати

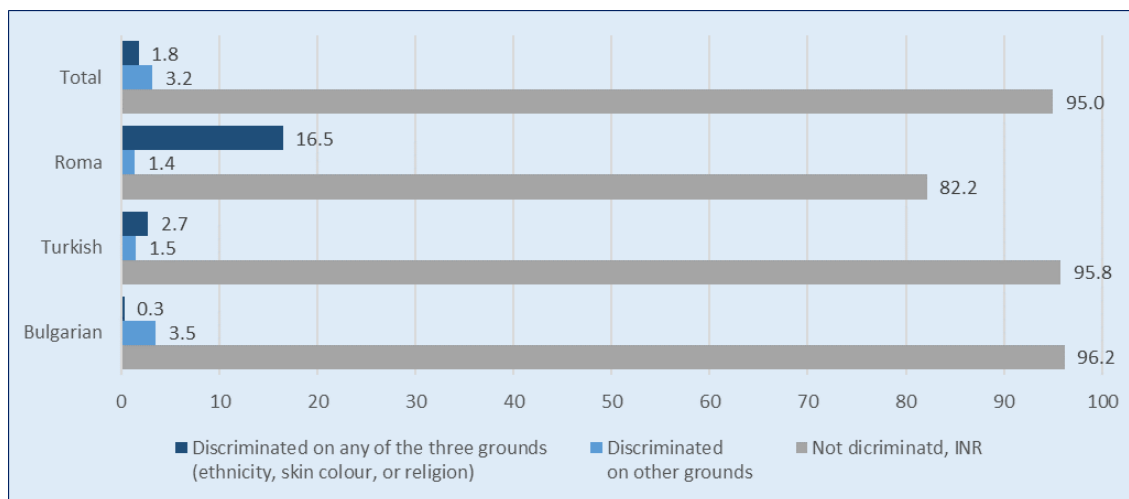
Дискриминация

Според проучването, проведено за целите на проекта, 5.0% от общото население на възраст 16 и повече години съобщават, че през последните 12 месеца преди интервюто са се чувствали дискриминирани на каквото и да е основание в която и да е област на живота - образование (лично или по отношение на децата им), при търсене на работа или на работното място, при нужда от медицинска помощ, при опит за закупуване или наемане на жилище, при взаимодействие с административни служби или с предоставящите обществени услуги, при посещение на бар, ресторант, хотел, пазаруване или в обществения транспорт. От тези 5.0 %, отговорили, че са се чувствали дискриминирани, 1.8% от общото население са се чувствали дискриминирани въз основа на своя етнически произход, цвят на кожата или религия, а 3.2% са се чувствали дискриминирани на други основания (възраст, пол, увреждане, сексуална ориентация, полова идентичност или друго) (Фигура 27).

Дезагрегираните данни по етнически групи показват големи различия както по отношение на разпространението, така и по отношение на основанията за дискриминация. Самоопределилите се като роми в България най-често са попадали в ситуации, в които са се чувствали дискриминирани - 17.9% от тях са се чувствали дискриминирани поради някакво основание в някоя от областите, обхванати от проучването. От тези 17.9 %, 16.5% от ромите са се чувствали дискриминирани поради своя етнически произход, цвят на кожата или религиозни убеждения - увеличение с 2.5 процентни пункта в сравнение с 2016 г., когато стойността на този показател е била 14.0% (по данни от проучването EU MIDIS на Агенцията за основни права на Европейския съюз).¹⁰⁷

¹⁰⁷ FRA. (2017). Второ проучване на Европейския съюз за малцинствата и дискриминацията - основни резултати, стр. 31.

Фигура 27: Дял на лицата на възраст 16+, които са се чувствали дискриминирани през последните 12 месеца в някои от изследваните основни области на живота (16+), по етническа група (%)

Бележки: ^a От респондентите на възраст над 16 години, които са се чувствали дискриминирани, от тези, които са били изложени на риск да бъдат дискриминирани (на каквото и да е основание) през 12-те месеца преди проучването (n = 25 646); претеглени проценти.

^b Области на ежедневието, за които се пита в проучването: търсене на работа, на работното място, в училище (като ученик или като родител), при търсенето на здравни услуги, жилище и други обществени или частни услуги (при контактите с публичната администрация, при посещение на ресторант или бар, в обществения транспорт, в магазина).

^c Въпрос от проучването: „През последните 12 месеца по какви причини се чувствахте дискриминирани? Избройте всички, които се отнасят до вас.“ Възможностите за отговор са: цвят на кожата; етнически или имигрантски произход/ етническа принадлежност; религия или религиозни убеждения; възраст; пол; увреждане; сексуална ориентация; полова идентичност; друго.

Източник: Проучване на НСИ/ФРА 2020

Ромите в България най-често заявяват, че са се чувствали дискриминирани, когато са търсили работа (всеки четвърти ром), при контактите си с администрацията/обществените услуги или когато търсят жилище (всеки шести ром). Разликите между ромите и етническите българи са големи - особено при контакт с училищните власти, при контакт с администрацията, при търсене на работа и при достъп до здравни услуги (Таблица 12).

Таблица 12. Дял на хората, които са се чувствали дискриминирани през последните 12 месеца (на каквото и да е основание), по дискриминационна ситуация и самоопределена етническа принадлежност (%) ^{a, b, c}

Индикатор	Българи	Турци	Роми	Общо
при търсене на работа през последните 12 месеца (n=2 745)	15.7	10.3	26.7	17.2
когато е на работа (n=13 587)	1.5	2.8	11.3	2.2
при контакт с училищните власти (n=4 852)	(0.3)	(1.0)	10.6	1.4
при достъпа до здравни услуги (n=17 988)	1.8	2.8	11.2	2.4
при търсене на жилище през последните 5 години (n=970)	6.5	(10.8)	(17.7)	7.4
при контакт с администрацията (n=13 771)	1.9	2.7	16.1	2.9
в бар, ресторант, хотел, при пазаруване, в	1.0	1.3	6.2	1.5

обществения транспорт (n=21 627)

Бележки: ^a От респондентите на възраст над 16 години, които са се чувствали дискриминирани, от тези, които са били в риск да бъдат дискриминирани през последните 12 месеца: при търсене на работа, на работното място, при контакт с училищните власти, при достъп до здравни услуги, при търсене на жилище през последните 5 години, при контакт с администрацията, както и в бар, ресторант, хотел, при пазаруване, в обществения транспорт; претеглени проценти, n - непретеглено число в скоби.

^b Остатъкът до 100% включва неотговорилите (ако има такива) на основния въпрос(и); резултатите за етноси, различни от българския, турския и ромския, също не са включени поради малкия им брой.

^c Резултатите, базирани на малък брой отговори, са статистически по-малко надеждни. Затова резултатите, базирани на 20 до 49 непретеглени наблюдения в общата група – или на по-малко от 20 във всяка отделна клетка – се маркират (стойността се публикува в скоби).

^d Въпрос: „През последните 12 месеца почувствахте ли се дискриминирани?...“ (за всяка ситуация и на каквото и да е основание)

Източник: Проучване на НСИ/ФРА 2020

Таблица 13: Дял на ромите, които са се чувствали дискриминирани през последните 12 месеца поради това, че са роми, според дискриминационната ситуация (%) ^{a, b, c, d}

Дискриминационна ситуация	На всяко основание	на основание етническа принадлежност, цвят на кожата или религиозни убеждения	На други основания
при търсене на работа (n=478)	26.7	22.9	3.8
когато са на работа (n=778)	11.3	11.0	0.3
при контакт с училищните власти (n=480)	10.6	10.6	0.0
при достъпа до здравни услуги (n=971)	11.2	10.8	0.4
при контакт с администрацията (n=848)	16.1	15.4	0.7
в ресторанта, магазина, транспортното средство и т.н. (n=1 591)	6.2	5.9	0.3

Бележки: ^a От ромите на възраст над 16 години, които са се чувствали дискриминирани, от тези, които са били в риск да бъдат дискриминирани през последните 12 месеца: при търсене на работа, на работното място, при контакт с училищните власти, при достъп до здравни услуги, при търсене на жилище през последните 5 години, n - непретеглено число в скоби.

^b на три основания (етническа принадлежност, цвят на кожата или религиозни убеждения).

^c Остатъкът до 100% включва неотговорилите (ако има такива) на основния въпрос(и).

^d Въпрос: „През последните 12 месеца почувствахте ли се дискриминирани?...“ (за всяка ситуация и на каквото и да е основание)

Източник: Проучване на НСИ/ФРА 2020

Необходимо е да се има предвид, че въпросът отразява субективното усещане за дискриминация, което зависи от разбирането на лицето за това какво представлява „дискриминация“. Предвид ориентацията на въпроса към личния опит, той не отразява институционалната или структурната дискриминация. Що се отнася до образованието, въпросът дали са се чувствали дискриминирани в контактите си с училищните власти (като ученици или родители/настойници) може да е дал положителен отговор главно за тези, които са искали да запишат детето си в интегрирано училище, но не са били допуснати, или за лицата, които са учили в интегрирани училища или са родители/настойници на деца, които посещават интегрирани училища. В такива случаи

респондентите могат да сравнят отношението на училищните власти към тях и/или техните деца с това към българските деца в училището или към техните родители. Трябва да се има предвид, че само една трета от децата в задължителна училищна възраст в извадката на изследването посещават интегрирани училища, а делът на ромите на възраст над 16 години, които продължават образованието си в интегрирани средни училища и висши учебни заведения, е много нисък. Огромното мнозинство от ромските родители/младежи са учили/учат в сегрегирани училища.¹⁰⁸ Като се има предвид ограниченото им общуване с връстници от неромски произход, вероятността те да се сблъскат с дискриминация е доста малка. Освен това значителна част от ромите все още не са развили чувствителността си към сегрегацията и не са осъзнали, че тя представлява дискриминация. Фактът, че българският Закон за предучилищното и училищното образование не разглежда училищната сегрегация като дискриминация, е пример за структурна дискриминация (вж. раздел „Образование“ в настоящия доклад).

Друг пример за структурна дискриминация е в областта на здравеопазването. Въпросът дали ромите на възраст над 16 години са се чувствали дискриминирани отразява явните случаи на преживяна дискриминация. Въпреки това големи групи от населението имат ограничен достъп до здравни услуги, тъй като не са здравноосигурени (както е описано подробно в глава „Здравеопазване“). Това са самостоятелно заетите лица, хората с нередовна (неформална) заетост или дългосрочно безработните, чийто дял е особено висок сред ромите. Преобладаващата част от ромите в България разчитат на случайна или временна заетост в страната или в чужбина. Освен ниските и нередовни доходи, този начин на заетост върви ръка за ръка с липсата на пенсионно или здравно осигуряване. Тъй като не са в състояние да покриват разходите за здравна застраховка, достъпът на тези неформални работници до здравеопазване е нарушен. Предвид факта, че неплащането на здравни осигуровки в такива случаи е индивидуална отговорност („свободен избор“), нито неформалните работници, нито българското общество или законодателство възприемат нарушения достъп до здравни услуги като дискриминационен. Нормативните промени в Закона за здравното осигуряване (описани по-подробно в раздела за здравеопазването) увеличават риска от отпадане от системата на здравеопазването за значителна част от хората с ниски и нередовни доходи, които са свръхпредставени сред ромите. Показателите за субективното възприемане на неравностойното третиране не отразяват такива случаи на структурна дискриминация.

Информацията относно усещането на респондентите за дискриминация, когато посещават бар, ресторант, хотел, магазин или обществен транспорт, също отразява само част от по-голям проблем. Подобно на сферата на образованието, тя отразява опита на хората, които са били в по-голям риск да бъдат дискриминирани. Огромното мнозинство от ромите в големите градски квартали и гета обаче рядко посещават ресторанти и барове (или дори магазини за ежедневни хранителни стоки, дрехи и стоки за бита) в центъра на селището/извън квартала си. Вероятността да се сблъскат с етническа дискриминация в магазин, на открит пазар за дрехи или в „ресторант“ в ромския квартал, където мнозинството (ако не и всички) клиенти също са роми, е почти нулева. С други думи, разумно е да се предположи, че делът на хората, които са се чувствали

¹⁰⁸ Второ проучване на Европейския съюз за малцинствата и дискриминацията (EU-MIDIS-II (2016)); [Мониторингов доклад на гражданското общество за изпълнението на националните стратегии за интеграция на ромите в България](#), фокусиран върху структурните и хоризонталните предпоставки за успешно изпълнение на стратегията; Захариев, Б., Д. Колев (2020). ["Nosegregation: Local Action Against School Segregation of Roma D2.5. Карти на училищната сегрегация в България](#).

дискриминирани в различни ситуации, би бил много по-висок, ако мащабите на сегрегацията бяха по-малки.¹⁰⁹

Данните за социалните дистанции подкрепят тази хипотеза. Въпросникът не съдържа информация за дела на населението като цяло, което не се чувства комфортно да има за съседни романи, но проучване, проведено от Института за изследване на населението и човека - БАН през 2018 г., предоставя информация за социалните дистанции (включително дистанции към съседни) на етническите българи в репродуктивна възраст (мъже на възраст 18-55 години и жени на възраст 18-50 години) към ромите (Фигура 28).

¹⁰⁹ Това предположение е в съответствие с теорията за социалната категоризация, според която хората разделят другите на ингруппи („ние“) и аутгруппи („те“) (Oakes, Haslam, & Turner, 1994; Turner & Oakes, 1989). След като настъпи социална категоризация, е по-вероятно да последват предразсъдъци и дискриминация. Предразсъдъците могат да повишат личната самооценка чрез създаване на положителни асоциации с ингруппата и отрицателни асоциации с аутгруппата (Tajfel, 1981). Заплахите за ингруппата (напр. загуба на ресурси) също създават усещане за предразсъдъци (Pettigrew & Meertens, 1995; Tyler & Smith, 1998). Когато ингруппата, а в крайна сметка и азът, са застрашени, хората насочват чувствата си на гняв, страх и тревожност към членовете на аутгруппата (Smith, 1993).

Фигура 28: Социални дистанции спрямо ромите на етническите българи в репродуктивна възраст. Отговори на въпроса „Бихте ли одобрили...“ (%)

Източник: Стойчев, Л. 2020. Нагласи и дистанции на етническите българи в репродуктивна възраст към ромите. В: Мерки за преодоляване на демографската криза в Република България, том V: Демографски дисбаланси и социални неравенства между големите етнически групи в България. Издателство на БАН „Проф. д-р Марин Дринов“, с.184

Резултатите показват, че приблизително една трета от тези, които се определят като етнически българи в репродуктивна възраст, подкрепят сегрегацията във всяка сфера на живота (включително в обществения транспорт, училищата, ресторантите и промишлеността/услугите). Близо половината от етническите българи са против това ром да заема по-висша позиция спрямо тях или член на семейството им в качеството им на лекар, учител, треньор/обучител, местен полицай. Близо две трети от етническите българи категорично отхвърлят възможността ром да

заеме висша ръководна длъжност в съдебни или държавни институции. Близките и интимни отношения с членове на ромската общност не са широко приети. Почти половината от българските респонденти приемат да бъдат в приятелски отношения с роми, но брак между българин и ром е почти напълно изключен - само една десета от българите биха го приели. Анализът разкрива, че за разлика от западноевропейските и северноевропейските страни, образованието (включително висшето) има слаб ефект върху намаляването на негативните нагласи и социалните дистанции спрямо ромите. Социалните дистанции са най-големи в малките градове и областните центрове с население под 100 хил. души.¹¹⁰

Насилие и тормоз

Престъпленията от омраза, мотивирани от расизъм, ксенофобия, религиозна нетърпимост или на базата на увреждане, полово идентичност и изразяване или сексуална ориентация на дадено лице, са крайни и тежки прояви на дискриминация и нетърпимост. В България няма официална статистика за престъпленията от омраза и данните от проучвания са единственият наличен източник на информация за действителното разпространение на инциденти, мотивирани от такива предразсъдъци.¹¹¹

Проучването, проведено за целите на проекта, регистрира изключително нисък брой случаи на насилие (0.4% от 16 283 респонденти в риск, които са отговорили положително на този въпрос). Броят на ромите, заявили, че са били жертви на насилие, е прекалено малък и не дава възможност за задълбочен анализ. Същото важи и за дела на лицата, които са били обект на физическо нападение по отношение на етническия произход/потеклото, от всички респонденти, които са били обект на физическо нападение.

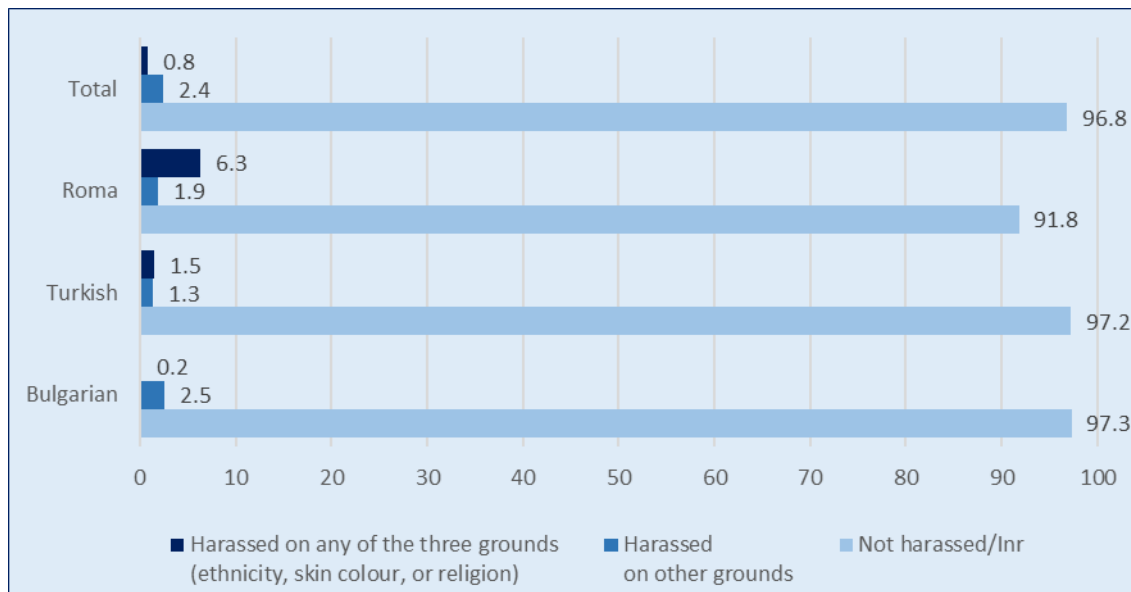
Проучването регистрира ниски нива на преживян тормоз от българските граждани - 3.2% от общото население на възраст 16+ са декларирали, че са били жертви на тормоз на някакво основание през 12-те месеца преди проучването. Делът на ромите, които са били подложени на тормоз на някакво основание, е 8.2% (Фигура 29). От тези 8.2% 6.3% са били подложени на тормоз на основание на тяхната етническа принадлежност, цвят на кожата или религиозни убеждения. Двувариантният анализ в обобщаващия доклад по този проект показва, че освен срещу ромите, тормозът е насочен и срещу лица, живеещи в домакинства с най-високо завършено образование „основно“ (5.7 %) или „по-ниско“ (5.0 %).¹¹²

¹¹⁰ Стойчев, Л. (2020). Нагласи и дистанции на българите във фертилна възраст спрямо ромите. В: Томова, И., Л. Стойчев, М. Иванов (2020). Демографски дисбаланси и социални неравенства между големите етнически групи в България. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“.

¹¹¹ BNSI/CSD/FRA. 2021. Key social inclusion and fundamental rights indicators in Bulgaria. Summary of main results. (Основни показатели за социално приобщаване и основни права в България. Обобщение на основните резултати.)

¹¹² Пак там.

Фигура 29: Дял на хората на възраст 16+, които са преживели тормоз (общо 5 действия) поради някакво основание през 12-те месеца преди проучването, според етническото самоопределение (%)

Бележки: ^a От респондентите на възраст 16+, които са били тормозени (от всички респонденти) през последните 12 месеца; (n = 26 380); претеглени резултати.

^b Въпроси: „Има ли случаи на тормоз през последните 12 месеца?“, „Имало ли е поне една причина за тормоза заради „цвета на кожата“ и/или „етническия или имигрантския произход“?“

^c Остатъкът до 100% включва неотговорилите (ако има такива) на основния въпрос(и); резултатите за етноси, различни от българския, турския и ромския, също не са включени поради малкия им брой.

Източник: Проучване на НСИ/ФРА 2020

В същото време качествените изследвания разкриват, че много роми обикновено говорят с болка за езика на омразата не само в медиите и политическия дискурс, но и в ежедневието.¹¹³

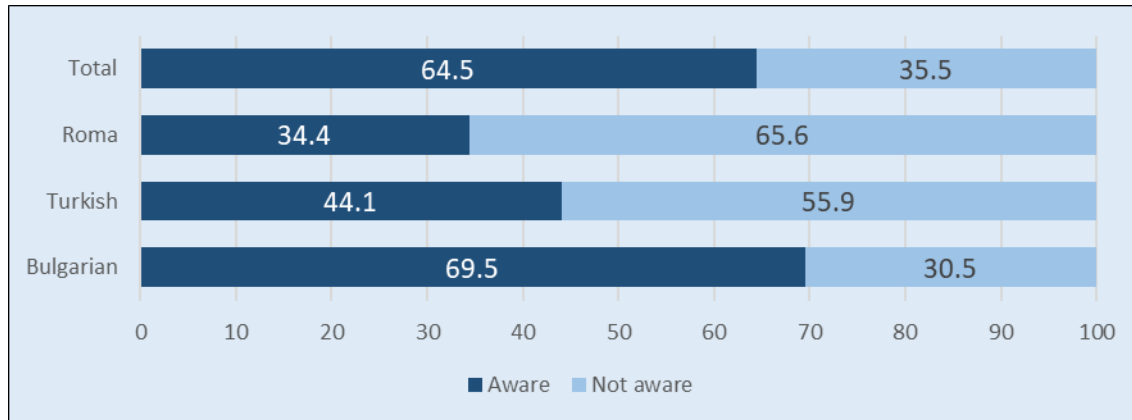
Съобщаване на случаи на дискриминация, насилие и тормоз

Делът на респондентите, които знаят как и до кои институции могат да изпратят сигнал за случаите, в които са се почувствали дискриминирани или жертви на насилие и/или тормоз, и от които могат да получат подкрепа и защита, е нисък (Вж. препоръката в доклада на ЕКРН за България за 2014 г.). Според проучването, проведено за целите на проекта, повече от една трета дори не знаят, че съществува закон, който забранява дискриминацията, основана на цвета на кожата, етническата принадлежност или религията (Фигура 30). Налице е разлика в информираността за съществуването на антидискриминационни закони сред членовете на

¹¹³ Данни от проучванията: Интегриран модел за работа с уязвими групи: Спиране на маргинализацията на ромите в Кюстендил чрез създаване на модел за развитие на общността. НБУ. Споразумение /15.01.2016 г. (2016-2018); Миграционен опит и промяна в нагласите към работата, образованието, пола и семейните отношения на българските роми, финансиран от БАН (2017), „Gender Dimensions of Roma Inclusion“, Договор 7162451, Световна банка, (2012-2013), „Идентифициране и намаляване на предразсъдъците като източник на конфликти между роми и неромско население - сравнени случаи на България, Италия, Румъния и Словения (REDUPRE)“ Споразумение за безвъзмездна финансова помощ, JUST/2010/FRAC/AG/1154 - 30-CE-0377112/00-32 (2011-2013 г.), „Овластяване на жените срещу насилието в интимните партньорства в ромските общности“ [EMPOW-AIR], 2011-2012 г. Проект Daphne. JUST/2010/DAP3/AG/1266 и др.

големите етнически групи: две трети от ромите не знаят за съществуването на такъв закон срещу почти една трета от тези, които са се самоопределили като етнически българи, и малко над половината от тези, които се определят като турци.

Фигура 30: Познаване на законите, забраняващи дискриминацията, основана на цвета на кожата, етническия произход или религията, от всички респонденти на възраст 16+ по самоопределена етническа принадлежност (%)

Бележки: ^a От респондентите на възраст 16 и повече години (n = 26 380); претеглени резултати.

^b Въпрос: Въпрос: „Доколкото ви е известно, има ли закон в България, който забранява дискриминацията, основана на цвета на кожата, етническия произход или религията?“

^c Остатъкът до 100% включва неотговорилите (ако има такива) на основния въпрос(и); резултатите за етноси, различни от българския, турския и ромския, също не са включени поради малкия им брой.

Източник: Проучване на НСИ/ФРА 2020

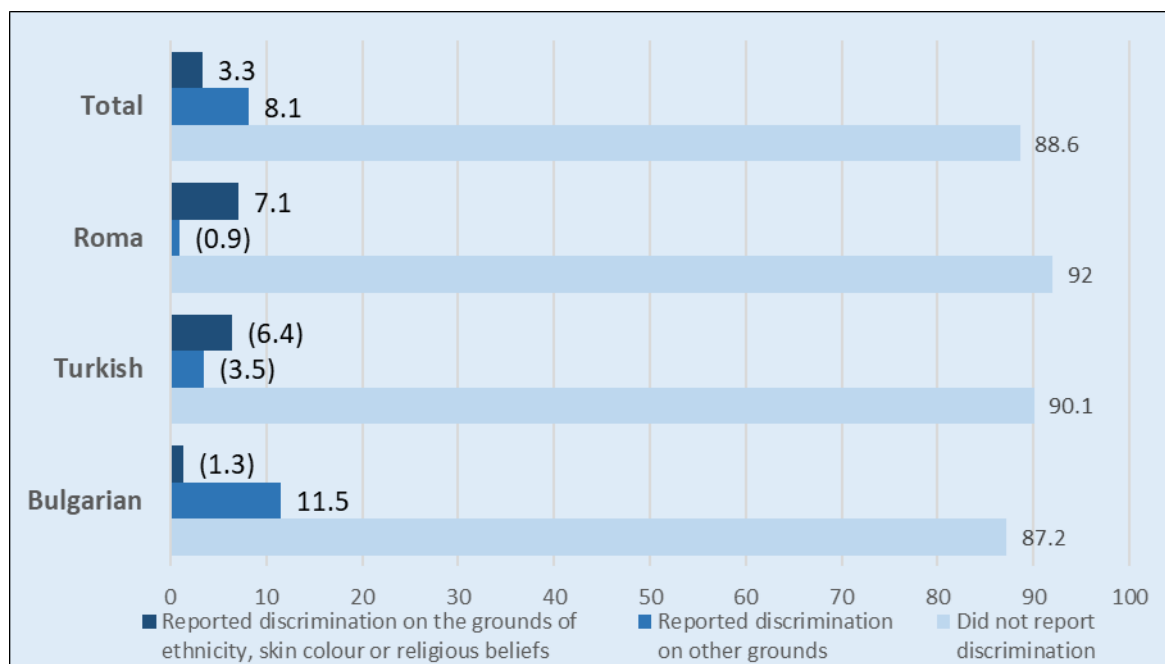
Данните от проучването, проведено за целите на проекта, потвърждават констатациите от други социологически изследвания, че само малък брой жертви на дискриминация или насилие са склонни да оповестят своя опит или да потърсят защита.¹¹⁴ В България членовете на уязвимите групи, които по-често се оказват в ситуации на неравностойно или враждебно отношение, рядко вярват, че техните сигнали или протести биха променили ситуацията, и поради това рядко съобщават за дискриминационни и насилствени действия срещу тях или други членове на тяхната група.¹¹⁵ Такъв е особено случаят с ромите, които често се сблъскват с враждебна реч в средствата

¹¹⁴ Институт „Отворено общество“ (2007 г.). „Мога да спирам и претърсвам когото си поискам“. Полицейско спиране на представители на етническите малцинства в България, Унгария и Испания. (Ню Йорк). Данните са и от проучванията „Интегриран модел за работа с уязвими групи“: Спиране на маргинализацията на ромите в Кюстендил чрез създаване на модел за развитие на общността. НБУ. Споразумение /15.01.2016 г. (2016-2018 г.); „Gender Dimensions of Roma Inclusion“, Договор 7162451, Световна банка, (2012-2013 г.), „Идентифициране и намаляване на предрасъдъците като източник на конфликти между ромското и неромското население - сравнени случаи на България, Италия, Румъния и Словения (REDUPRE) Grant Agreement No. JUST/2010/FRAC/AG/1154 - 30-CE-0377112/00-32 (2011 - 2013), „Бедност, етническа принадлежност и пол“, Йейлски университет (199-2001), „Етнически отношения в армията“. Финансирано от Министерството на отбраната и ИМИР (2000), Poverty in Bulgaria: Ethnic Dimensions of Poverty, Световна банка (1998), The Rhodope Mountains in 90-es: Тенденции на развитие. ИМИР (1998-1999) и др.

¹¹⁵ Въз основа на данните от проучванията: Оценка на Българо-швейцарската програма за насърчаване на социалното включване на роми и други уязвими групи (Програма ЗОВ) (2018-2019 г.); Социални иновации за по-ефективно социално включване на ромски жени в неравностойно положение (по проект BG05M9OP001-4.001-100-C01, процедура BG05M9OP001-4.001, Транснационални и дунавски партньорства за заетост и растеж по Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“ (2015 - 2017 г.); Миграционен опит и промяна в нагласите към работа, образование, пол и семейни отношения на българските роми, финансиран от: БАН, Програма за млади учени (2015-2017 г.); Интегриран модел за работа с уязвими групи: Спиране на маргинализацията на ромите в Кюстендил чрез създаване на модел за

за масово осведомяване и в политическото говорене срещу тях.¹¹⁶ Това до голяма степен обяснява защо само 8% от ромите на възраст 16 и повече години, които са се чувствали дискриминирани (в която и да е област) през последните 12 месеца, са съобщили за последния случай на дискриминация (Фигура 31). От тези 8%, 7.1% съобщават, че последният случай на дискриминация се дължи на това, че са роми.

Фигура 31: Дял на хората на възраст 16+, които са се чувствали дискриминирани (в която и да е област) през последните 12 месеца и са съобщили за последния случай на дискриминация, според етническата принадлежност (%)

Бележки: ^a От респондентите на възраст 16 и повече години (n = 1232), които са се сблъскали с дискриминация (в която и да е област, на какъвто и да е признак) през последните 12 месеца; претеглени резултати.

^b Въпрос: „Докладвали ли сте или подавали ли сте жалба за някой от тези инциденти (т.е. дискриминация)?“

^c Остатъкът до 100% включва неотговорилите (ако има такива) на основния въпрос(и); резултатите за етноси, различни от българския, турския и ромския, също не са включени поради малкия им брой.

общностно развитие. НБУ (2015-2016 г.); Българско качествено изследване на изключването на ромите от пазара на труда, Договор № 7171492/21.05.2014 г., Световна банка; Изпълнението на НСИР и други национални ангажименти по отношение на здравето на ромите в България, МОМ 2014 г.; Регионално проучване на ромите в риск от маргинализация: Миграцията на роми и неромски граждани от страните от ЦИЕ, 2011-2013 г., ПРООН, Световната банка; „Gender Dimensions of Roma Inclusion“, Договор № 7162451, Световната банка, 2012-2013 г.

¹¹⁶ БХК, (2015-2021). Правата на човека в България (2014-2020 г.) г. София. Доклади на английски език можете да намерите [тук](#). На български език всички доклади на БХК са достъпни [тук](#); Томова, И. (2011). Стереотипи и предразсъдъци за ромите в българската преса. Население 2011, кн. 3-4. София. ИИНЧ-БАН. стр. 140-174; Пампоров, А. (2011). Пияните мургави престъпници. Образът на ромите в българските печатни издания в предизборен контекст. Население 2011, кн. 3-4.; Томова, И. (2015). Образът на ромите в шест електронни медии. Разград. ИНТЕГРО; Канушев, М. (2018). Стигматизираната девиантност или как се конструира множествена изключеност. В: Неравенства и социална (дез)интеграция: в търсене на заедност. София: Издателство „Изток-Запад“; Томова, И., Л. Стойчев, М. Иванов (2020). Мерки за преодоляване на демографската криза в Република България. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“.

^d Резултатите, базирани на малък брой отговори, са статистически по-малко надеждни. Затова резултатите, базирани на 20 до 49 непрегледени наблюдения в общата група – или на по-малко от 20 във всяка отделна клетка – се маркират (стойността се публикува в скоби).

Източник: Проучване на НСИ/ФРА 2020

Поради малкия брой случаи на съобщаване за насилие и/или тормоз, не е възможно да се направи анализ на тяхното съобщаване/несъобщаване. Представянето на случаи на дискриминация, насилие или тормоз е трудно за интерпретиране и поради факта, че респондентите не посочват пред коя институция жертвата е докладвала за дискриминацията, насилието или тормоза. Изследванията на домашното насилие в България например показват, че много малка част от жертвите изобщо търсят помощ. В случаите, когато го правят, жертвите най-често се обръщат към лекар, но твърдят, че са пострадали при инцидент. Някои ромски респонденти в качествените изследвания казват, че понякога съобщават за случаи на тормоз на роднини, приятели или на пастора, но това не са лицата и институциите, които по закон са отговорни да ги защитават. Недоверието към институциите, заедно с непознаването на процедурите за подаване на сигнали, са сериозни пречки за повишаване на чувствителността на институциите към дискриминацията и на обществената чувствителност към насилието и тормоза.¹¹⁷ Ниската чувствителност на обществото като цяло и на институциите, както и на много от жертвите, към дискриминацията, насилието и тормоза, на които са изложени, също е част от проблема.¹¹⁸

¹¹⁷ Златанова, В. (2001). Домашното насилие. София. [Zlatanova, V. (2020). Domashното nasilie. Sofia]; Златанова, В. (2004). Нелегитимното насилие. София: Издателство Квазар [Zlatanova, V. (2004). Nelegitimното nasilie] [The illegitimate violence]; Томова, И., В. Ангелова (2013). Жените и насилието в интимното партньорство в ромските общности (Women and Violence in the Intimate Partnership in Roma Communities). София: ИМИР.

¹¹⁸ Европейска комисия (2019 г.), [Специално проучване на Евробарометър 493: Дискриминация в Европейския съюз](#).

Пространствени измерения на депривация. Ромските махали

Акценти

- Поне 4,2% от българското население живее в маргинализирани условия (възприемани от околното население като „цигански махали“).
- Етническият състав на такива квартали е сложен. Въпреки че повечето от хората, живеещи в техните граници, се самоопределят като роми (54,6%), 36,2% се самоопределят като българи и 7,9% - като турци.
- Условията на живот в такива квартали са значително по-лоши от условията извън тях. Но лишенията се разпределят неравномерно. Хората, които се идентифицират като роми, живеят в много по-лоши условия от тези, които заявяват друга етническа принадлежност (българи или турци).
- Разликата между тези „вътре“ и тези „отвън“ такива квартали е най-голяма по отношение на дискриминацията. В тази област стигмата на „човек от ромската махала“ допълнително засилва предразсъдъците и антициганизма, с които се сблъскват ромите по принцип.

Контекст

Феноменът на ромските гета (или „ромските квартали“) е предизвикателство в много страни от Източна Европа – но е особено изразен в България, където районите на концентрация на ромско население все още обикновено се наричат „циганската махала“. Според преброяването от 2011 г., делът на самоопределилите се като роми в България е около 4-5%.¹¹⁹ Въпреки това още много хора са възприемани (и третирани) от околното население като „роми/цигани“, дори и да не се самоопределят по този начин. Рискът от социално изключване, маргинализация и дискриминация е по-висок, ако лицето живее в нерегулиран квартал в покрайнините на селището (или е капсулирано в „гето“ в голям град).

Въпреки сериозността на проблема, данните за размера, състава и териториалното разпределение на сегрегирани квартали с висока концентрация на бедност в България са откъслечни. България не разполага с цялостно картографиране на такива поселения, повечето от които са нерегулирани и с лоша или несъществуваща техническа инфраструктура, канализация или пътища. Според проучването на Йейлския университет „Бедност, етническа принадлежност и пол“ от 2000 г. делът на ромите и на хората, които са определяни от останалите като роми/цигани, живеещи в обособени квартали и гета, е 68%¹²⁰ - значително увеличение в сравнение с 48% през 1980 г.¹²¹ В доклад, изготвен в рамките на финансиран от ЕС проект BG 051PO001-6.2.11 „Разработване на цялостни мерки за интеграция на най-маргинализираните общности сред етническите малцинства с акцент върху ромите“, наред с други резултати, е изготвен списък с 320 „микрозони с най-

¹¹⁹ BNSI, [2011 Census results](#)

¹²⁰ Ladányi, J.; Szelényi, I. (2006). Patterns of Exclusion: Constructing Gypsy Ethnicity and the Making of an Underclass in Transitional Societies of Europe. New York: East European Monographs.

¹²¹ Димитров, Д., Б. Чакалов, И. Георгиева, К. Дечев (1980). Утвърждаването на социалистическия начин на живот сред българските граждани от цигански произход. София: ЦК на БКП

маргинализирани общности“, от които 290 са обозначени като „роми“ и 30 като „други“.¹²² Между 2008 и 2010 г. Институт „Отворено общество“ състави база данни с над 800 населени места с маргинализирано ромско население въз основа на външна идентификация, триангулация на географския район, проверена по-късно от експерти. Съществуват и редица задълбочени проучвания на местно равнище (напр. минимални преброявания в определени населени места с голям брой роми, живеещи в маргинализирана или сегрегирана среда).¹²³ Тези данни обаче не позволяват задълбочен анализ на сериозността на лишенията, пред които са изправени хората, живеещи в такива квартали.

Все още не съществува изчерпателна карта на населените места с маргинализирано ромско население. Съществуващата терминологична непоследователност и неяснота на определенията също е пречка за използването на данните от администрацията. Разнообразието от използвани термини, включващи „сегрегирани селища“, „микрозони с маргинализирани общности“, „ромски квартали“, „райони с компактно ромско население“ или „ромски гета“ - всички с различни комбинации от критерии за социална, етническа и техническа инфраструктура – затруднява реализирането на подобни изследвания. В същото време опит от Чехия¹²⁴ или Словакия¹²⁵ показва, че инвестирането в такова картографиране е от първостепенно значение за информирането на политиките за приобщаване на ромите.

В опит да очертае мащаба на тези предизвикателства, екипът на проекта в сътрудничество с Институт „Отворено общество“ – София съпостави данните от проучването с картографирането на населените места, обитавани от маргинализирани общности – и все още често наричани „цигански махали“, проведено от ИОО – София между 2008-2010 г. и периодично актуализирано през годините до 2021¹²⁶. Картирането представлява геокодирани 890 полигона, очертаващи границите на такива квартали (вж. приложение 5 за описанието на методологията).

Резултати

Съпоставянето на двата масива данни показва, че 4,2% от българското население живее в маргинализирани условия (възприемани от външни лица като „живеещи в цигански квартал“). Разбити по етническа принадлежност – или 1,9% от самоопределилите се като българи население

¹²² Консорциум S.E.G.A. - ISIM - Prime Consulting Ltd. (2013 г.), Идентифициране на най-маргинализираните общности сред етническите малцинства въз основа на териториални критерии (картографиране) и конкретни въпроси по основните направления на интеграционната политика (здравеопазване, образование, заетост, доходи и жизнен стандарт, жилищни условия, равни възможности и недискриминация и др.) Приложение 3, „Списък на идентифицираните микрозони с най-маргинализирани общности. Подробно описание на проблемите и потребностите и систематизирани данни за тяхното състояние“.

¹²³ Пампоров, А. (2021). Жилищни потребности и нагласи на семействата в квартали с концентрация на бедност в община Търговище и община Сливен. София: Фондация „Хабитат България“.

¹²⁴ Čada, K., Büchlerová, D., Korecká, Z., Samec, T. (2015). [Analysis of Socially Excluded Localities in the Czech Republic](#).

¹²⁵ UNDP (2014), [ATLAS rómskych komunít na Slovensku 2013](#); Ravasz, Á., Kovács, L., Markovič, F. (2020), [Atlas rómskych komunít 2019](#).

¹²⁶ Базата данни на ИОО – София се състои от 890 геокодирани полигона. Екипът на проекта обедини полигоните в един файл в QGIS и ги качи в Google maps. Впоследствие адресите в извадката също бяха качени и геокодирани в Google, за да се сравнят с QGIS полигоните и да се види кои от тях попадат вътре и кои – извън тях. От общо 15,000 адреса в извадката на изследването, 445 адреса (домакинства) попадат в границите на полигоните. За методологията на картографирането на ИОО – София вж. приложение 5.

живеят в такива условия, 4,2% от турците, 23,5% от ромите и 1,5% от тези, които не са отговорили или не са посочили етническа принадлежност). Етническият състав на „ромските квартали“ обаче е много различен: повечето от хората, живеещи в техните граници се самоопределят като роми (54,6%), следвани от българи (36,2%), турци (7,9%) и 1,2%, които не са отговорили или не са посочили етническа принадлежност.

Резултатите потвърждават по-ранни изследвания,¹²⁷ показващи, че етническият профил на хората, живеещи в „ромски квартали“, е по-широк от самоопределените се като „роми“. Всъщност това население се вписва в дефиницията за „роми“ като обобщаващ термин, който отива отвъд рамките на една етническа принадлежност. Ако се приложи тази концепция (а не строг „единичен избор на етническа принадлежност“), делът на ромите, разбирани като обобщаващ термин, живеещи в сегрегирани и маргинализирани условия, е много по-висок от 23,5% и е по-близо до 30%. Но дори тази стойност най-вероятно е подценена. Първо, извадката на проучването е представителна за цялото население и не е подсилвана за ромски квартали, където плътността на населението е по-висока. Второ, през последните години може да са се появили нови места на маргинализация, които не са били в първоначалния списък на ИОО - София – или населението на съществуващите „ромски квартали“ може да се е увеличило през последните години поради вътрешна миграция до такива населени места, предизвикана от изселвания и разрушаване на неформални жилища през последните години (вж. Каре 5 в глава „**Error! Reference source not found.**“).

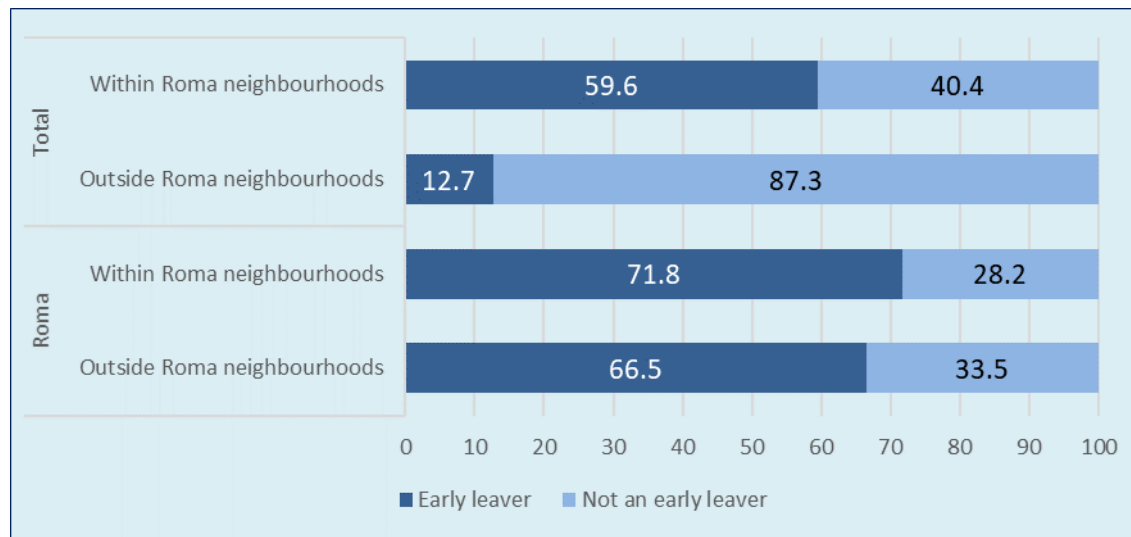
Съпоставянето на данните от проучването с картографирането на ИОО – София местата, възприемани от околното население като „ромски квартали“, навежда на интересни заключения за положението на ромите, живеещи вътре и извън границите на такива места. Някои от резултатите потвърждават първоначалните очаквания (напр. разликите по отношение на показателите за жилищните условия). Други обаче не се вписват в някои интуитивни очаквания – но всъщност открояват сложните механизми, които формират възприятията на бедните квартали, на населението, живеещо там, и как това възприятие формира върху техните стратегии за оцеляване.

Образование

Въздействието на живеенето в маргинализирана среда е особено видимо в областта на образованието и прехода от образование към заетост. Делът на ромите, напускащи училище рано „вътре“ и „извън“ ромските квартали е съответно 71,8% и 66,5% (Фигура 32). Делът на напусналите училище преждевременно за всички етнически групи, живеещи в ромските квартали (59.6%), е с 6,9 процентни пункта по-нисък от дела сред живеещите там роми, което подсказва за значителни разлики по този показател между различните етнически групи.

¹²⁷ Tomova, I. 'Konstruirane na romskata identichnost v Bulgaria' (The Roma identity construction in Bulgaria), Sociologicheski Problemi, v. 3-4, 2005 (pp. 187–214), Pamporov, A. (2006). Romskoto vsekidnevие v Bulgaria (Roma Everyday Life). Sofia: IMIR; Kolev, D., T. Frumova, A. Krasteva, N. Nedelchev, D. Dimitrova, 2004. Kniga za uchitelya (Teachers' Manual).

Фигура 32: Преждевременно напуснали образование и обучение, 18-24-годишни, по етническа група, пол и тип местоживеене (вътре или извън ромски квартал) (%)

Бележки: ^a От всички членове на домакинствата на възраст 18-24 години (n = 1 845); претеглени резултати.

^b Остатъкът до 100% включва неотговорилите (ако има такива) на основния въпрос(и); резултатите за етноси, различни от българския, турския и ромския, също не са включени поради малкия им брой.

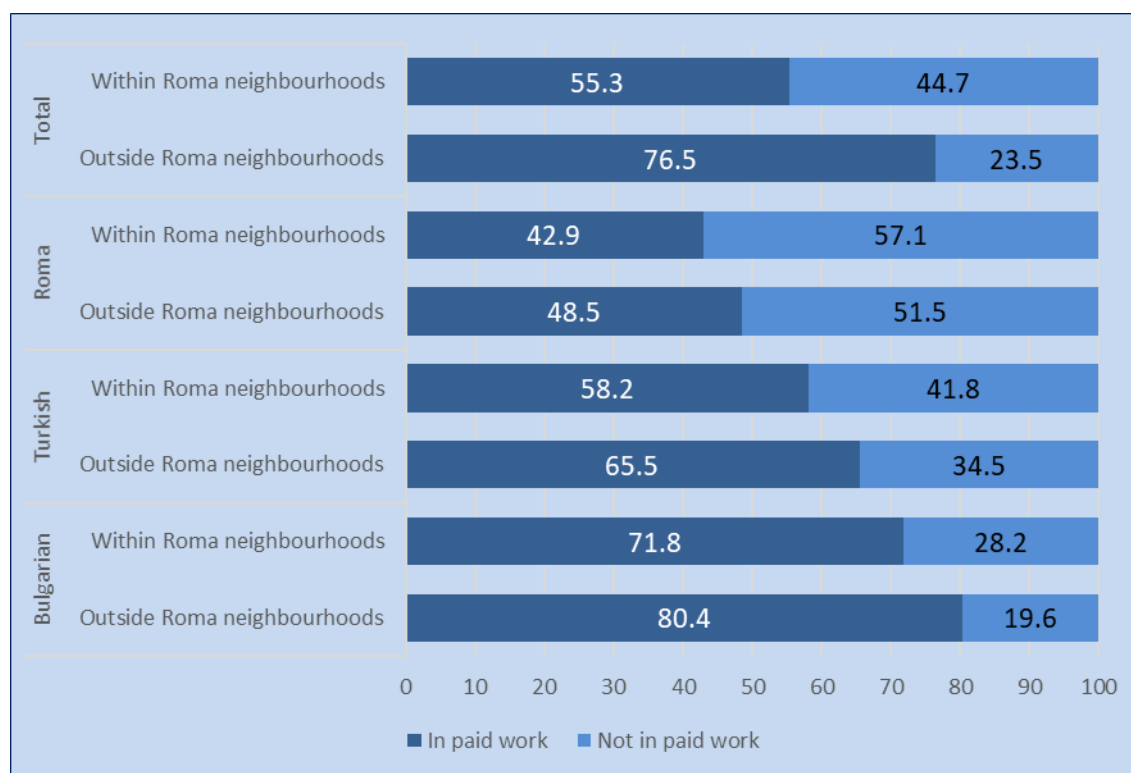
^c Въпроси: „Учи ли лицето в момента?“, „Най-висока степен на образование“ и „Как бихте определили своя трудов статус понастоящем?“

Източник: Проучване на НСИ/ФРА 2020 и картографиране ИОО-София на населените места, възприемани от околните като „цигански махали“

Заетост

Делът на заети на е по-нисък сред хората, живеещи в ромски квартал, отколкото сред тези извън него (съответно 57,1% и 51,5%, Фигура 33). Етническата принадлежност обаче също оказва влияние: стойността на индикатора се различава значително между отделните групи. В случая с ромите, платената работа за тези „извън“ е по-ниска от тази за българи и турци, живеещи в рамките на квартала.

Фигура 33: Дял на хората, които са определили основната си дейност като „платена работа“ (включително работа на пълно работно време, на непълно работно време, ad hoc работа, самостоятелна заетост и случайна работа или работа през последните четири седмици), 20-64 годишни, по етническа принадлежност и тип местоживеене (вътре или извън ромски квартал) (%)

Бележки: ^a От респондентите на възраст 20-64 години (n =17 308), които са се сблъскали с дискриминация (в която и да е област, на каквото и да е основание) през последните 12 месеца; претеглени резултати.

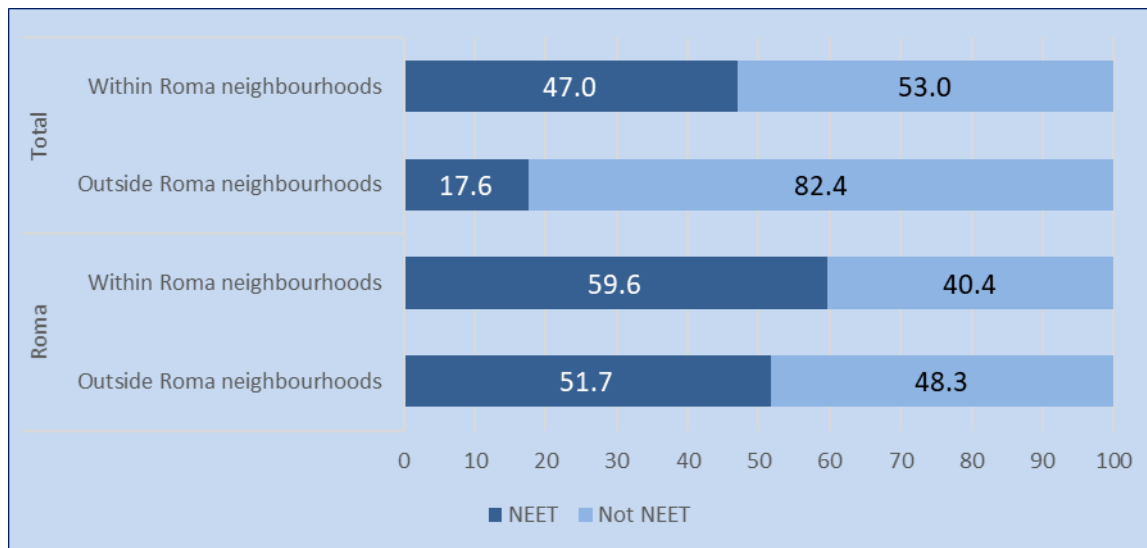
^b Въз основа на въпросите: „Как бихте описали настоящия си трудов статус?“; „През последните 4 седмици извършвали ли сте някаква работа срещу заплащане в брой или друг доход?“. Коефициентът на заетост на общото население [Ilsa_ergan] се основава на концепцията на Международната организация на труда (МОТ): Заетото население на възраст 20-64 години се състои от лицата, които през референтната седмица са извършвали някаква работа срещу заплащане или печалба в продължение на поне един час, или не са работили, но са имали работа, от която временно са отсъствали.

^c Резултатите за етносите, различни от българския, турския и ромския, също не са включени поради малкия им брой.

Източник: Проучване на НСИ/ФРА 2020 и картографиране ИОО-София на населените места, възприемани от околните като „цигански махали“

Делът на NEETs „вътре“ и „извън“ разкриват подобна картина. За ромите процентът е съответно 59,9% и 51,7% (Фигура 34). Процентът на NEETs сред българите, живеещи в ромски квартал, е 24,4% - а сред тези извън него – само 11,4%. Стойностите за турското население са съответно 28,8% и 22,2%.

Фигура 34: Дял на младежите на възраст 15-29 години с основна дейност „не работят, не учат и не се обучават“ (NEET) по етническа принадлежност и тип местоживеене (вътре или извън ромски квартал) (%)

Бележки: ^a От всички членове на домакинствата на възраст 15-29 години (n = 4 030); претеглени резултати.

^b Въз основа на въпросите: „Как бихте описали настоящия си трудов статус?“; „През последните 4 седмици извършвали ли сте някаква работа срещу заплащане в брой или друг доход?“; „Учи ли лицето в момента?“. Сравнимостта с процента на NEET на Евростат е ограничена поради различното определение. Делът на NEET на Евростат се основава на концепцията на MOT, която се отнася до това лицето да е работило поне един час през последната седмица. В настоящото проучване също така не е поставен въпрос за участие в неформално образование или обучение.

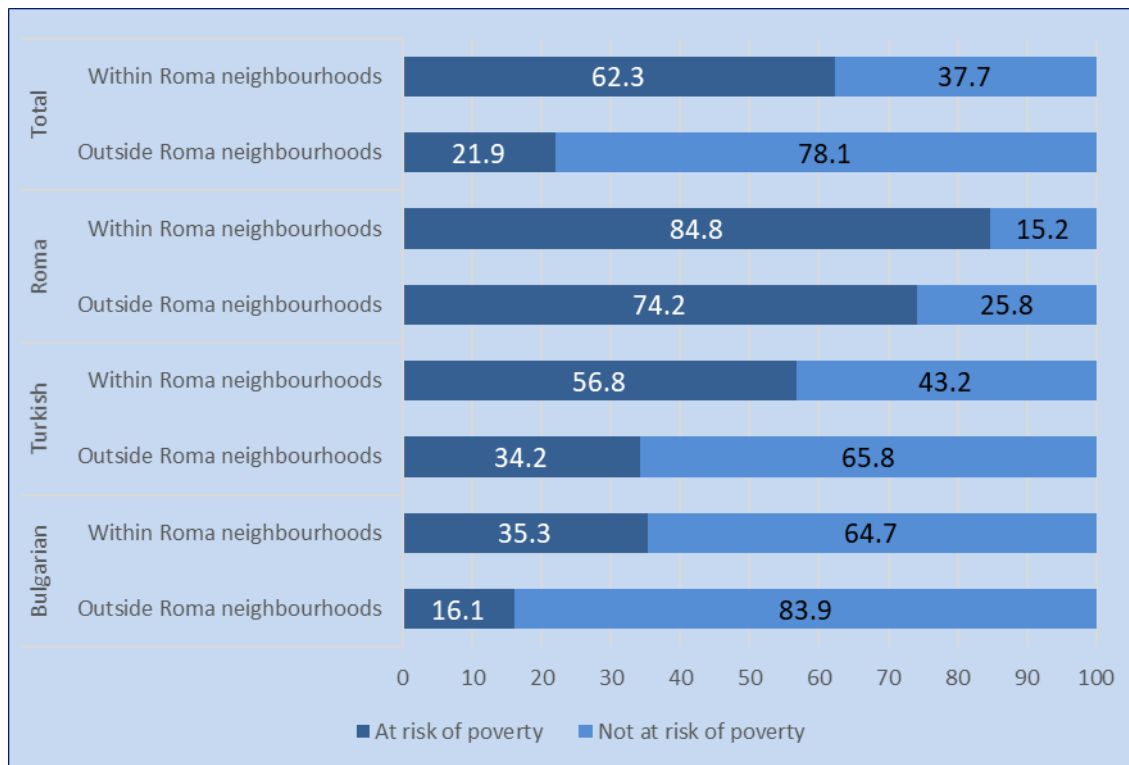
^c Остатъкът до 100% включва неотговорилите (ако има такива) на основния въпрос(и); резултатите за етноси, различни от българския, турския и ромския, също не са включени поради малкия им брой.

Източник: Проучване на НСИ/ФРА 2020 и картографиране ИОО-София на населените места, възприемани от околните като „цигански махали“

Риск-от-бедност и дълбока бедност

Високите нива на риск от бедност в ромските квартали не са изненадващи. 84,8% от ромите, живеещи в ромски квартал, са изложени на риск от бедност в сравнение с 74,2% от тези извън (Фигура 35). По този показател обаче разликите между трите групи са особено изразени. Делът на хора в риск от бедност сред българите, живеещи в такива условия, е повече от два пъти по-нисък от този на ромите (35.3%).

Фигура 35: Равнище на риск от бедност (под 60% от медианния еквивалентен доход след социалните трансфери) по етническа принадлежност през 2019 г. и тип местоживеене (вътре или извън ромски квартал) (%)

Бележки: ^a От всички членове на домакинството в изследваното домакинство (n = 30 303); претеглени резултати.

^b В риск от бедност са всички лица с приравнен текущ месечен разполагаем доход на домакинството под дванадесетата част от националния праг на риска от бедност по SILC за 2019 г. (публикуван от Националния статистически институт; 413.04 лв.). Еквивалентният разполагаем доход е общият доход на домакинството, след приспадане на данъци и други удържки, разделен на броя на членовете на домакинството, превърнат в приравнени възрастни; като се използва т.нар. модифицирана скала за еквивалентност на ОИСП (1-0.5-0.3).

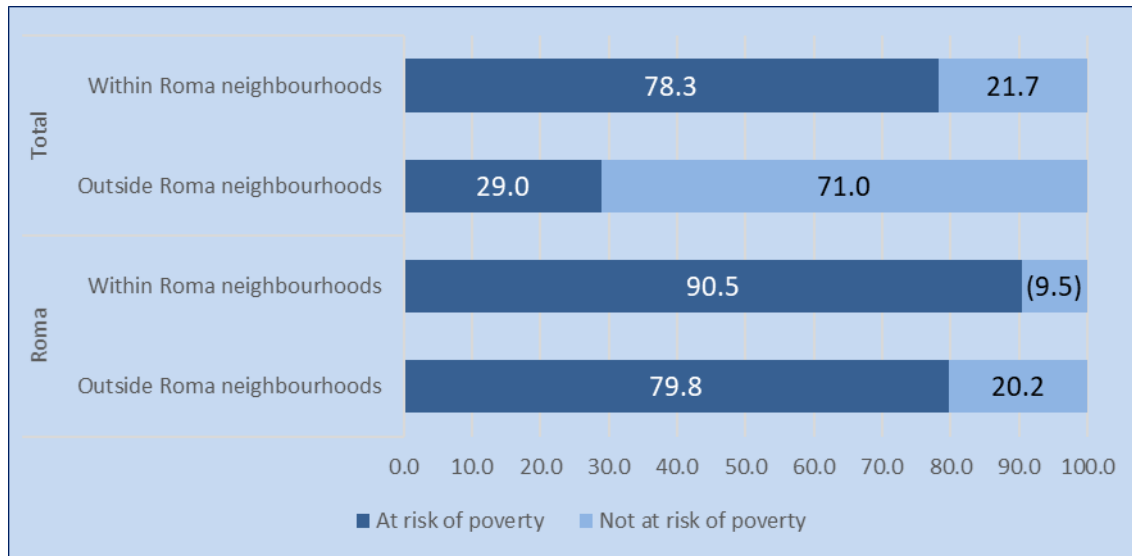
^c Резултатите за етносите, различни от българския, турския и ромския, също не са включени поради малкия им брой.

^d Въпрос: „Какъв е нетния месечен доход на домакинството Ви?“

Източник: Проучване на НСИ/ФРА 2020 и картографиране ИОО-София на населените места, възприемани от околните като „цигански махали“

Детската бедност върви ръка за ръка с общата бедност. Разликата по този показател (дял на децата, живеещи в домакинства в бедност) също е тревожна. 90,5% от ромските деца, живеещи в ромски квартали, са изложени на риск от бедност. Тази стойност при децата на родители, самоопределили се като българи, живеещи в ромски квартал, е двойно по-ниска (44,7%, Фигура 36).

Фигура 36: Деца на възраст под 18 години, които са изложени на риск от бедност (под 60% от медианния еквивалентен доход след социалните трансфери), по етническа принадлежност, (2020 г.) и тип местоживеене (вътре или извън ромски квартал) (%)

Бележки: ^a От всички членове на домакинството на възраст под 18 години в изследваното домакинство (n = 4 491); претеглени резултати.

^b В риск от бедност са всички лица с приравнен текущ месечен разполагаем доход на домакинството под дванадесетата част от националния праг на риска от бедност по SILC за 2019 г. (публикуван от Националния статистически институт; 413.04 лв.). Еквивалентният разполагаем доход е общият доход на домакинството, след приспадане на данъци и други удържки, разделен на броя на членовете на домакинството, превърнат в приравнени възрастни; като се използва т.нар. модифицирана скала за еквивалентност на ОИСП (1-0.5-0.3).

^c Резултатите за етносите, различни от българския, турския и ромския, също не са включени поради малкия им брой.

^d Въпрос: „Какъв е нетния месечен доход на домакинството Ви?“

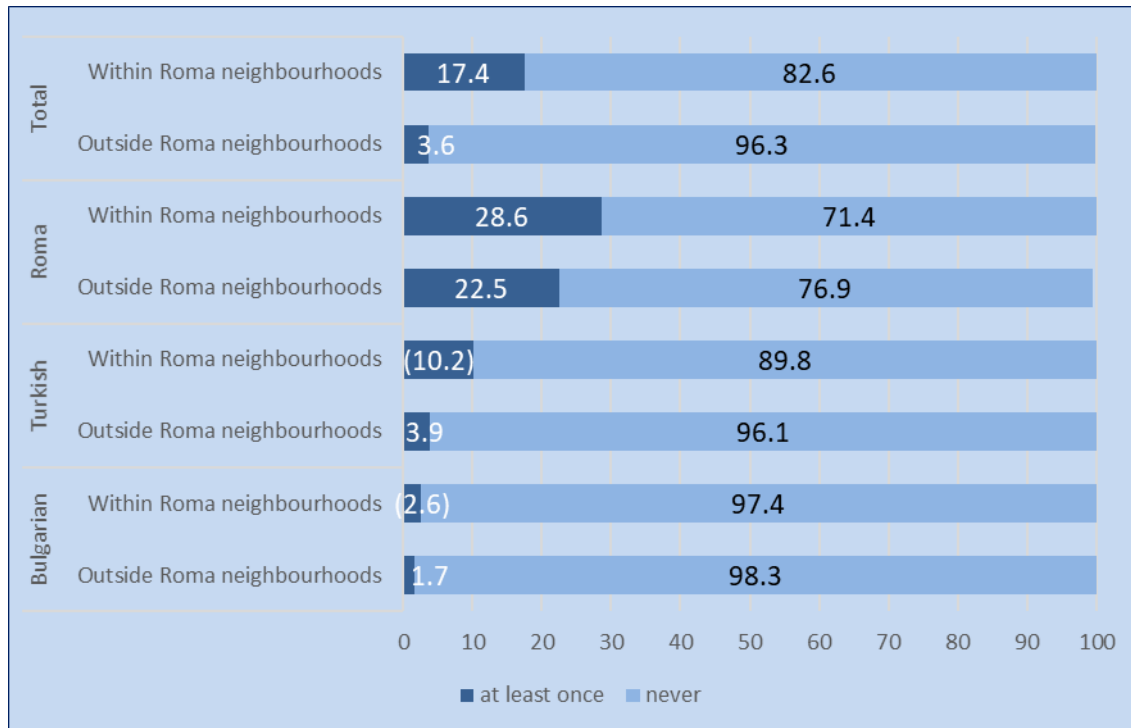
^e Based on question “What is the net monthly income of your household?” and the list of household members

^d Резултатите, базирани на малък брой отговори, са статистически по-малко надеждни. Затова резултатите, базирани на 20 до 49 непрегледени наблюдения в общата група – или на по-малко от 20 във всяка отделна клетка – се маркират (стойността се публикува в скоби).

Източник: Проучване на НСИ/ФРА 2020 и картографиране ИОО-София на населените места, възприемани от околните като „цигански махали“

Високите нива на бедност са свързани с глад. Делът на хората, живеещи в ромски квартал и в домакинство, в което поне един негов член си е легнал гладен поне веднъж през последния месец поради липса на пари за на храна, е 17,4%. Този дял обаче достига 28,6% сред ромските домакинства, живеещи в такъв квартал (Фигура 37).

Фигура 37: Дял на лицата, живеещи в домакинство, в което поне един човек от домакинството е легнал гладен през последния месец, защото не е имал достатъчно пари за храна, по етническа принадлежност и тип местоживеене (вътре или извън ромски квартал) (%)

Бележки: ^a От всички членове на домакинството в изследваното домакинство (n = 30 283); претеглени резултати.

^b Въпрос: „През последния месец Вие или някой от Вашето домакинство лягали ли сте си гладни, защото не сте имали достатъчно пари за храна? Ако да, колко често се е случвало това през последния месец?“.

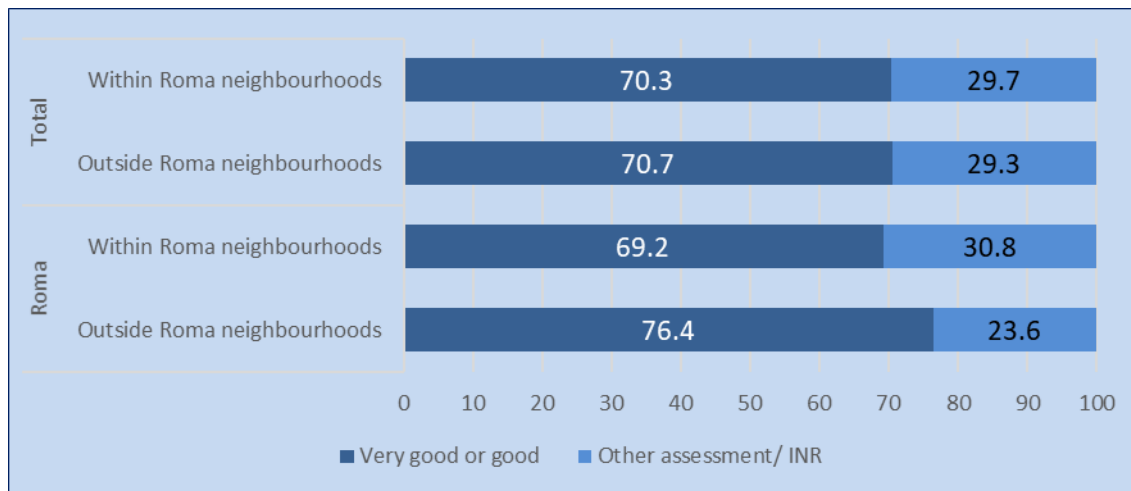
^c Резултатите, базирани на малък брой отговори, са статистически по-малко надеждни. Затова резултатите, базирани на 20 до 49 непретеглени наблюдения в общата група – или на по-малко от 20 във всяка отделна клетка – се маркират (стойността се публикува в скоби).

Източник: Проучване на НСИ/ФРА 2020 и картографиране ИОО-София на населените места, възприемани от околните като „цигански махали“

Здраве

Здравето е област, в която разликите между групите са сред най-ниските. Това може да се дължи на факта, че ромските квартали са разположени предимно в малки и големи градове и хората в такива квартали може да имат по-добър достъп до здравни заведения и медицински специалисти. Данните показват, че хората, живеещи в маргинализирана среда, са склонни да посещават личния лекар и други здравни специалисти по-често отколкото тези извън ромските квартали (Фигура 38). Струва си да се отбележи, че делът на ромите на възраст 16+, оценяващи здравето си като цяло като „много добро“ или „добро“ сред хората в ромски квартали е с почти седем процентни пункта по-нисък в сравнение с тези извън тях – съответно 69,2% и 76,4%. (Фигура 38). Едно възможно обяснение може да бъде по-добрата осведоменост за реалното здравословно състояние (свързано с по-чести посещения при лекари).

Фигура 38: Дял на лицата, които оценяват здравето си като цяло като „много добро“ или „добро“, по етническа принадлежност и тип местоживеене (вътре или извън ромски квартал) (%)

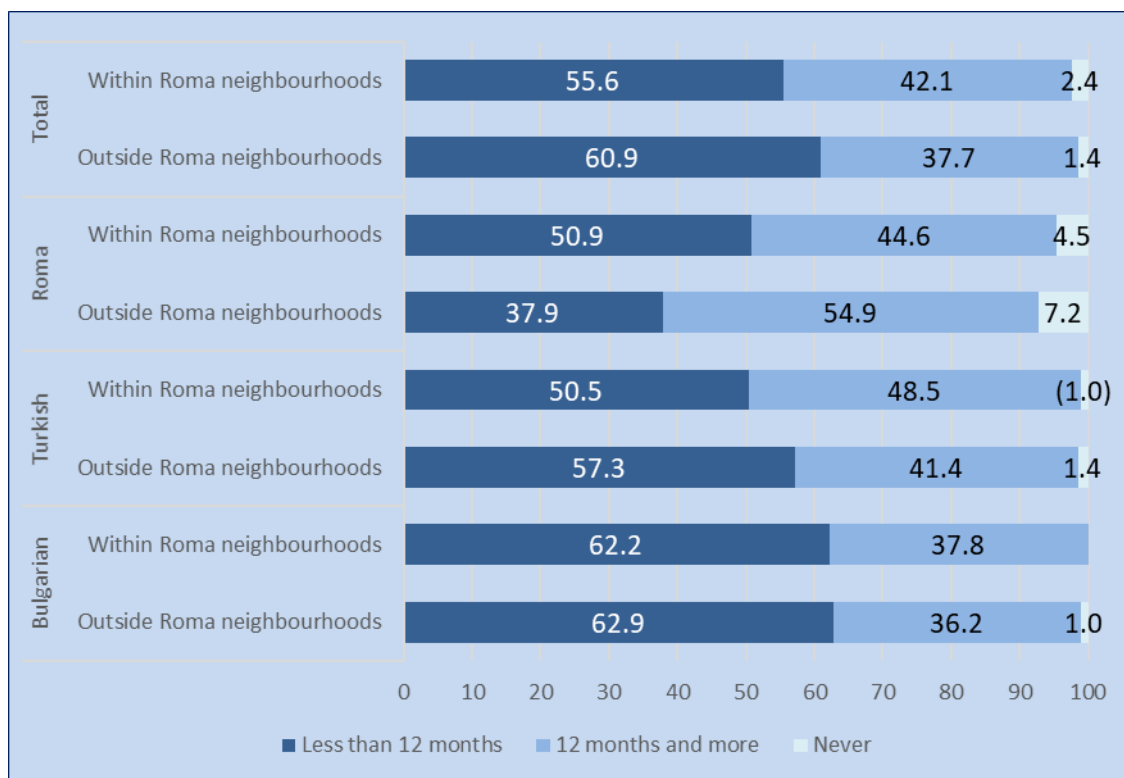

Бележки: ^a От всички респонденти на възраст 16+ (n =26 380) и 40+ (n =19 248); претеглени резултати.

^b Въпрос: „Как оценявате здравето си като цяло?“

Източник: Проучване на НСИ/ФРА 2020 и картографиране ИОО-София на населените места, възприемани от околните като „цигански махали“

Figure 39: Време, изминало от последното посещение при общопрактикуващ лекар или специалист по медицина или хирургия на хора на възраст 15 и повече години по етническа принадлежност (%)

Бележки: ^a От всички респонденти, посетили общопрактикуващ лекар (n =26 312) и посетили медицински или хирургически специалист (n =25 805); претеглени резултати.

^b Въпроси: „Кога за последен път се консултирахте с личния си лекар за себе си?“ и „Кога за последен път се консултирахте със специалист или зъболекар - хирург за себе си?“

^c Пропуснати са 3 991 INR на въпроса за посещение при личния лекар и 4 498 INR на въпроса за посещение при лекар или специалист по хирургия от 30 303 наблюдения; резултатите за етноси, различни от българския, турския и ромския, също не са включени поради малкия им брой.

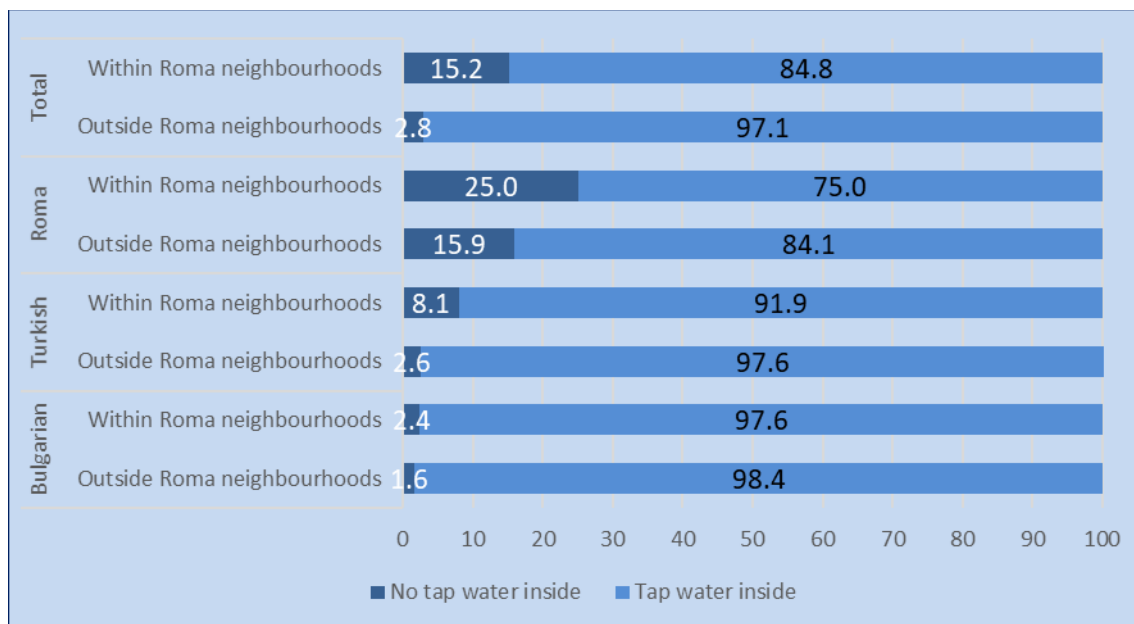
^d Резултатите, базирани на малък брой отговори, са статистически по-малко надеждни. Затова резултатите, базирани на 20 до 49 непрегледени наблюдения в общата група – или на по-малко от 20 във всяка отделна клетка – се маркират (стойността се публикува в скоби).

Източник: Проучване на НСИ/ФРА 2020 и картографиране ИОО-София на населените места, възприемани от околните като „цигански махали“

Жилищни условия

Фактът, че условията на живот в „ромските квартали“ са по-лоши, отколкото извън тях, не е особено изненадващ – за разлика от големината на разликите по някои показатели. Делът на ромите, живеещи в домакинства без течаща вода вътре в жилището в границите на такива квартали е 25,0% при 15,9% извън него. Разликите по този показател между отделните групи, живеещи в ромски квартал, са сред най-значимите (Фигура 40).

Фигура 40: Дял на хората, живеещи в домакинства, в които няма течаща вода в жилището, по етническа група и тип местоживеене (вътре или извън ромски квартал) (%)

Бележки: ^a От всички респонденти (n = 30 303); претеглени резултати.

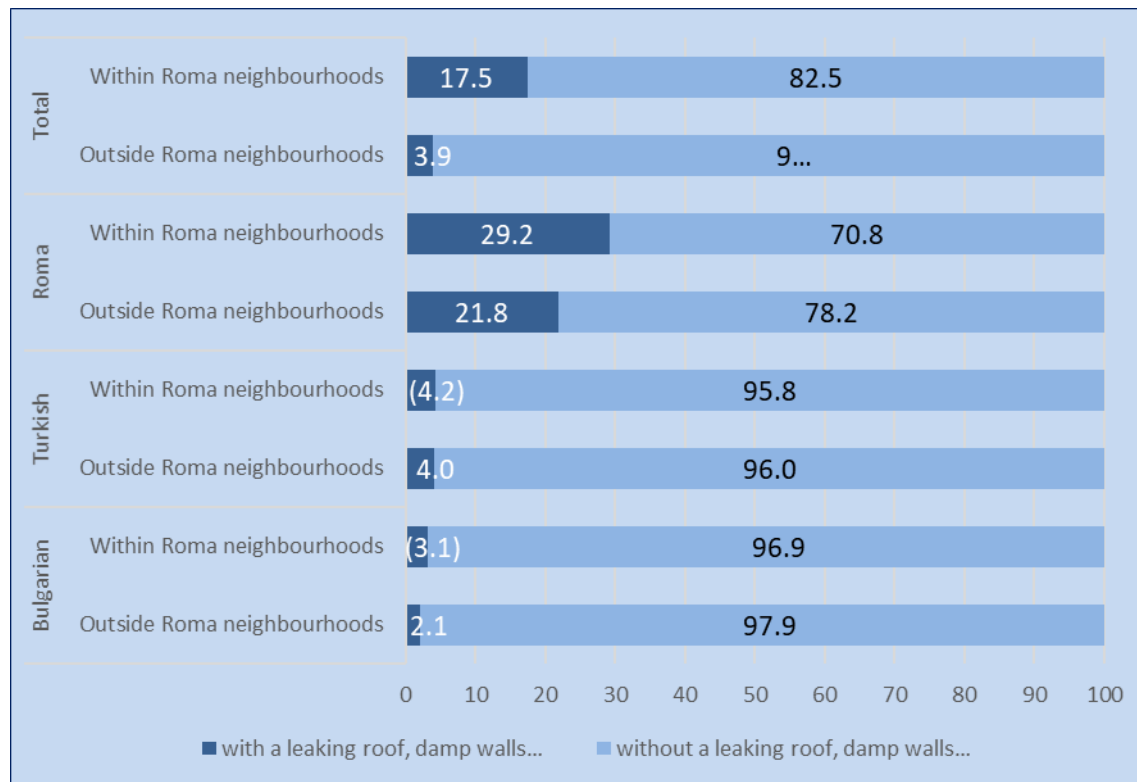
^b Въпрос: „Има ли водоснабдителна система в жилището?“

Източник: Проучване на НСИ/ФРА 2020 и картографиране ИОО-София на населените места, възприемани от околните като „цигански махали“

Лошото състояние на самите жилища в ромските квартали също не е изненадващо. Делът на ромите, живеещи в жилище с течащ покрив, влажни стени, подове или фундамент или гниене в

дограмата на пода, е 29,2 в кварталите, докато извън тях е 21,8 – в пъти по-висок, отколкото при другите групи (Фигура 41).

Фигура 41: Дял на хората, живеещи в жилище с течащ покрив, влажни стени, подове или основи или с гниене на дограмата на пода, по етническа група и тип местоживеене (вътре или извън ромски квартал) (%)

Бележки: ^a От всички респонденти (n = 30 303); претеглени резултати.

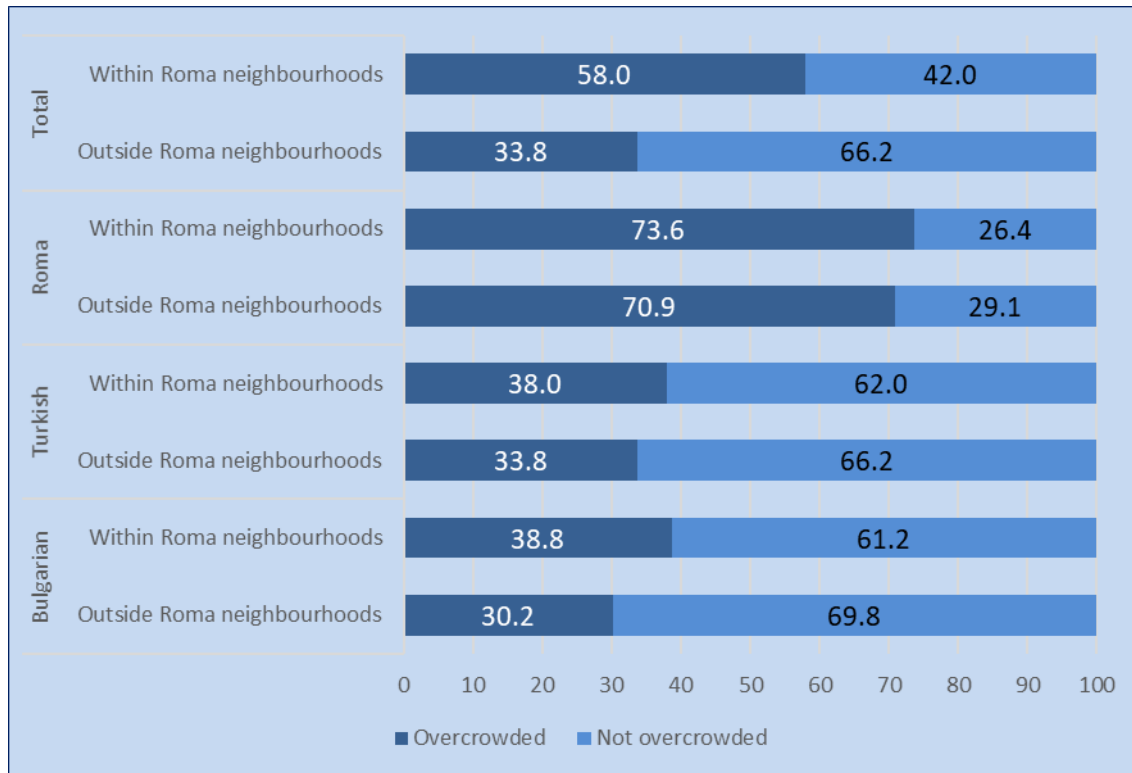
^b Въпроси: „Имате ли някой от следните проблеми, свързани с жилището: течащ покрив, влажни стени, основи и т.н.“

^c Резултатите, базирани на малък брой отговори, са статистически по-малко надеждни. Затова резултатите, базирани на 20 до 49 непретеглени наблюдения в общата група – или на по-малко от 20 във всяка отделна клетка – се маркират (стойността се публикува в скоби).

Източник: Проучване на НСИ/ФРА 2020

От друга страна, близките стойности за ромите „вътре“ и „извън“ ромските квартали показват, че условията им за живот са приблизително същите в сегрегирани и несегрегирани условия. Показателни са близките стойности на пренаселеност (Фигура 42). Разликите в дела на населението без достъп до електричество обаче са изненадващи: 5,5% от ромите в такива квартали нямат достъп до електричество, докато процентът за тези извън тях е 0,6%. Това може да е свързано с по-висок дял неформални или незаконни жилища в ромските квартали.

Фигура 42: Дял на хората, живеещи в домакинство, което не разполага с минималния брой стаи според определението на Евростат за пренаселеност, по етническа принадлежност и тип местоживеене (вътре или извън ромски квартал) (%)

Бележки: ^a От всички респонденти (n = 30 303); претеглени резултати.

^b Въпрос: Колко стаи има в жилището?

Източник: Проучване на НСИ/ФРА 2020

Дискриминация

Ключов фактор, допринасящ за различията, посочени по-горе, може да бъде дискриминацията, основана на факта, че хората, живеещи в маргинализирана среда, се възприемат като маргинализирани. Резултатите, обобщени в Таблица 14 показват, че независимо как се самоопределя човек (като българин, турчин, ром или друг), самият факт, че живее в гето, го излага на много по-висок риск от дискриминация и отключва мощна цикъл на обратна връзка: приписването на характеристики на „подкласа“ на хората, живеещи в маргинализирани условия, организира шансовете им в живота, води до реални лишения, които на свой ред допълнително подхранват дискриминационните нагласи. Това е основна причина, поради която справянето с предизвикателството на „ромските квартали“ е ключов политически приоритет.

Таблица 14: Основни индикатори за дискриминация по тип местоживеене (вътре или извън ромски квартал)

	Извън ромски квартал	В ромски квартал
Дял на хората, които са се чувствали дискриминирани през последните 12 месеца (на каквото и да е основание)	11.5	15.6
Дял на хората, които са осведомени за съществуването на лакони, забраняващи дискриминацията)	36.4	28.1

Дял на хората на възраст 16+, които са се чувствали дискриминирани (в която и да е област) през последните 12 месеца и са съобщили за последния случай на дискриминация	11.4	0.0
Дял на хората, които са се чувствали дискриминирани през последните 12 месеца		
когато са на работа (n=13,587)	8.7	19.0
при достъпа до здравни услуги (n=17,988)	7.2	19.4
при контакт с училищните власти – на респондента или като родител (n=4,852)	7.9	22.6
при контакт с администрацията (n=13,771)	13.4	24.7

Бележки: ^a От респондентите на възраст над 16 години, които са се чувствали дискриминирани, от тези, които са били в риск да бъдат дискриминирани през последните 12 месеца: при търсене на работа, на работното място, при контакт с училищните власти, при достъп до здравни услуги, при търсене на жилище през последните 5 години, при контакт с администрацията, както и в бар, ресторант, хотел, при пазаруване, в общественя транспорт; претеглени проценти, n - непретеглено число в скоби.

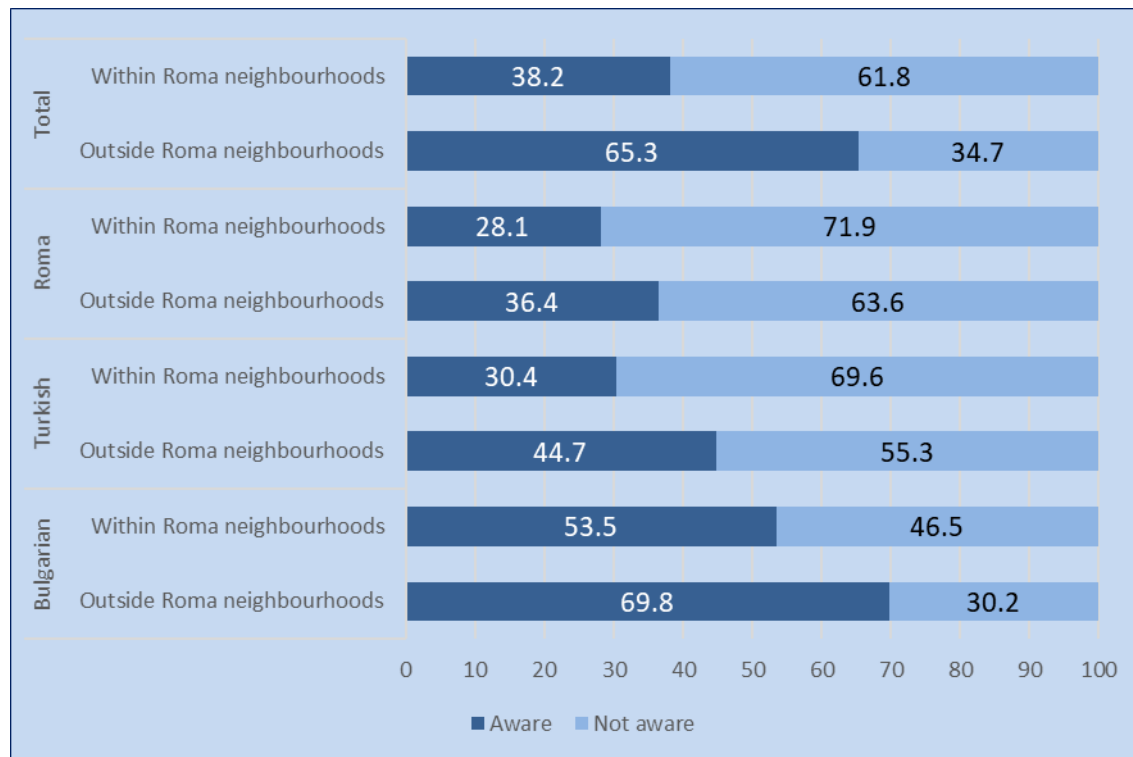
^b Остатъкът до 100% включва неотговорилите (ако има такива) на основния въпрос(и); резултатите за етноси, различни от българския, турския и ромския, също не са включени поради малкия им брой.

^c Въпрос: „През последните 12 месеца почувствахте ли се дискриминиран?...“ (за всяка ситуация и на каквото и да е основание)

Източник: Проучване на НСИ/ФРА 2020

Лошата осведоменост за основните права и за това какво представлява дискриминационно действие допринася за неразбирането и недокладването на дискриминация. Осведомеността за законите, забраняващи дискриминация въз основа на цвят на кожата, етнически произход или религия, е ниска сред ромите и турците – но също и сред българите, живеещи в ромски квартали (Фигура 43). Резултатите са сходни по отношение на осведомеността за органите за равенство. Като цяло делът на хората, които са чували за поне един орган за равенство, е 84,6% от живеещите извън ромските квартали – и само 50,8% от живеещите в тях.

Фигура 43: Познаване на законите, забраняващи дискриминацията, основана на цвета на кожата, етническия произход или религията, от всички респонденти на възраст 16+ по самоопределена етническа принадлежност и тип местоживееене (вътре или извън ромски квартал) (%)

Бележки: ^a От респондентите на възраст 16 и повече години (n = 26 380); претеглени резултати.

^b Въпрос: „Доколкото ви е известно, има ли закон в България, който забранява дискриминацията, основана на цвета на кожата, етническия произход или религията?“

^c Резултатите за етноси, различни от българския, турския и ромския, не са включени поради малкия им брой.

Източник: Проучване на НСИ/ФРА 2020

Заклучения и препоръки

Подготвителното, пилотното и тестовото проучване, предшестващо проучването, проведено в рамките на проекта „Нови подходи за събиране на данни за труднодостъпни групи от населението, изложени на риск от нарушаване на техните права“, разкрива, че стратегическите документи, насочени към намаляване на социалните различия между ромите и неромите, рядко се основават на валидни и актуални количествени данни и показатели.¹²⁸ Настоящият доклад има за цел да предложи варианти за запълване на този пропуск.

В него се очертават основните предизвикателства, пред които са изправени ромите в България по отношение на социално-икономическия им статус, излагането им на дискриминация, тормоз и насилие и тяхното въздействие върху риска от множествена депривация (уязвимост). Предложени са допълнителни специфични национални показатели, необходими за мониторинга на намаляването на социалните неравенства и социалното приобщаване на ромите в България през следващия програмен период. Повечето от включените в изследването индикатори съответстват на индикаторите, приети от Европейската комисия за наблюдение на резултатите от прилагането на стратегическата рамка на ЕС за равнопоставеност и участие на ромите, и могат да се използват като отправна точка за измерване на напредъка по отношение на приобщаването на ромите. За да бъдат тези индикатори оперативни, правителството трябва да определи изрични количествени цели за ключови области на приобщаването на ромите, както се предлага в препоръката на Съвета от март 2021 г. Освен това наборът от законодателни промени и специфични за отделните сектори препоръки, описани по-долу, биха направили процеса на приобщаване на ромите по-ефективен и ефикасен.

Настоящият доклад очертава многоизмерния характер на лишенията, с които се сблъскват ромите в България. Комбинацията от бедност, сегрегация, маргинализация, ниско образование и излагане на дискриминация, тормоз и насилие възпроизвежда порочния кръг на социално изключване и предаване на многоизмерната бедност на следващите поколения.

Основната цел на проекта бе да се изпробват нови подходи по отношение набирането на данни за положението на населението, изложено на риск от бедност, социално изключване и маргинализация и нарушаване на правата му. Данните, обобщени в настоящия доклад, не само потвърждават, че ромите са етническата група с най-висок риск в това отношение. Анализът поставя данните от проучването в по-широк контекст с цел да се разберат по-добре факторите, водещи до лишенията, с които се сблъскват ромите, и да се информират политиките и структурите на гражданското общество, формулиращи политиките за справяне с проблемите.

¹²⁸ Илчева, М. и Л. Кунева. (2019). Преглед на правната и политическата рамка за справяне с „уязвимостта“ към бедност, социално изключване и нарушаване на основните права в България. София, НСИ (доклад, разработен в рамките на проект BGLD-3.001-0001 „Нови подходи за генериране на данни за труднодостъпни групи от населението, изложени на риск от нарушаване на техните права“); Марков, Д. и Кунева, Л. (2019), Преглед на [данните и индикаторите](#) за мониторинг на „уязвимостта“ на рисковите групи в България ([Преглед на данните и индикаторите за мониторинг на „уязвимостта“ на рисковите групи в България](#)), София, Национален статистически институт (доклад, разработен в рамките на BGLD-3.001-0001 Проект „Нови подходи за генериране на данни за труднодостъпни групи от населението, изложени на риск от нарушаване на техните права“); доклад на FRA „Ключови показатели за социално включване и основни права в България“.

През декември 2021 г. българското правителство представи на Европейската комисия актуализираната си Национална стратегия за равенство, приобщаване и участие на ромите (2021-2030 г.). Коментирането на конкретните политики, предвидени в Стратегията, излиза извън обхвата и целта на настоящия доклад (освен общото „отделете ресурси и го направете!“). Препоръките по-долу очертават няколко предварителни условия, необходими за постигане на целите на Стратегията.

Премахване на важни пропуски в законодателството

Както е посочено в доклада, редица пропуски в законодателните актове косвено узаконяват дискриминацията срещу ромите в съответните области. Отстраняването на тези пропуски ще позволи на населението в неравностойно положение да се ползва ефективно от основните си права.

Закон за защита срещу дискриминация

Дефиницията на „сегрегация“ като „принудително разделяне“, приложена в Закона, не отговаря напълно на изискванията на Директива 2000/43 на Съвета на Европейския съюз и на практика узаконява съществуването на териториална сегрегация (гета в големите градове), както и на училищната сегрегация. Изменението на тази разпоредба би засилило правното основание за оспорване на сегрегацията.

Закон за гражданската регистрация

Някои процедури, свързани с подаването на заявления за регистрация на постоянен или настоящ адрес в Закона за гражданската регистрация (и по-специално изискването за представяне на актове за собственост и/или договори за наем за регистрация на постоянен адрес), създават условия за системни нарушения на конституционното право на свободно движение, труд и семеен живот. Освен това те правят невъзможно подновяването на лични карти и паспорти с изтекъл срок на валидност за хора, които нямат актове за собственост или договори за наем/аренда на имоти. Преразглеждането на тази разпоредба би затворило вратичките, позволяващи на десетки хиляди български граждани и техните деца да живеят „извън закона“ и с нарушени граждански права в периферията на обществото без основни документи за самоличност и без достъп до административни, образователни, здравни, социални и други услуги на държавата.

Закон за здравното осигуряване

Разпоредбите на Закона за здравното осигуряване относно възстановяването на осигурителните права на практика възпрепятстват достъпа на значителен брой роми до основни здравни услуги. Повторното приемане на предишната редакция на чл. 109 от Закона (както беше до 2015 г., когато здравноосигурителните права се възстановяваха след заплащане на дължимите вноски за последните 36 месеца (от 2015 г. Законът гласи, че следва да се платят вноски за 60 месеца) би се отплатило в по-добър достъп до здравеопазване и в по-ниски разходи за здравната система в дългосрочен план.

Създаване на стабилна и надеждна система за мониторинг

Подготвителното, пилотното и тестовото проучване, предшествващи проучването, проведено за целите на проекта, разкрива, че стратегическите документи, насочени към намаляване на социалните различия между ромите и неромите, рядко се основават на количествени данни и показатели за състоянието на ромите.¹²⁹ Съществуват обаче много данни и през следващите години ще бъдат генерирани още повече. Предизвикателството е да се подобри тяхното качество, като се прилагат подходящи показатели.

Актуализиране на целите на стратегията

Националната стратегия за равенство, приобщаване и участие на ромите (2021-2030 г.) има 24 показателя за резултат, от които само 10 имат отговор „да“ в графата „възможно е да се разбият (дезагрегира) по етнически признак“. Данните от проучването, проведено за целите на настоящия проект, позволяват попълване на останалите показатели - и разширяване на списъка. Освен това те могат да послужат като отправна точка, спрямо която да се следи напредъкът в постигането на целите, заложи в стратегията. Препоръчително е правителството да планира предварително събирането на данни в средата на периода (в съответствие с необходимостта от средносрочна оценка на напредъка по изпълнението на Рамката на ЕС за равенство, приобщаване и участие, която Европейската комисия планира за 2025 г.).

Запълване на пропуските в данните по отношение на териториалната сегрегация

Многобройни изследвания очертават пространствената сегрегация, с която се сблъскват ромите. Възможно е проучването да е подценило нейния мащаб, като се има предвид методологията на извадката, основана на адресната регистрация. Трябва да се обърне внимание на териториалните измервания на уязвимостта и се препоръчва създаването на надеждна карта на сегрегирани селища, които спешно се нуждаят от намеса. Такова картографиране може да се използва за целите на извадката в бъдещи изследвания. Освен това то може да послужи за основа на мерките за инфраструктурни инвестиции в маргинализираните ромски общности (а именно подобряване достъпа до канализация, вода, транспорт и събиране на отпадъци), както и за узаконяване на годните за живот неформални жилища. Една проста стъпка би могла да бъде включването на променлива „тип квартал“ в ежегодните изследвания на НСИ EU SILC и LFS.

Изчерпателно отразяване на дискриминацията

Понастоящем дискриминацията се отчита чрез възприемането ѝ от населението, изложено на риск от нарушаване на правата му - въз основа на преки въпроси в проучването относно възприемането

¹²⁹ Илчева, М. и Кунева, Л. (2019). Преглед на правната и политическата рамка за справяне с „уязвимостта“ към бедност, социално изключване и нарушаване на основните права в България. София, НСИ (доклад, разработен в рамките на проект BGLD-3.001-0001 „Нови подходи за генериране на данни за труднодостъпни групи от населението, изложени на риск от нарушаване на техните права“); Марков, Д. и Кунева, Л. (2019), Преглед на [данните и индикаторите за мониторинг на „уязвимостта“ на рисковите групи в България](#) (Преглед на данните и индикаторите за мониторинг на „уязвимостта“ на рисковите групи в България), София, Национален статистически институт (доклад, разработен в рамките на BGLD-3.001-0001 Проект „Нови подходи за генериране на данни за труднодостъпни групи от населението, изложени на риск от нарушаване на техните права“); доклад на FRA „Ключови показатели за социално включване и основни права в България“.

(усещането), че дадено лице е било дискриминирано „поради това, че е ром“. Въпросите за личното усещане за дискриминация могат да бъдат допълнени с проективни въпроси, като например „Имате ли роднина (член на семейството, близък, приятел, съсед), който е бил жертва на дискриминация/насилие/тормоз“. По този начин до известна степен се избягва неудобството/срамът на респондента да сподели пред непознато лице, че е бил жертва. Препоръчително е да се проведат допълнителни качествени проучвания, за да се разкрият ситуацията и условията, които правят ромите уязвими. Що се отнася до основанията за дискриминация, в случая с ромите е препоръчително да се пита „Чувствали ли сте се дискриминиран/а поради това, че са Ви възприемали като ром/ка“, вместо „поради това, че сте ром/ка“. Такъв подход би бил в съответствие с определението за ромите като „общо понятие“.

Оптимизиране на процеса на събиране на данни

Проучването от един източник - като това, проведено за целите на проекта - позволява да се съпоставят различни характеристики, свързани с уязвимостта, и да се очертаят причините за тях. Това е важно предимство от гледна точка на политиката, но е свързано със сложност и голяма продължителност на интервюто, както и с рискове за качеството на данните. За целите на мониторинга на напредъка събирането на данни за отделните тематични области чрез тематични модули в съществуващите стандартни статистически инструменти (изследвания) може да бъде по-стабилно и ефикасно, отколкото чрез едно (дълго и сложно) интегрирано проучване. Специфичните за сектора данни (напр. за бедността, заетостта или участието на пазара на труда) могат да бъдат получени от EU SILC и LFS. Тези проучвания вече включват въпроси за етническата принадлежност и генерират важни данни в съответните тематични области. Допълването на техните стандартни въпросници с кратки тематични модули за дискриминацията и тормоза в съответните области би спестило разходи и би позволило по-често наблюдение.

Това не означава, че изследванията на ромите по поръчка ще остаряват. Дори напротив: те могат да се задълбочат в проблемите на сътрудничеството, доверието (особено към полицията и съдебната система), участието, стратегиите за оцеляване и т.н. Те могат да съдържат и тематични модули за събиране на информация, необходима за оценка на очакваната продължителност на живота (тествано от FRA).

Във всички подобни инструменти модулите за етническа принадлежност трябва да надхвърлят въпроса за самоидентификация. Те трябва да позволяват избор на втора идентичност, с която респондентът се идентифицира (успешно приложено от Чехия, Унгария и Словакия), както и въпроси за езика, на който се говори у дома, и религията. Триангулацията на такива данни би позволила по-точно определяне на етническата идентичност за целите на политическия/управленския процес. За да се гарантира, че ромските групи са обхванати изчерпателно, стандартните извадки следва да бъдат увеличени (както беше в случая с EU SILC 2020 в Словакия).

Измерване на антициганизма и социалната дистанция

Предразсъдъците и антициганизмът са основен двигател на дискриминацията. Новата Рамка на ЕС за равенство, приобщаване и участие на ромите отразява този аспект в предложения портфейл от показатели. Ето защо е силно препоръчително да се включат въпроси за социалните дистанции в тематичните допълнителни модули към стандартните проучвания, както и други подходящи показатели, подобни на тези в Европейското изследване на ценностите.

ИЗТОЧНИЦИ

Bezemer, D. J. (2006). Poverty in Transition Countries. *Journal of Economics and Business*, Vol. IX – 2006, No 1 (11-35)

Breen, R. and J. O. Jonsson. (2005). 'Inequality of Opportunity in Comparative Perspective: Recent Research on Educational Attainment and Social Mobility. *Annual Review of Sociology*; 2005. 31:223-243.

Cherkezova, S., Tomova, I. (2013). *An Option or Last Resort? Migration of Roma and Non-Roma from CEE Countries*. Bratislava: UNDP.

CERD (Committee on the Elimination of Racial Discrimination). *Concluding observations on the combined twentieth to twenty-second periodic reports of Bulgaria*.11.05.2017

Committee on Adolescence. (1998). Adolescent pregnancy – current trends and issues. *Pediatrics*, 103. pp. 516-520.

Committee on the Elimination of Racial Discrimination. (2017). Concluding observations on the combined twentieth to twenty-second periodic reports of Bulgaria.11.05.2017;

Council of Europe. (2016). Committee on Equality and Non-Discrimination, No Hate Parliamentary Alliance. *Anti-Gypsyism in Europe*. Information memorandum prepared by the Secretariat. Strasbourg.

CPT (2018). *Report to the Bulgarian Government on the visit to Bulgaria carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 25 September to 6 October 2017* (CPT/Inf (2018) 15), Strasbourg, 4 May 2018, § 20.

European Commission. (2019). [Education and Training: Monitor 2019 – Bulgaria](#).

European Commission (2018). *Civil Society Monitoring Report on Implementation of the National Roma Integration Strategies in Bulgaria: Focusing on Structural and Horizontal Preconditions for Successful Implementation of the Strategy*. Brussels, European Commission. (2019).

European Commission (2016). *Communication from the Commission to the European Parliament and the Council: Assessing the implementation of the EU Framework for National Roma Integration Strategies and the Council Recommendation on effective Roma integration measures in the Member States – 2016*. Brussels.

European Commission (2020). *Overview of the Impact of Coronavirus Measures on the Marginalised Roma Communities in the EU*.

European Parliament, Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs. (2019). [Scaling up Roma Inclusion Strategies: Truth, Reconciliation and Justice for Addressing Antigypsyism](#). Brussels: European Parliament.

Emigh, R. and I. Szelenyi (Eds.) (2001) *Poverty, Ethnicity and Gender in Eastern Europe During the Market Transition*. PRAEGER, Library of Congress, Westport, Connecticut, London.

Ferreira, F. (1999). 'Economic Transition and the Distributions of Incomes and Wealth'. *Economic of Transition*, 7 (2): 377-410.

Fodor, E. and D. Horn (2015). "Economic Development" and Gender Equality: Explaining Variations in the Gender Poverty Gap after Socialism. *Social Problems*, 2015, 62, 286–308

Fodor, É. and B. Nagy (2014). "An ebbing tide lowers all boats". How the great recession of 2008 has affected men and women in Central and Eastern Europe. In: Eydoux, A., A. Math and H. Périvier (Eds.) *European Labour Markets in Times of Crisis. A Gender Perspective*. Paris: OFCE.

FSG (2009). *Health and the Roma Community. Analysis of the Situation in Europe: Bulgaria, Czech Republic, Greece, Portugal, Romania, Slovakia, Spain*. Madrid.

FRA (2016). EU-MIDIS II. *Second European Union Minorities and Discrimination Survey. Roma selected findings*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2016.

FRA (2018). *Fundamental Rights Report 2018*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

FRA & UNDP (2012). *The situation of Roma in 11 EU Member States. Survey results at a glance*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Freedom House (2017). Freedom of the Press 2017 – Bulgaria Profile. Достъпен в интернет на адрес: <https://freedomhouse.org/report/freedom-press/2017/bulgaria> . 61 АЕЖ-България (2017).

Gatenio Gabel, S. 2009. The growing divide: the marginalisation of young Roma children in Bulgaria. *International Journal of Social Welfare* 2009: 18: 65–75

Gatti, R., S. Karacsony, K. Anan, C. Ferre, and C. de Paz Nieves, 2016. *Being Fair, Faring Better: Promoting Equality of Opportunity for Marginalized Roma*. Directions in Development. Washington, DC: World Bank.

Gortazar, L., K. Herrera –Sosa, D. Kutner, M. Moreno and A. Gautam (2014). 'How Can Bulgaria Improve Its Educational System? An Analysis of PISA 2012 and Past Results'. *Working Paper* 91321. Washington, DC: World Bank Group.

Healy, R. (1971). Effects of Improved Housing on Worker Performance. *The Journal of Human Resources*, 6(3), 297-308. doi:10.2307/144952.

Hobcraft, J., K. Kiernan. (2001). Childhood poverty, early motherhood and adult social exclusion. *British Journal of Sociology* (2001) 52 (3): 495-517.

Ilcheva, M. and Kuneva, I. (2019). Overview of the legal and policy framework addressing 'vulnerability' to poverty, social exclusion and violation of fundamental rights in Bulgaria. Sofia, NSI (report developed under BGLD-3.001-0001 Project "Novel Approaches to Generating Data on hard-to-reach populations at risk of violation of their rights")

IOM (2015). *Implementation of the National Roma Integration Strategy and Other National Commitments in the Field of Health: Bulgaria. A multi-stakeholder perspective report on 2005 – 2014 developments.*

Ivanov, A., Kagin, J. (2014). Roma poverty in a human development perspective. Roma Inclusion Working Papers: UNDP: Bratislava.

Ivanov, A. (2013). Roma poverty in Bulgaria: How to understand it and what to do about it? *Население*, Issue no. 5-6/2013, pp.31-63.

Ivanov, A. (2012). 'Quantifying the Unquantifiable: Defining Roma Populations in Quantitative Surveys'. In: *Население*. 2012/ 3-4.

Kalinowski, S., Kielbasa, B. (2017). Risk of poverty and social exclusion in the European Union in the context of sustainable development. Proceedings of the 8th International Scientific Conference Rural Development 2017.

Karamessini, M., J. Rubery (2014). The challenge of austerity for equality: A consideration of eight european countries in the crisis. In: Eydoux, A., A. Math and H. Périvier (Eds.) *European Labour Markets in Times of Crisis. A Gender Perspective*. Paris: OFCE.

Lawlor, D.A., Shaw, M. (2002). Too much too young? Teenage pregnancy is not a public health problem. *International Journal of Epidemiology*, 31(3). pp. 552-554.

Lengyel, G., P. Róbert. (2003). '[Middle Classes in the Making in Central and Eastern Europe](#).' In: Mikhalev, V. (ed.). *Inequality and Social Structure during the Transition*. Palgrave Macmillan-UNU WIDER, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, pp.99-132.

Markov, D. and Kuneva, L. (2019). Overview of data and indicators for monitoring "vulnerability" of groups at risk in Bulgaria (Преглед на данните и индикаторите за мониторинг на „уязвимостта“ на рисковите групи в България), Sofia, National Statistical Institute (report developed under BGLD-3.001-0001 Project "Novel Approaches to Generating Data on hard-to-reach populations at risk of violation of their rights"); FRA report "Key social inclusion and fundamental rights indicators in Bulgaria"

Marmot, M. (2015). *The Health Gap. The Challenge of an Unequal World*. Bloomsbury.

Mihaylova, D. (2013). Civil registration in Bulgaria - a state of uncertainty. Study of problems related to the issuance of personal documents to citizens of Roma origin under the Civil Registration Act. Report. Sofia, Open Society Institute

Milanovic, B. (1998). [Income, Inequality and Poverty during the Transition from Planned to Market Economy](#). Washington, D.C.: The World Bank.

Milanovic, B. (1999). Explaining the increase in inequality during transition. *Economics of Transition* 7: 299-341.

Milanovic, B. and L. Ersado (2008). [Reform and inequality during the transition: An analysis using panel household survey data, 1990-2005](#). MPRA Paper No. 7459.

Mitev, P.-E., I. Tomova, L. Kostadinova. (2001). 'The Price of Procrastination? The Social Costs of Delayed Market Transition in Bulgaria'. In: *Poverty, Ethnicity and Gender During Market Transition*. Emigh, R. and I. Szelenyi (Eds.), PRAEGER, Library of Congress, 2001 (pp. 33-67)

Mitra, P. and R. Yemtsov (2006). [Increasing Inequality in Transition Economies: Is There More to Come?](#) *World Bank Policy Research Working Papers N 4007*. World Bank: Washington, DC.

NSI (2016). [Poverty and Social Inclusion Indicators in 2015](#).

NSI (2017). [Poverty and Social Inclusion Indicators in 2016](#).

NSI (2018). [Poverty and Social Inclusion Indicators in 2017](#).

NSI (2019). [Poverty and Social Inclusion Indicators in 2018](#).

NSI (2020). [Poverty and Social Inclusion Indicators in 2019](#).

NSI (2021). [Poverty and Social Inclusion Indicators in 2020](#).

Peric, T. (2012). The Housing Situation of Roma Communities: Regional Roma Survey 2011. UNDP Europe and the CIS: Bratislava, Slovakia

Raicov, M. & A. Feher & V. Goşa (2018). "Social Inclusion, Sustainable Development and Evolution of Rural Poverty in Romania," *Agricultural Economics and Rural Development*, Institute of Agricultural Economics, vol. 15(1), pages 71-81.

Ringold, D. (2000). *Roma and the Transition in Central and Eastern Europe: Trends and Challenges*. Washington D.C.: The World Bank. 2000.

Ringold, D., M. Orenstein, E. Wilkens. (2003). *Roma in an Expanding Europe: Breaking the Poverty Cycle*. Washington D.C.: The World Bank

Shiffman, J., Smith, S. (2007). Generation of political priority for global health initiatives: a framework and a case study of maternal mortality. *Lancet*, 370. pp. 1370–79.

Social Exclusion Unit (1999). *Teenage Pregnancy*. London: HMSO.

Solari, C. D. & Mare, R. D., 2012. Housing crowding effects on children's wellbeing. *Social science research*, 41(2), 464–476. doi:10.1016/j.ssresearch.2011.09.012.

Stoytchev, L. (2012). Movement of prices, unemployment rate and the Roma content in the Bulgarian press in the dailies, August 2010-February 2011 . *Nasselenie Review*, 3-4 2012, BAS (128-141);

Stoytchev, L. (2020). [Attitudes and distances of the Bulgarians of reproductive age towards the Roma](#) In: Tomova, I. Stoytchev, L., Ivanov, M. [Demographic Imbalances and Social Inequalities between the Large Ethnic Groups in Bulgaria](#).

Tomova, I. (1999) *Poverty in Bulgaria: Ethnic Dimensions of Poverty*. Fieldwork report to the World Bank.

Tomova, I. (2009). Roma fertility and reproductive health: Cultural specificities enervating the programmes for family planning in some Roma subgroups. In: *Fertility in Bulgaria and State Policy*. Sofia: CPS, 2009, (pp. 269-290).

Tomova, I. (2012). Stereotypes and Prejudices about the Roma in the Press. В: *Население* 3-4/2012. (с. 96-127).

Tomova, I. (2013). 'Bulgaria: The Persistent Challenges to Roma Education.' In: SUDOSTEUROPA Mitteilungen, 04/ 2013.

Tomova, I. (2013-b). 'The unwanted people – prejudices and stereotypes, discrimination and social exclusion. Analysis of the situation of Roma in Bulgaria'. In: Devetak, S. (Ed.) 2013. *Tackling Stereotypes and Prejudices between Roma and Non-Roma in the EU Member States: Bulgaria, Italy, Romania and Slovenia*. Maribor: ISCOMET. pp. 17-58

Tomova, I., V. Angelova (2013). *Women and Violence in the Intimate Partnership in Roma Communities*. Sofia: IMIR, 2013/ Илона Томова, Виолета Ангелова, 2013. Жените и насилието в интимното партньорство в ромските общности (136).

Tomova, I., L. Stoytchev (2012). "Gender Dimensions of Roma Inclusion", Field work report to The World Bank, 2012.

Tomova, I., L. Stoytchev (2013). Roma Representations in the District of Razgrad. In: „Население“ 2013/5-6 (175-186).

Tomova, I., L. Stoytchev, S. Cherkezova (2013). 'Comparative Analysis of the Main Results in Bulgaria, Italy and Slovenia'. In: Devetak, S. (Ed.) 2013. *Tackling Stereotypes and Prejudices between Roma and Non-Roma in the EU Member States: Bulgaria, Italy, Romania and Slovenia*. Maribor: ISCOMET. pp. 177-188.

Tomova, I., I. Vandova, V. Tomov (2000). *Poverty, Ethnicity and Gender. Case Studies in Bulgaria*.

Topalova, V. (2002). Social Representations of Gypsies in Europe: East-West Comparison. *Sociological Problems*, 34, Special Issue, 129-139

UNICEF Innocenti Occasional Papers. Flemming, J. and J. Micklewright. (1999). *Income Distribution, Economic Systems and Transition*. Florence.

UNICEF Innocenti Research Centre, 2006. *Child Consumption Poverty in South-Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States*. Florence: Innocenti Report Card.

UNICEF Innocenti Research Centre. (2001). *A League Table of Teenage Births in Rich Nations*. Florence: Innocenti Report Card.

Weeds, M. (2012). Government policy towards the Roma Communities of Bulgaria from the Ottoman Empire to the People's Republic. *Nasselenie Review*, 3-4 2012, BAS (54-66);

The World Bank. (1999). *Bulgaria: Poverty during the Transition*. Report No. 18411. Washington DC: The World Bank.

The World Bank. 2017. *Bulgaria Housing Sector Assessment*. Washington, DC.

Wilkinson, R. K. Pickett. (2009). *The Spirit Level. Why Greater Equality Makes Societies Stronger*. Penguin Books.

Wilson, W.J. (1999). *When Work Disappears. The World of the New Urban Poor*. University of Chicago Press.

Wilson, W.J. (1987). *The Truly Disadvantaged. The Inner City, the Underclass and Public Policy*. University of Chicago Press.

Асоциация на европейските журналисти – България (2018). Правителството не бива да си затваря очите за констатациите на ЕК за медийната среда в България“, 15.11.2018.

Белева, И. (2005). Социално-икономически фактори и последствия върху демографското развитие на страната. В: Иванов, М. и А. Атанасов (ред.), 2005. *Демографско развитие на Република България*. София: НССЕДИ към МС, БАН, НСИ, Фонд на ООН за населението.

БХК (Български Хелзинкски комитет). (2002). *Етническите малцинства в печата*. София.

БХК (Български Хелзинкски комитет). (2016). [Правата на човека в България през 2015 г.](#) София.

БХК (Български Хелзинкски комитет). (2017). [Правата на човека в България през 2016 г.](#) София.

БХК (Български Хелзинкски комитет). (2018). [Правата на човека в България през 2017 г.](#) София.

БХК (Български Хелзинкски комитет). (2020). [Правата на човека в България през 2019 г](#) София.

БХК (Български Хелзинкски комитет). (2021). [Правата на човека в България през 2020 г.](#) София.

Георгиев, Ж., И. Томова, М. Грекова, К. Кънев (1993) Някои резултати от изследването „Етнокултурната ситуация в България – 1992“. сп. *Социологически преглед*, кн. 3, 1993, стр. 55-81.

Грекова, М. (2007). „Етнически предразсъдъци и дискриминация: от сегрегация към „образователна интеграция“ на деца от ромски произход в България.“ В: *Иновативна социология*. София: Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“.

Грекова, М. (2018). Защо е неуспешна политиката на „образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства“. В: Бояджиева, П., М. Канушев, М. Иванов (ред.). *Неравенства и социална (дез)интеграция: в търсене на заедност*. София: Издателство „Изток-Запад“.

Димитров, Д., Чакалов, Б., Георгиева, И., Дечев, К. (1980). Утвърждаването на социалистическия начин на живот сред българските граждани от цигански произход. Строго поверителен доклад на групата за емпиричното социологическо изследване до Отдел „Пропаганда и агитация“ на ЦК на БКП. София.

Димова, Л. (ред.) (2004). Ромите: другото измерение на промените. София: USAID и „Партньори-България“.

Дянков, С. (2015). Микроикономика на посткомунистическия преход. В: Дянков, С., Аслунд, А. (2015). *След стената. Преходът в Източна Европа*. ИК „Колибри“.

Желязкова, М. (2018). Качество на работните места и динамика на съответствието между качеството на работните места и качеството на работната сила в страната. В: ИИНЧ-БАН. *Мерки за преодоляване на демографската криза в Република България*, т. 4. С., Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“. ISBN 978-954-322-964-2.

Иванов, И. (1996). “Пигмалион ефектът” при възприемане от учителя на ученици от основните етноси. В: Педагогика, №10, 1996.

Иванов, И. (2000). *Педагогическият подход при работа с деца от различни етноси – проявления на “ефекта на очакването”*. В: Аспекти на етнокултурната ситуация в България. Осем години по-късно. С. АКСЕС.

Иванов, М. и И. Томова (1994) Етнически групи и междуетнически отношения в България. В: Русанов, Валери (съст.). Аспекти на етнокултурната ситуация в България. София, Асоциация АКСЕС.

Иванов, М. (2017) Щрихи от образа на българските мюсюлмани – 2016. В: Иванова, Е. (съст.) Мюсюлманите в България: динамика на нагласите. София. Издателство на НБУ.

Иванов, М. (2010) [Преброяването догодина вече е компрометирано](#). Mediarpool.

Иванова, Е., А. Гълъбов, Б. Димитрова, И. Томова, М. Иванов, С. Хинкова (2014). Нагласи на мюсюлманите в България – 2011. В: Иванова, Е. (2014) *Ислямизирани Балкани: Динамика на разказите*. София, И-во на НБУ, стр.226-254.

Канушев, М. (2018). Стигматизираната девиантност, или как се конституира множествена изключеност. В: Бояджиева, П., М. Канушев, М. Иванов (ред.). *Неравенства и социална (дез)интеграция: в търсене на заедност*. София: Издателство „Изток-Запад“.

Колев, К., А. Райчев, А. Бунджулов (2000). Училището и социалните неравенства. София: ЛИК.

Костов, И. (2019). Свидетелства за прехода 1989-1999. София: Издателство „Сиела“.

Лазарова, Г. (2002). Образът на ромите. Едно изследване на съвременния български печат. София: СЕГА.

Марушиакова, Е., Попов, В. (1993). *Циганите в България*. София: Клуб 90.

Миленкова, В. (2004). Отпадането от училище. София: АИ „Проф. Марин Дринов“.

Миленкова, В. (2009). Българското училище във фокуса на неравенствата. София: АИ „Проф. Марин Дринов“.

Митев, П.-Е. (1995) Връзки на съвместимост и несъвместимост в ежедневието между християни и мюсюлмани в Българи (социологическо изследване, 1994). В: Желязкова, А. (съст.) *Връзки на*

съвместимост и несъвместимост между християни и мюсюлмани в България. София, МЦМПКВ, стр.165-212.

Митев, П.-Е. (2012). Новият човек и периферният капитализъм. Доклад, представен на вътрешен семинар на Институт „Иван Хаджийски“ на 14 май 2012 г. в СУ „Св. Климент Охридски“, София.

Митев, П.-Е., Ж. Георгиев, И. Томова, К. Кънев (1997) Връзки на съвместимост и несъвместимост между християни и мюсюлмани в Българи, II част. София, Архив на МЦПМКВ.

Михайлова, Д., Кашъмов, А. (2017). Разрушаването на незаконни жилища в ромските махали: Устойчиво решение за ромска интеграция или проблем на дискриминация на ромите в България? OPEN SOCIETY FOUNDATIONS: София.

Моралийска-Николова, С. (2021). Отложените раждания в България – същност, последици, перспективи. Докторска дисертация, ИИНЧ-БАН.

НСИ (1994) Национален статистически институт. Преброяване на населението и жилищния фонд към 4 декември 1992 година. Резултати от преброяването. Том I. Демографски характеристики. София, 1994.

НСИ (1995). *Резултати от преброяването на жилищния фонд, т. II. Жилищни условия на населението.* София: Статистическо издателство и печатница.

НСИ (2003). *Преброяване на населението, жилищния фонд и земеделските стопанства през 2001, том 2. Жилищен фонд, кн.1. Жилищни условия на населението.* София.

НСИ (2003). *България: Предизвикателствата на бедността. Анализ на данни на многоцелевото наблюдение на домакинствата.* София, НСИ.

НСИ (2004) Национален статистически институт. Преброяване на населението, жилищния фонд и земеделските стопанства през 2001. том 1, Население, книга 1, Демографски и социални характеристики на населението. София.

НСИ (2012) [Преброяване на населението и жилищния фонд през 2011 година. Том 1. Население. Книга 2. Демографски и социални характеристики.](#) София.

НСИ (2016а) [Индикатори за бедност и социално включване през 2015 г.](#) София.

НСИ (2021). [Население и демографски процеси през 2020 година.](#)

НССЕИВ (2017). *Административен мониторингов доклад за 2016 г. за изпълнението на Националната стратегия на Република България за интегриране на ромите (2012-2020)*

Нончев, А., П. Мондон, В. Миленкова (2007). Причини за отпадане на децата от училище в България. София: Изток-Запад.

Пампоров, А. (2006). *Ромското всекидневие в България.* София: Международен център за изследване на малцинствата и културните взаимодействия.

- Пампоров, А.** (2007). Броят на ромското население в България като проблем при изграждането на адекватна социална политика. В: Топалова, В. Пампоров, А. (съст.) 2007. *Интеграция на ромите в българското общество*. София, Институт по социология при БАН
- Пампоров, А.** (2009). *Социални дистанции и етнически стереотипи за малцинствата в България*. София: Институт Отворено общество.
- Пампоров, А.** (2011). Пияните мургави престъпници (Образът на ромите в българските печатни издания в предизборен контекст). В: *Население*, 2011/3-4.
- Попова, М., К. Лещанска.** (2006). *Ромите в медиите през 2003 и 2005г.* София.
- ПРООН** (2002). *Извън капана на зависимостта. Ромите в Централна и Източна Европа*. София.
- Световна банка** (2002). *България: Променящият се профил на бедността*. София.
- Селени, И.** (2013). *Бедност и социална структура в преходните общества: Първото десетилетие на посткомунизма*. Пловдив: ПК „Жанет“.
- Селени, И.** (2019). *От държавен социализъм към посткомунистически капитализъм. Критически поглед*. София: Издателство „Изток-Запад“.
- Старк, Д., Л. Бруст.** (2004). *Постсоциалистически траектории. Трансформирането на политиката и собствеността в Източна Европа*. София: ИК „Амат-АХ“.
- Станчев, К. и др.** (2004). *Анатомия на прехода*. София: Издателство „Сиела“.
- Стойчев, Л.** (2011). Динамика на цените, заетост и активност на медиите по отношение на ромите през периода август 2010 – февруари 2011.
- Стойчев, Л.** (2020). Нагласи и дистанции на българите във фертилна възраст спрямо ромите. В: Томова, Стойчев, Иванов 2020. *Мерки за преодоляване на демографската криза в Република България, т. 5, Демографски дисбаланси и социални неравенства между големите етнически групи в България (181-212)*.
- Стойчев, Л.** (2020b). Жилищната ситуация в Република България. Жилищните нужди на уязвимите етнически и религиозни групи. В: Томова, Стойчев, Иванов 2020. *Мерки за преодоляване на демографската криза в Република България, т. 5, Демографски дисбаланси и социални неравенства между големите етнически групи в България (109-139)*.
- Сугарев, Е., Х. Христов, К. Николов** (2016, 2017, 2018). *Корупционната България. История на българската корупция в годините на преход към демокрация*. Том 1, 2, 3.
- Танака, Дж.** (2000) Ромите в образователната система в България (проблемен анализ). София: IEP-OSI.
- Тилкиджиев, Н.** (2002). *Средна класа и социална стратификация*. София: ЛИК.
- Тилкиджиев, Н., В. Миленкова, Т. Неделчева, С. Христова, К. Петкова, Н. Милева** (2009). *Отпадащите роми*. София: Издателство „Изток-Запад“.

Томова, И. (1995). *Циганите в преходния период*, МЦПМКВ, София.

Томова, И. (2000). Отношение към ромите в България. В: Русанов, В. (съст.). *Аспекти на етнокултурната ситуация: Осем години по-късно*. София: Асоциация „АКСЕС“, Издателство „Отворено общество“.

Томова, И. (2000-б). Социална промяна и етнорелигиозни отношения. В: Фотев, Г. (съст.) Съседството на религиозните общности в България. София, Институт по социология при БАН, стр. 171-269.

Томова, И. (2005). Демографски процеси в големите етноконфесионални общности в България. В: Атанасов, А., М. Иванов (съст.) Демографско развитие в Република България. София: БАН.

Томова, И. (2006). „Етничност и социално изключване. Ромите в посткомунистическия период“. В: сб. Светове в социологията. 2006. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, (с. 537-560).

Томова, И. (2009). Здравето и ромската общност, анализ на ситуацията в Европа. Предварителен национален доклад – България. Фондация „Здравето на ромите“. Madrid 2009: FSG. ISBN: 978-84-692-5537-7.

Томова, И. (2009b). Репродуктивно здраве на ромските жени (Изследване на случай в гр. Кюстендил). *Население* 3-4/ 2009.

Томова, И. (2015). *Образът на ромите в шест електронни медии*. Разград: INTEGRO.

Томова, И., С. Николова (2011). *В огледалото на различието: Здравен статус и достъп на ромите до здравеопазване*. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.

Томова, И., Л. Стойчев, С. Черкезова, С. Николова-Моралийска (2016). „Оценка на актуализираната Национална стратегия за демографско развитие на населението в Република България (2012 г. - 2030 г.) от гледна точка на намаляване на различията, свързани с етничността“. В: *„Население“*, 2016/1

Томова, И., Л. Стойчев, М. Иванов (2020). *Мерки за преодоляване на демографската криза в Република България, том V: Демографски дисбаланси и социални неравенства между големите етнически групи в България*. Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“.

Томова, И., Я. Янакиев (2002). *Етническите отношения в армията*. София: МЦПМКВ.

Фондация С.Е.Г.А. (2016). [Доклад от проучване в България. Проект "Насърчаване на политики за преодоляване на териториалната изолация на ромите"](#). С.Е.Г.А.: София.

Фондация С.Е.Г.А. (2017). [Жилищата - фактор за интеграция на ромите](#). С.Е.Г.А.: София

Фотев, Г. (съст.) (2000) *Съседството на религиозните общности в България*. София, Институт по социология при БАН.

Фотев, Г., К. Геров, У. Ходжа, Д. Минев, А. Вендов, Т. Пейков (1996). *Българската икономика: реформи, промени и перспективи*. София. Полиграф.

Център за изследване на демокрацията (2000). [Корупция и контрабанда: Мониторинг и превенция](#). София.

Център за изследване на демокрацията (2016). [Завладяване на държавата. Противодействие на административната и политическата корупция](#). София.

Чалъков, И. А. Бунджулов, И. Христов, Л. Деянова, Н. Николова, Д. Деянов, Т. Митев и др. (2008). *Мрежите на прехода. Какво всъщност се случило в България след 1989 г.* София: Издателство „Изток-Запад“.

Черкезова, С. (2018) Миграционен опит и нагласи към образованието на българските роми. *Население*, 36 (1). София: ИИНЧ-БАН.

Шулер, С. (2009). Аспекти на маргинализацията на ромите в Румъния и България. *Население*, к. 3-4. София. ИИНЧ-БАН (79-96)

Янкова, М. (2016). Социални норми в ромските общности, които възпрепятстват достъпа на момичетата до образование и особено до средно образование. София, Детски фонд на ООН (УНИЦЕФ)

Анекси

Анекс 1: Базови индикатори за мониторинг на равенството, включването и участието на ромите

The indicators in the table below follow the list the European Commission suggested in the Portfolio of Indicators (annexed to the 2021 Communication from the Commission). In some cases, the definition of the indicators for Bulgaria slightly differs from the suggested in the Portfolio due to specific circumstances of the data collection in Bulgaria. These cases are marked under “Comments”.

Цел 1: Превенция и борба срещу антиджипсизма и дискриминацията

#	Indicator	Type	Baseline value	Comment, source
1	Share of people who felt discriminated against because of being Roma in any of the areas covered in the survey in the past 12 months.	Headline	16.5	BNSI/FRA 2020
2	Share of general population who feel uncomfortable having Roma as their neighbors	Headline	34.7	IPHS 2018
	Share of people aged 16+ who have experienced hate-motivated harassment at least 5 acts because of being Roma in the 12 months before the survey	Secondary	6.3	BNSI/FRA 2020
	Share of people aged 16+ (out of all respondents) who were physically attacked because of being Roma in the past 12 months	Secondary	0.1	BNSI/FRA 2020

* Answer “no” to the question “would you accept to live on a street where (several) Roma families live?” Source: survey conducted by the Institute for Population and Human Studies in 2018

Цел 2: Намаляване на бедността и социалното изключване

3	At-risk-of-poverty rate (below 60% of median equivalised income after social transfers)	Headline	71.1	BNSI/FRA 2020
3.1	Children < 18 at risk of poverty	Headline	77.2	BNSI/FRA 2020
4	Share of people living in a household in severe material deprivation (cannot afford 4 out of 9 items, e.g. food, inviting friends, etc.)	Headline	62.0	EU-SILC, 2020
4.1	Children < 18 living in material deprivation (lacking 1 or more from 13 items)	Headline	77.8	EU-SILC, 2020
	Share of people living in a household where at least one person has gone to bed hungry in the past month because there was not enough money for food	Secondary	24.1	BNSI/FRA 2020
	Share of children aged 0-17 living in a household where at least one person gone to bed hungry in the past month because there was not enough money for food	Secondary	29.9	BNSI/FRA 2020
	Share of people living in a household that is only able to make ends meet with (great) difficulty	Secondary		Not included in the 2020 survey
	Share of people who do not have a bank account	Secondary	50.8	BNSI/FRA 2020

Цел 3: Подпомагане на ромското участие чрез овластяване и изграждане на сътрудничество и доверие в публичните институции

5	Share of people who felt discriminated against (in any area) in the past 12 months and reported the last incident of discrimination as due to their	Headline	7.1	BNSI/FRA 2020
---	---	----------	-----	---------------

	being Roma			
	Share of people aged 16+ who did NOT report the most recent incident of harassment because as due to their being Roma (of all people who experienced harassment)	Secondary	26.4	BNSI/FRA 2020
	Share of people aged 16+ who did NOT report the most recent incident of physical attack as due to their being Roma	Secondary	(100)	BNSI/FRA 2020
	Share of Roma aged 16+ who had heard of at least one equality body, national human rights institutions or Ombudsperson office	Secondary	46.0	BNSI/FRA 2020

Цел 4: Реално увеличаване на равния достъп до качествено общо образование

7	Share of children aged from 3 up to the age of starting compulsory primary education who attend early childhood education and care	Headline	58.3	BNSI/FRA 2020
8	Share of people aged 20-24 who have completed at least upper secondary education	Headline	28.0	BNSI/FRA 2020
9	Share of children aged 6-14 who attend schools where 'all or most schoolmates are Roma' as reported by the respondents	Headline	63.5	BNSI/FRA 2020
	Share of children of compulsory-schooling age (5-18) who attend education, household members*	Secondary	81.1	BNSI/FRA 2020
	Share of people aged 16+ who felt discriminated against due to their being Roma in the past 12 months, when in contact with school authorities (as a parent/guardian or a student).	Secondary	10.6%	BNSI/FRA 2020
	Early leavers from education and training, 18-24 years old	Secondary	68.0	BNSI/FRA 2020
	Share of people aged 30-34 who have completed tertiary education	Secondary	0.0	BNSI/FRA 2020

* The indicator is calculated for age group 5-16, which is the compulsory school age in Bulgaria

Цел 5: Реално увеличаване на равния достъп до качествена и устойчива заетост

10	Share of people aged 20-64 who self-declared their main activity status as 'paid work' (including full-time, part-time, ad hoc jobs, self-employment and occasional work or work in the past four weeks)	Headline	47.2	BNSI/FRA 2020
11	Share of young people aged 15-29* whose current main activity is 'neither in employment, education or training' (NEET)	Headline	53.6	BNSI/FRA 2020
12	Gender employment gap: Difference in the paid work rate between women and men aged 20-64	Headline	32.2	BNSI/FRA 2020
	Share of people aged 16+ who felt discriminated against due to their being Roma in the past 12 months when at work	Secondary	11.0	BNSI/FRA 2020
	Share of people aged 16+ who felt discriminated against due to their being Roma in the past 12 months when looking for a job	Secondary	22.9	BNSI/FRA 2020

Цел 6: Подобряване здравето на ромите и реално увеличаване на достъпа до качествени здравни услуги

13	Difference in life expectancy at birth (general population vs. Roma)*	Headline		Current population statistics 2021 census
14	Share of people who have restricted access to health and social services:			BNSI/FRA 2020
	Share of persons self-declared as Roma with unmet medical needs	Headline	7.6	BNSI/FRA 2020
	Share of people self-declared as Roma registered with a general practitioner (GP), aged 18-65	Headline	86.4	BNSI/FRA 2020 and National Health Insurance Fund

	Proportion of immunized children self-declared by their parents as Roma aged 0-2	Headline	83.1	BNSI/FRA 2020
	Share of people aged 16+ self-declared as Roma who assess their health in general as 'very good' or 'good'	Secondary	74.3	BNSI/FRA 2020
	Share of people aged 16+ self-declared as Roma with medical insurance coverage	Secondary	46.5	BNSI/FRA 2020 survey and National Revenue Agency
	Share of people aged 16+ who have felt discriminated against due to their being Roma in the past 12 months when accessing the health services	Secondary	10.8	BNSI/FRA 2020

* To be calculated based once the results of the 2021 population census data are available

Цел 7: Реално увеличаване на равния достъпа до десегрегирани жилища и комунални услуги

15	Share of people living in housing deprivation (in an apartment that is too dark or has a leaking roof, damp walls or floors or does not have a bath/shower or indoor toilet)	Headline	65.8	BNSI/FRA 2020
16	Share of people living in a household that does not have the minimum number of rooms according to Eurostat's definition of overcrowding	Headline	71.5	BNSI/FRA 2020
17	Share of people living in a household without tap water inside the dwelling	Headline	18.1	BNSI/FRA 2020
	Share of people living in a household without a toilet, shower or bathroom inside the dwelling	Secondary	46.1	BNSI/FRA 2020.
	Share of people living in a dwelling with a leaking roof, damp walls, floors or foundation or rot in window frames of floor	Secondary	23.5	BNSI/FRA 2020
	Share of people living in a household that in the past 12 months has ever been forced to leave the accommodation or halting site	Secondary	2.7	BNSI/FRA 2020
	Share of people aged 16+ who have felt discriminated against due to their being Roma in the past 5 years when looking for housing	Secondary	(17.7)	BNSI/FRA 2020
	Residential segregation. Indicator(s) reflecting the geographic aspects of Roma situation. Access to basic services and infrastructure in the area (health services, public transports, schools, child care, etc.) because of distance, opening times or lack of service. Share of people living in illegal or unregulated housing	Secondary		Will be developed and added once the Census 2021 results are available

Цел 7-а: Протводействие на екологичната депривация и подпомагане на екологичната справедливост

	Share of Roma living in a household with the following listed as problems in their accommodation: pollution, grime or other environmental problems in the local area such as: smoke, dust, unpleasant smells or polluted water	Secondary	49.0	BNSI/FRA 2020
--	--	-----------	------	---------------

Анекс 2: Възможни цели на Националната стратегия на Република България за приобщаване и участие на ромите 2021-2030

The proposed list of targets reflects the outcome indicators the European Commission suggested in the Portfolio of Indicators (annexed to the 2021 Communication from the Commission). It builds on the targets suggested in the National Strategy for Equality, Inclusion and Participation of Roma (2021 - 2030)

Анекс 3: Анкетирани лица според етническата им принадлежност по самоопределение

Област	Българи	Турци	Роми	Не декларира/отказва да отговори	Друга	Общо
Благоевград	1237	11	59	6	54	1367
Бургас	1133	217	210	12	4	1576
Варна	1358	70	171	7	3	1609
Велико Търново	883	23	77	31	6	1020
Видин	273	-	77	-	-	350
Враца	678	4	85	3	1	771
Габрово	415	4	-	1	3	423
Добрич	640	71	86	-	2	799
Карджали	169	431	26	10	-	636
Кюстендил	530	1	83	3	-	617
Ловеч	556	21	34	1	-	612
Монтана	406	2	139	9	-	556
Пазарджик	1185	30	45	11	2	1273
Перник	517	-	33	16	-	566
Плевен	788	28	102	1	2	921
Пловдив	2425	157	275	28	21	2906
Разград	188	305	76	13	2	584
Русе	872	141	116	2	4	1135
Силистра	253	174	15	1	11	454
Сливен	589	35	148	1	2	775
Смолян	413	45	-	5	39	502
София	1099	-	63	2	2	1166
София (столица)	5024	44	271	29	8	5376
Стара Загора	1257	14	213	96	1	1581
Търговище	168	219	22	3	3	415
Хасково	892	83	132	5	3	1115
Шумен	370	237	79	1	1	688
Ямбол	333	14	155	4	4	510
Благоевград	24651	2381	2792	301	178	30303

Анекс 4: Извадка

Област	Клъстери			Домакинства		
	Градски	Селски	Общо	Градски	Селски	Общо
Благоевград	63	37	100	378	222	600
Бургас	116	33	149	696	198	894
Варна	125	23	148	750	138	888
Велико Търново	56	28	84	336	168	504

Видин	21	14	35	126	84	210
Враца	34	24	58	204	144	348
Габрово	35	8	43	210	48	258
Добрич	43	19	62	258	114	372
Карджали	20	30	50	120	180	300
Кюстендил	33	15	48	198	90	288
Ловеч	31	19	50	186	114	300
Монтана	28	20	48	168	120	288
Пазарджик	57	31	88	342	186	528
Перник	34	11	45	204	66	270
Плевен	55	31	86	330	186	516
Пловдив	160	54	214	960	324	1284
Разград	21	21	42	126	126	252
Русе	68	18	86	408	108	516
Силистра	17	18	35	102	108	210
Сливен	46	22	68	276	132	408
Смолян	22	19	41	132	114	246
София	48	36	84	288	216	504
София (столица)	461	19	480	2766	114	2880
Стара Загора	86	33	119	516	198	714
Търговище	21	17	38	126	102	228
Хасково	62	26	88	372	156	528
Шумен	42	24	66	252	144	396
Ямбол	32	13	45	192	78	270
Общо	1837	663	2500	11022	3978	15000

Анекс 5: Методология за картиране на „маргинализирани местности“, възприемани от околното население като „ромски квартали“, проведена от ИОО-София

Цел на картографирането

Основната цел на упражнението беше да обхване териториалното разпределение на хората, живеещи в сегрегирана среда, които са уязвими не само към бедност, социално изключване и материални лишения, но и към дискриминация въз основа на тяхната принадлежност към мястото, където живеят. За тази цел населените места бяха проверени, за да се идентифицират и очертаят области, които са видимо маргинализирани, нямат основна инфраструктура и достъп до услуги, в които преобладават паянтови и/или неформални жилищни единици и често са физически откъснати от останалата част от града, града или селото.

Картографирането на такива райони е важно по две причини. Първо, то дава възможност за справяне с териториалната уязвимост (липса на основна инфраструктура или достъп до социални услуги). Освен това, то разграничава въпроса за „маргиналността“ от въпроса за „етническа

принадлежност“. От една страна, картографирането идентифицира видимо маргинализирани райони, в които хората живеят в условия на висока бедност. От друга, то дава представа за етническият състав на населението, живеещо в такива условия, без да приравнява „етническа принадлежност“ към „маргиналеност“.

Дефиниции и методология

„Маргинализиран квартал“ се дефинира като местно селище/общност, състоящ се от най-малко 30 компактно живеещи домакинства, принадлежащи към маргинализирана общност, или самоопределящи се като роми, или живеещи в бедни условия, обикновено свързани с „ромите“.

„Ключови информатори“ са хората, работещи с роми и други уязвими групи на местно и общностно ниво. Сред тях са местни ромски НПО, активисти, работещи в общностите, социални работници в общините, където се намира съответният квартал, здравни, образователни медиатори и медиатори по заетост, местни полицейски инспектори.

„Теренни работници“ са експертите, които са участвали пряко в събирането на информацията. Повечето работници на терен не са имали предишен професионален ангажимент със събиране на данни: те принадлежат към същите професионални категории като ключовите информатори. Те бяха определени от техните организации или доброволствата лично да участват в събирането на данни. Работниците на терен бяха инструктирани от служителите на ИОО-София как правилно да прилагат методологията за събиране на данни.

Работа на терен

Картографирането бе извършено между 2008 г. и 2011 г. и периодично се актуализира до края на 2021 г. Извършва се на два етапа. През първия етап маргинализираните населени места бяха идентифицирани въз основа на външна експертна оценка от различни източници и данни от Преброяването от 2011 г. Резултатите от външните наблюдения бяха нанесени върху карти, на които бяха очертани границите на населените квартали по имена на улици и адреси в случай, че са били налични. В малки села и селища с висока степен на неформалност, където адресите не са били налични, са използвани други териториални характеристики за маркиране на границите на населените места върху картите. Те включват сгради, изоставени постройки и други елементи на местната инфраструктура или пейзажи.

На втория етап се събира подробна информация за условията на населено място (инфраструктура, гъстотата на населението, степента на откъснатост от или интегриране в съответния град/село/село). За целта ключовите информатори са попълвали стандартизирана карта (анкета за наблюдение). Въпросникът включва кратки панели за основна демографска ситуация, жилища, заетост, образование, емиграция и имиграция, въпроси за сигурността и социалния капитал. По-късно участващите теренни работници триангулират информацията и я ревизират/допълват в случай на значителни несъответствия или пропуски.

Работата на терен беше чисто наблюдателна и не включваше интервюта лице в лице с местни жители. По своя характер регистрираната информация е експертна оценка на Ключовите информатори въз основа на техните знания, професионален опит и ежедневна работа в съответните населени места и общности. След като бъдат събрани, резултатите от

картографирането са обсъждани и верифицирани от по-широк кръг експерти от местни публични институции, общини, училища и организации на гражданското общество.

Резултати

Ядрото на базата данни включва 890 геокодирани полигона, очертаващи границите на населените места, обитавани от маргинализирани общности, които все още обикновено се наричат „цигански махали“. То включва и 21 села, в които най-малко 50% от местните жители са роми (в някои от тях делът е 100%).

Събраната информация включваше основни данни за населението и жилищата, заетостта, образованието, емиграцията и имиграцията, въпросите на сигурността, социалните взаимодействия и междуинституционалните партньорства, които възникват в съответните маргинализирани населени места.

Последващите актуализации на базата данни след 2011 г. разчитаха и на допълнителни потвърждаващи експертни оценки, както и на данни от проучвания на домакинствата и все повече на сателитни изображения, снимки и видеоклипове като Google Street View. Неизчерпателен списък от проекти, допринесли за актуализирането на базата данни, включва:

- **Bulgarian Longitudinal Inclusive Society Survey 2010-2013 (BLISS)**, Implemented by OSI-Sofia in cooperation with the World Bank.
- A survey called “100 Roma neighborhoods”, implemented by OSI-Sofia in 2012.
- **Roma Early Childhood Inclusion in Bulgaria (RECI+) 2020**, implemented by OSI-Sofia in 2020.
- Assessment of the urban housing situation of Roma and other marginalized groups, implemented by OSI-Sofia in 2020, commissioned by the World Bank.
- **Two successive surveys carried out in 2020-2021 by OSI-Sofia with a focus on the impact of the COVID-19 pandemic and the attitudes towards vaccination in 10 Roma communities**, which were selected from a much longer list of potential places for data collection.

Етнически състав на населението в картографираните квартали

Хората, живеещи в кварталите, възприемани от населението като „цигански махали“, не бяха питани за тяхната етническа принадлежност. Оценката на етническия състав се основава на оценка на полевите работници и ключовите информатори – което не означава, че е грешна. Обширни изследвания показват, че съвкупността „роми“ в България е изключително разнообразна, състояща се от различни групи и подгрупи. Освен това значителен брой хора със същите или подобни социокултурни характеристики, като тези на ромите, се самоопределят като българи, турци, милет и др. Тази сложност е отразена в подхода, възприет от Съвета на Европа и Европейската комисия, използващи „ром“ като обобщаващ термин.

Погледнато от тази гледна точка, картографирането дава оценка на броя и териториалното разпределение на ромите (разбирани като обобщаващ термин), живеещи в маргинализирана ситуация. Въпреки че далеч не претендира, че предоставя „броя на всички роми“, това е надеждна оценка за хората, живеещи в гетоизирани условия и възприемани от околното население като

роми (и по този начин, изложени на риск от дискриминация като „цигани“ и обект на антициганизъм).

Заслужава да се отбележи, че броят на хората, живеещи в маргинализирани условия, е близък до средната оценка на Съвета на Европа за „ромско население“ като обобщаващ термин (за България - 750 000 или 9,94% през 2012 г.). Методологията зад „експертната оценка“ на СЕ също изглежда е близка до тази, приложена при картографирането (основана на комбинация от външна идентификация и последваща верификация от ключови заинтересовани страни).